

Rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä hankitun todisteen hyödyntämiskielto rikosprosessissa

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Prosessioikeus
Kaisa Rimali
Kevät 2021

Lapin yliopisto

Tiedekunta: Oikeustieteellinen tiedekunta

Työn nimi: Rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä hankitun todisteen hyödyntämiskielto rikosprosessissa

Tekijä/-t: Kaisa Rimali

Koulutusohjelma/oppiaine: Oikeustiede, prosessioikeus

Työn laji: Pro gradu -tutkielma/Maisteritutkielma X Lisensiaatintutkimus __

Sivumäärä, liitteiden lukumäärä: VIII+71

Vuosi: 2021

Tiivistelmä:

Tutkielmassa tarkastellaan rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä hankitun todisteen hyödyntämiskieltoa rikosprosessissa. Rikosprosessin ulkopuolisista menettelyistä tutkielmassa tarkastellaan ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyjä. Itsekriminointisuoja on keskeinen rikosprosessiin kuuluva oikeus. Suomessa itsekriminointisuojan soveltaminen laajentui korkeimman oikeuden antaman ratkaisun KKO 2009:80 jälkeen myös rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin. Itsekriminointisuoja sovelletaan muussa menettelyssä, kun sillä on ajallinen ja asiallinen yhteys rikosprosessiin ja muussa menettelyssä annetuilla tiedoilla voi olla merkitystä rikosprosessissa näyttönä.

Muussa menettelyssä henkilölle on laissa säädetty tiedonantovelvollisuus, jolla turvataan muun menettelyn tarkoituksen toteutuminen. Tietoja voidaan vaatia myös pakon uhalla. Tiedonantovelvollisuuden ja rikosprosessin itsekriminointisuojan välille syntyy ristiriita, jos tietoja siirtyy rikosprosessiin. Muussa menettelyssä saadun itsekriminointisuoja loukkaavan todisteen käyttöä estäviä oikeusturvakeitoja on säädetty aineelliseen lainsäädäntöön. Viime kädessä itsekriminointisuojan vastaisesti saadun todisteen hyödyntäminen estetään hyödyntämiskieltoisäännöllä.

Ulosottomenettelyssä velallisen itsekriminointisuoja on toteutettu tietojen luovutus- ja hyödyntämiskielloilla. Konkurssimenettelyssä itsekriminointisuoja on toteutettu vaitiolomallin avulla. Verotusmenettelyssä, josta itsekriminointisuoja säännökset puuttuvat, suoja toteutetaan oikeudenkäymiskaaren hyödyntämiskieltoisäännöksellä. Tutkielman lopussa vertaillaan, miten hyvin eri tavoin toteutetut ratkaisut onnistuvat itsekriminointisuojan turvaamisessa.

Avainsanat: prosessioikeus, itsekriminointisuoja, hyödyntämiskielto, palomuurimalli, vaitiolomalli

X Tutkielma ei sisällä muita kuin tekijän/tekijöiden omia henkilötietoja.

Sisällys

LÄHTEET	IV
1. Johdanto.....	1
2. Itsekriminointisuoja.....	3
2.1. Itsekriminointisuojan keskeinen sisältö	3
2.2. Poikkeukset itsekriminointisuojaan	5
2.2.1. Pakkokeinojen sietäminen	5
2.2.2. Vaitiolosta tehtävät päätelmät	6
2.3. Itsekriminointisuojan kehittyminen Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa	7
2.4. Itsekriminointisuoja lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä	8
2.4.1. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset	8
2.4.2. EIT:n oikeuskäytäntö	9
2.4.2.1. Funke v. Ranska	9
2.4.2.2. John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta	10
2.4.2.3. Weh v. Itävalta	11
2.4.2.4. Ibrahim ym. v. Yhdistynyt Kuningaskunta	12
2.4.3. Kansallinen lainsäädäntö.....	13
2.4.4. Korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö	14
2.4.4.1. KKO 2012:45	15
2.4.4.2. KKO 2016:76 ja KKO 2016:96	17
3. Itsekriminointisuoja rikosprosessissa.....	18
3.1. Kenelle itsekriminointisuoja kuuluu.....	18
3.2. Koska itsekriminointisuoja alkaa	19
3.3. Itsekriminointisuoja rikosprosessin eri vaiheissa	20
3.3.1. Esitutkinta.....	20
3.3.1.1. Oikeus käyttää avustajaa.....	20
3.3.1.2. Alustava puhuttelu	21
3.3.2. Oikeudenkäynti	22
4. Itsekriminointisuoja muussa menettelyssä.....	24
4.1. Tiedonantovelvollisuus.....	24
4.2. Itsekriminointisuojan ulottuminen muuhun menettelyyn EIT:n ja KKO:n ratkaisukäytännön mukaan	25
4.2.1. Marttinen v. Suomi.....	25
4.2.2. KKO 2009:80	26
4.2.3. KKO 2010:41.....	27

4.2.4.	KKO 2011:46	29
4.2.5.	KKO 2015:1	30
4.2.6.	KKO 2014:82	30
4.3.	Rikosprosessiin rinnastumaton hallintomenettely	31
4.3.1.	Samanaikaisuusvaatimus	32
4.3.2.	Yhteysvaatimus	33
4.3.3.	Relevanttiusvaatimus	33
4.3.4.	Palomuurin puuttuminen	34
4.3.5.	Pakko	34
4.4.	Rikosprosessiin rinnastuva hallintomenettely	34
4.5.	Aineellisen lainsäädännön oikeussuojatakeet	36
4.5.1.	Ulosottokaari	36
4.5.1.1.	Tiedonantovelvollisuus ulosottomenettelyssä	36
4.5.1.2.	Palomuurisäännös	39
4.5.2.	Konkurssilaki	44
4.5.2.1.	Tiedonantovelvollisuus konkurssimenettelyssä	44
4.5.2.2.	Vaitiolomalli	46
4.5.3.	Verotusmenettely	48
5.	Itsekriminointisuojaan vastaisesti saadun todisteen hyödyntämiskielto	51
5.1.	Yleistä hyödyntämiskielloista	51
5.2.	Hyödyntämiskielto OK 17:25	53
5.2.1.	OK 17:25 säätäminen	53
5.2.2.	Kiduttamalla saadun todisteen hyödyntämiskielto	55
5.2.3.	Itsekriminointisuojaan vastaisesti hankitun todisteen hyödyntämiskielto	56
5.2.4.	Lainvastaisesti hankitun todisteen hyödyntämiskielto	59
5.3.	Muussa menettelyssä hankitun todisteen hyödyntämiskieltoon liittyviä ongelmia ..	61
5.3.1.	Kirjanpitoaineisto	62
5.3.2.	Itsekriminointisuojaan ajallinen ulottuvuus	64
5.4.	Palomuurisäännöksen ja vaitiolomallin vertailua hyödyntämiskieltoon	66
5.5.	Hyödyntämiskielto Yhdysvalloissa	68
6.	Lopuksi	69

LÄHTEET

Kirjallisuus

Ervo, Laura: Oikeudenmukainen oikeudenkäynti. WSOY, Helsinki 2005.

Ervo, Laura: Oikeudenkäynnin oikeudenmukaisuusvaatimus – käsikirja lainkäyttäjille. WSOYpro, Helsinki 2008.

Frände, Dan: KKO 2010:41 ja sen arviointia laajemmassa kontekstissa. Lakimies 2/2011, s. 402–423.

Frände, Dan – Dan Helenius, Dan – Hietanen-Kunwald, Petra – Hupli, Tuomas – Koulu, Risto – Lappalainen, Juha – Lindfors, Heidi – Niemi, Johanna – Rautio, Jaakko – Saranpää, Timo – Turunen, Santtu – Virolainen, Jyrki – Vuorenperä, Mikko: Prosessioikeus. Alma Talent, Helsinki 2017. Saatavilla (vaatii käyttäjätunnuksen): <https://verkkokirjahylly-almatalent-fi.ezproxy.ulapland.fi/teos/FAHBGXCTDG#kohta:PROSESSIOIKEUS/piste:tg>

(Luettu 18.5.2021).

Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus: Keskeiset rikokset. Edita, Helsinki 2018.

Hirvelä, Päivi - Heikkilä, Satu: Ihmisoikeudet – käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön. Alma Talent, Helsinki 2017.

Hupli, Tuomas: Syytetyn aktivoituminen käräjäoikeuden tuomion jälkeen. Lakimies 2/2011, s. 227–247.

Koponen, Pekka: Itsekriminointisuoja. Teoksessa Jääskeläinen Petri (toim.): Rikos-oikeudellisia kirjoituksia VIII. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki 2006, s. 127–148.

Kukkonen, Reima: Itsekriminointisuoja ja velallisen petoksen tunnusmerkistön soveltaminen. Defensor Legis 2/2015, s. 248–263.

Kuortti, Hannu: Itsekriminointisuoja verotusmenettelyssä. Verotus-lehti 4/2017, s. 405–419.

Könkkölä, Mikko – Linna, Tuula: Konkurssioikeus. Alma Talent, Helsinki 2020.

Launiala, Mika: Itsekriminointisuoja esitutkinnassa – Rikoksesta epäillyn oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Edilex 2013/2.

Linna, Tuula: Puntarissa plea bargaining – vastassa oikeusturva ja itsekriminointisuoja. Oikeustiede-Jurisprudentia XLIII/2010, s. 191–261.

Linna, Tuula – Leppänen, Tatu: Ulosotto-oikeus I, Ulosottomenettely. Talentum, Helsinki 2014.

Linna Tuula: Prosessioikeuden oppikirja. Alma Talent, Helsinki 2019.

Marttila, Mikko: Velallisen myötävaikutusvelvollisuus ja itsekriminointisuoja. Defensor Legis 4/2005, s. 867–877.

Pellonpää, Matti – Gullans, Monica – Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti: Euroopan ihmisoikeus-sopimus. Alma Talent, Helsinki 2018.

Pirttisalo, Riikka: Itsekriminointisuoja insolvenssioikeudessa. Teoksessa: Koponen, Pekka – Lahti, Raimo – Konttinen–Di Nardo, Essi: Kirjoituksia rikosprosessioikeudesta. Helsingin hovioikeus, Helsinki 2016, s. 343–357.

Plosila, Petteri: Itsekriminointisuoja verotusmenettelyssä – erityisesti verotarkastuksessa annettujen tietojen hyödyntäminen rikosprosessissa. Teoksessa: Pekka Koponen – Raimo Lahti – Elina Elo (toim.): Valittuja kysymyksiä rikos- ja rikosprosessioikeudesta I. Helsingin hovioikeus, Helsinki 2018.

Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti: Todistelu oikeudenkäynnissä. Tietosanomat, Helsinki 2015.

Rautio, Jaakko – Frände, Dan: Todistelu – Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun kommentaari. Edita, Helsinki 2016.

Tapanila, Antti: Itsekriminointisuoja tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuden rajoitteena. Defensor Legis 5/2010, s. 559–584.

Tapanila, Antti: Oikeustapauskommentti KKO 2012:45. Defensor Legis 4/2012, 582–600.

Tapanila, Antti: Itsekriminointisuoja. Tallinna 2019.

Violainen, Jyrki – Pölönen, Pasi: Rikosprosessioikeus II, Rikosprosessin osalliset. WSOY lakitieto, Helsinki 2004.

Vuorenpää, Mikko: Itsekriminointisuojan tulkinta ja sen vaikutukset todisteluun. Teoksessa Hyttinen Tatu, Weckström Katja (toim.): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta, Turku 2011.

Vuorenpää, Mikko: Itsekriminointisuoja loukatun annettun esitutkintakertomuksen hyödyntämiskielto – KKO 2012:45. Lakimies 1/2013, s. 138–146.

Virallislähteet

Lait

Esitutkintalaki 805/2011.

Konkurssilaki 120/2004.

Laki konkurssilain uudistamisesta 86/2013.

Laki oikeudenkäymiskaaren 17 luvun muuttamisesta 571/1948.

Laki oikeudenkäymiskaaren muuttamisesta 732/2015.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997.

Oikeudenkäymiskaari 4/1734.

Suomen perustuslaki 731/1999.

Ulosottoakaari 705/2007.

Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 621/1999.

Lain esityöt

Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta 309/1993 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi 216/2001 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle konkurssilainsäädännön uudistamiseksi 26/2003 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta 86/2012.

Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi 46/2014 vp.

Lakivaliokunnan mietintö 12/2012 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta.

Lakivaliokunnan mietintö 19/2014 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lain-säädännön uudistamiseksi.

Valiokunnan lausunto PeVL 8/2016 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi rikoslain 10 luvun sekä pakkokeinolain 6 ja 7 luvun muuttamisesta.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 73/2010: Konkurssilain tarkistaminen.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 30/2013: Todistelu yleisissä tuomioistuimissa – lausuntokooste.

Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 65/2012: Vertailua eräistä todistusoikeudellisista kysymyksistä Suomessa, Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa.

Verohallinnon ohje A93/200/2016: Rikosoikeudenkäynnissä sovellettava itsekriminointisuoja ja sen vaikutus verotusmenettelyssä. Annettu 30.9.2016.

Saatavilla: <https://www.vero.fi/syventavat-vero-ohjeet/ohje-hakusivu/48595/rikosoikeudenkaynnissa-sovellettava-its/> (Luettu 6.5.2021).

Oikeuskäytäntö

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Elomaa v. Suomi 16.3.2010.

Engel ym. v. Alankomaat 8.6.1976

Funke v. Ranska 25.2.1993

Ibrahim ym. v. Yhdistynyt kuningaskunta 13.9.2016

John Murray v. Yhdistyneet Kuningaskunnat 8.2.1996

Jussila v. Suomi 23.11.2006

Salduz v. Turkki 27.11.2008

Saunders v. Yhdistynyt Kuningaskunta 17.12.1996

Weh v. Itävalta 8.4.2004

Korkein oikeus

KKO 2002:116

KKO 2009:80

KKO 2010:41

KKO 2012:16

KKO 2012:45

KKO 2013:25

KKO 2014:82

KKO 2016:76

KKO 2016:96

KKO 2017:65

1. Johdanto

Itsekriminointisuoja on keskeinen rikosprosessiin kuuluva oikeus. Itsekriminointisuojan ydinsisältö on, ettei kenelläkään ole velvollisuutta myötävaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämistä. Itsekriminointisuoja on tunnettu jo pitkään, mutta ajan kuluessa sitä tulkittu monin eri tavoin. Itsekriminointisuojan soveltamisala on muuttunut monitahoisemmaksi, kun sitä on alettu soveltaa rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä, joissa tietoja hankintaan muun menettelyn tarkoituksen toteuttamiseen eikä rikosprosessin tarpeisiin. Itsekriminointisuoja sovelletaan muussa menettelyssä, kun sillä on ajallinen ja asiallinen yhteys rikosprosessiin ja muussa menettelyssä annetuilla tiedoilla voi olla merkitystä rikosprosessissa näyttönä.

Suomessa itsekriminointisuojan periaatteen tarkastelu on laajentunut rikosprosessin sisäisestä tarkastelusta rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin. Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2009:80 laajensi kansallisessa oikeudessa itsekriminointisuojan ulottumaan myös rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytännössä oli jo huomattavan paljon aikaisemmin ulotettu itsekriminointisuoja myös rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin. Ratkaisu KKO 2009:80 korkeimman oikeuden tulkinta itsekriminointisuojan ulottuvuudesta muihin menettelyihin kääntyi päinvastaiseksi aiempaan tulkintaan nähden. Ratkaisussa katsottiin, että muussa menettelyssä saatuja samaa asiaa koskevia tietoja ei saanut käyttää rikosprosessissa. Aiemmin katsottiin, että muussa menettelyssä annettuja tietoja voitiin käyttää rikosprosessissa, koska muussa menettelyssä annettuja tietoja ei katsottu annetun rikoksesta epäillyn asemassa, eikä itsekriminointisuoja voinut silloin tulla kyseeseen.

Itsekriminointisuojan laajentuminen muihin menettelyihin on vaikuttanut myös lainsäädäntöön. Ulosottokaareissa (UK, 705/2007) tietojen kulkeutuminen rikosprosessiin on estetty lakiin otetulla niin sanotulla palomuurisäännöksellä, joka sisältää tietojen luovutus- ja hyödyntämiskiellon. Konkurssilaki (KL, 120/2004) sisältää itsekriminointisuoja-säännöksen, joka oikeuttaa vaitiolo-oikeuteen samanaikaisesti vireillä olevan rikosprosessin kanssa. Verotusmenettelyssä lainsäädännöllisiä muutoksia itsekriminointisuojan osalta ei ole tehty.

Todistelulainsäädännön uudistuksessa (732/2015) itsekriminointisuoja sisällytettiin oikeudenkäymiskaaren 17 luvun todistelua koskeviin säännöksiin. Oikeudenkäymiskaareen (4/1734) säädettiin myös uusi hyödyntämiskieltopykälä OK 17:25. Muutos oli merkittävä entiseen todisteiden vapaaseen harkintaan. OK 17:25.2:ssa kiellettiin rikosprosessin ulkopuolella saatujen, itsekriminointisuoja loukkaavien todisteiden hyödyntäminen, jos tietoja annettaessa rikosprosessi oli ollut vireillä.

Lainsäädännön uudistukset ja oikeuskäytännön muutos korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 2009:80 jälkeen ovat vaikuttaneet siihen, että entistä enemmän itsekriminointisuojan tulkinnassa nojaututaan lakiuudistusten esitöihin. EIT:n oikeuskäytäntö, joka perustuu yksittäisten tapausten ratkaisuihin, ei ole yhtenäinen eikä johdonmukainen. Ennen vuonna 2009 tapahtunutta oikeuskäytännön muutosta annetut ratkaisut ovat lisäksi menettäneet merkitystään.

Tutkielmani on jaettu kuuteen lukuun. Johdantokappaleen jälkeen toisessa luvussa käsitelen itsekriminointisuojan periaatetta, sen keskeistä sisältöä ja periaatteesta tehtäviä poikkeuksia. Lisäksi samassa luvussa käsitellään itsekriminointisuojan sisällön kehittymistä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) oikeuskäytännössä ja kansallisessa oikeuskäytännössä korkeimman oikeuden antamien ratkaisujen pohjalta. Itsekriminointisuoja on käsitteenä hyvin laaja ja sen takia itsekriminointisuojan periaatetta koskeva jaksokin on laajahko.

Kolmas luku käsittelee itsekriminointisuoja rikosprosessissa. Luvussa käsitellään itsekriminointisuoja rikosprosessin eri vaiheissa, esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä sekä suojan ajallista ja henkilöllistä ulottuvuutta.

Neljännessä luvussa käsitellään itsekriminointisuoja rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä. Muissa menettelyissä henkilöillä on sanktion uhkainen tiedonantovelvollisuus seikoista, joita tarvitaan muun menettelyn tarkoituksen turvaamiseksi. Muussa menettelyssä saatujen tietojen käyttö mahdollisessa samanaikaisessa rikosprosessissa aiheuttaa ristiriidan itsekriminointisuojan kanssa. Käsittelen ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyn osalta, miten näissä menettelyissä vaadittu tietojenantovelvollisuus on järjestetty ja miten itsekriminointisuojan tietojen hyödyntäminen rikosprosessissa on estetty.

Viimeisessä pääjaksossa käsittelen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n hyödyntämiskieltoa. Pääpaino tarkastelussa on OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin säännöksellä itsekriminointisuoja loukaten saadun todisteen hyödyntämiskielolla. Erityisesti tarkastellaan muussa menettelyssä kuin rikosprosessissa hankitun todisteen hyödyntämistä.

Viimeisessä yhteenvetokappaleessa tarkastelen, millä eri tavoin tiedonantovelvollisuuden ja itsekriminointisujan välinen ristiriita on eri menettelyissä ratkaistu. Pohdin myös sitä, millä tavoin hyödyntämiskielto säännös tulee vaikuttamaan tuomioistuimissa määrättäviin hyödyntämiskieltoihin.

Tutkielman tutkimusmetodi on lainopillinen. Lähestyn tutkimusongelmaa oikeuskirjallisuuden, lainsäädännön ja oikeuskäytännön kautta. Oikeuskäytäntö koostuu sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuksista että korkeimman oikeuden ratkaisuksista. Itsekriminointisujan sisältö on muodostunut merkittävästi EIT:n ratkaisukäytännön pohjalta, tämän vuoksi EIT:n ratkaisuja on melko runsaasti mukana. Hyödyntämiskielton osalta tarkastelu perustuu OK 17 luvun lainsäädännön uudistukseen ja uudistuksen esitöihin. Tutkielmassa on myös oikeusvertailevat osiot itsekriminointisujan kehityksestä common law -maissa ja Yhdysvaltain hyödyntämiskielto säännöksistä.

2. Itsekriminointisuoja

2.1. Itsekriminointisujan keskeinen sisältö

Itsekriminointisuoja tarkoittaa, ettei kenelläkään ole velvollisuutta myöntää syyllisyyttään tai myötävaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen. Kenenkään ei tarvitse tuoda esille itselleen epäedullisia asioita, joilla voi saattaa itseään syytteen vaaraan.¹ Periaatetta kutsutaan myös nimellä myötävaikuttamattomuusperiaate tai nemo tenetur se ipsum accusare -periaatteeksi, mutta vakiintunein nimitys on itsekriminointisuoja.

Itsekriminointisujan keskeisin sisältö on rikoksesta epäillyn tai syytetyn vaitiolo-oikeus, mutta itsekriminointisuoja pitää sisällään myös muita rikoksesta epäillyn tai syytetyn prosessuaalista asemaa suojaavia oikeuksia. Vaitiolo-oikeuden lisäksi itsekriminointisuoja

¹ Linna 2019, s. 20.

sisältää vapautuksen editiovelvollisuudesta ja oikeuden passiivisuuteen syyllisyyden selvittämisessä.²

Vaitiolo-oikeus takaa, ettei rikoksesta epäillyn tai syytetyn tarvitse vastata itseään koskeviin kysymyksiin. Rikoksesta epäillyn tai syytetyn vaitiolo-oikeus on ehdoton, eikä sitä saa murtaa pakolla tai epäasiallisella painostamisella. Vaitiolo-oikeuteen kuuluu myös, ettei rikoksesta epäillyn tai syytetyn tarvitse pysyä totuudessa, jos hän sanoo asiasta jotain. Vaitiolo-oikeuden lisäksi rikoksesta epäilyllä tai syytetyllä ei ole editiovelvollisuutta, joten häntä ei voida velvoittaa luovuttamaan asiakirjoja tai muita kirjallisia todisteita.³

Itsekriminointisuojaan mukaan rikoksesta epäilyllä tai syytetyllä ei ole velvollisuutta oman asiansa selvittämiseen, vaan hänellä on oikeus pysyä koko rikosprosessin ajan täysin passiivisena. Rikoksesta epäilty tai syytetty voi itse valita, osallistuuko hän rikosprosessiin aktiivisesti vai jääkö hän siinä passiiviseksi. Hän voi harkintansa mukaan myös valita, onko hän passiivinen koko rikosprosessiin ajan vai osallistuuko hän siihen jossakin vaiheessa.

Rikoksesta epäiltyä tai syytettyä ei voida pakottaa oman syyllisyyden selvittämiseen aktiivisesti. Itsekriminointisuojaan tarkoituksena on, etteivät viranomaiset hanki pakkoa tai epäasiallista painostusta käyttämällä epäiltyä todisteita, joita käytetään rikosepäilyn selvittämiseksi rikosprosessissa tai rinnakkain rikosepäilyn kanssa meneillään olevassa muussa prosessissa. Kiellettyä on käyttää myös sellaisia pakolla hankittuja lausumia, joilla pyritään osoittamaan rikoksesta epäillyn lausumien ristiriitaisuutta tai horjuttamaan hänen uskottavuuttaan. Pakkoa voidaan arvioida neljän kriteerin perusteella: minkä asteista pakkoa on käytetty, mitä oikeussuojakeinoja on ollut käytettävissä, miten pakolla hankittua aineistoa käytetään ja mikä on julkisen intressin painoarvo pakkokeinon käyttämiseksi.⁴

Itsekriminointisuoja takaa rikoksesta epäilylle tai syytetylle vaitiolo-oikeuden rikosprosessin aikana. Toisaalta hänellä on vaikenemisoikeuden lisäksi oikeus tulla kuulluksi omassa asiassaan.⁵ Jos rikoksesta epäilty tai syytetty haluaa lausua jotain asiassaan, hänellä ei ole velvollisuutta pysyä totuudessa. Hän saa valehdella ilman pelkoa rangaistuksesta, eikä häntä kohtaan voida käyttää pakkokeinoja totuudessa pysymisen varmistamiseksi.⁶

² Ervo 2005, s. 240.

³ Virolainen - Pölonen 2004, s. 304.

⁴ Hirvelä - Heikkilä 2017, s. 421.

⁵ Hupli 2011, s. 228.

⁶ Tapanila 2019, s. 147.

Keskeinen tavoite rikosprosessissa on aineellisen totuuden selvittäminen. Itsekriminointisuojan voidaan katsoa rajoittavan aineellisen totuuden selvittämistä, koska se antaa rikoksesta epäillylle tai syytetylle oikeuden pysyä vaiti omassa asiassaan. Toisaalta itsekriminointisuoja, joka mahdollistaa rikoksesta epäillyn tai syytetyn vaikenemisen valehtelun sijaan, vähentää väärän tiedon määrää rikosprosessissa ja parantaa todistelun luotettavuutta.⁷

Vaitiolo-oikeuteen vetoaminen voidaan ottaa huomioon näytönarvioinnissa, jonka takia siihen vedotaan harvoin. Yleisempää on, että syytetty päätyy valehtelemaan. Valehtelu on totuuden selvittämisen kannalta epäedullista, mutta sitä se on myös syytetylle. Valehtelun paljastuminen murentaa syytetyn kertomuksen näyttöarvon sekä puolustuksen uskottavuuden ja sen esittämien muiden todisteiden näyttöarvon. Muutoinkin syytetyn kertomus on näyttöarvoltaan epäluotettavampi kuin ulkopuolisen todistajan antama kertomus.⁸

Itsekriminointisuojan tavoitteena on estää rikoksesta epäillyn ja syytetyn oman tahdon nujertaminen ja mahdollistaa hänelle oikeudenkäynnissä tasapuolinen asema rikosprosessin muihin osallisiin (equilium on arms). Itsekriminointisuoja toteuttaa tasapuolisuusperiaatetta erityisesti suhteessa esitutkintaviranomaisiin ja syyttäjään. Lähtökohtaisesti rikoksesta epäillyn ja syytetyn asema rikosprosessissa on heikempi kuin esitutkintaviranomaisten ja syyttäjän. Tarkoituksena on turvata oikeudenkäynnin oikean lopputulos hyväksyttäviä toimintatapoja käyttämällä.⁹

2.2. Poikkeukset itsekriminointisuojaan

2.2.1. Pakkokeinojen sietäminen

Vaikka rikoksesta epäilty tai syytetty ei ole velvollinen aktiivisesti selvittämään omaa syyllisyyttään, rikos voidaan tutkia ja hän voi joutua sietämään itseensä kohdistuvaa rikos-
tutkintaa ja pakkokeinoja.¹⁰ Esitutkintaviranomaiset voivat itsekriminointisuojan estämättä hankkia näyttöä rikoksesta epäiltyä vastaan laillisilla pakkokeinoilla, kuten kotietsinnällä ja takavarikolla. Todisteita voidaan käyttää, vaikka esimerkiksi salaisia pakkokeinoja käytet-

⁷ Launiala 2013, s. 4–7.

⁸ Launiala 2013, s. 6.

⁹ Launiala 2013, s. 5.

¹⁰ Ervo 2008, s. 362.

täessä olisi tullut ilmi itsekriminointisuojan piiriin kuuluvia tietoja, koska niiden hankkimisessa ei ole käytetty pakkoa epäiltyä kohtaan.¹¹ Epäilty voi myös joutua kestävästi erilaisiin henkilöön kohdistuviin pakkokeinoihin, kuten verikokeisiin tai näytteenottoon.¹²

2.2.2. Vaitiolosta tehtävät päätelmät

Tuomioistuimen syytetyn vaitiolosta tekemät päätelmät ovat käytännössä ainoa tilanne, jossa itsekriminointisuojusta poikkeaminen on katsottu mahdolliseksi. Koska vaitiolo-oikeus on syytetylle kuuluva oikeus, vaikeneminen pelkästään ei saa johtaa syyksilukevaan tuomioon.¹³ Selvitystaakka voi siirtyä syytetylle itsekriminointisuojan sitä estämättä, jos syyttäjä on esittänyt näytön, joka sitoo syytetyn tekoon. Jos syytetty kieltäytyy todistamasta tilanteesta, joka vaatii syytetyn selityksen hänelle vastaisesta todistusaineistosta, vaikeneminen on voitu ottaa huomioon syytetyn vahingoksi.¹⁴ Kiellettyä painostamista ei ole, jos syytettyä varoitetaan vaitiolon vaikutuksesta.¹⁵

Oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 luvun 6 §:n mukaan tuomioistuin harkitsee, mikä merkitys rikoksesta syytetyn vaikenemiselle annetaan. Vaikenemisen huomioon ottaminen ei saa kuitenkaan loukata syytetyn itsekriminointisuojaan. Tuomioistuin harkitsee syytetyn vaikenemisen merkitystä todisteena vapaan todistusharkinnan mukaisesti. Syytetyn vaikeneminen voidaan ottaa huomioon osana näytön arviointina. Syyksilukeva tuomio ei kuitenkaan voi perustua pelkästään syytetyn vaikenemiselle.¹⁶

Itsekriminointisuoja ei edellytä, että syytetyn omassa asiassa antaman todistuskertomuksen näyttöarvo voisi olla vain edullinen. Jos syytetty itsekriminointisuojaan huolimatta todistaa tai luovuttaa reaalitodisteita, arvioidaan niiden arvo näyttönä samojen periaatteiden mukaan kuin muutenkin. Kertomuksen näyttöarvo voi olla syytetylle vastainen, jos hän muuttaa kertomustaan perustelematta sitä uskottavasti tai kertomus on ristiriidassa jo selvitettyjen seikkojen kanssa. Jos syytetty on kiistänyt teon, hänen anta-

¹¹ KKO 2017:65, Ratkaisussa katsottiin, ettei läheiskriminointisuoja estä telekuuntelulla saatujen syytetyn ja hänen läheisensä välisten puhelutallenteiden käyttöä todisteena.

¹² Tapanila 2019, s. 31.

¹³ Virolainen-Pölonen 2004, s. 305.

¹⁴ Pölonen - Tapanila 2015, s. 370–371.

¹⁵ Linna 2010, s. 239.

¹⁶ Virolainen - Pölonen 2004, s. 305.

mansa kertomus ei kuitenkaan yksistään riitä syyksilukevaan tuomioon. Tällaisessakin tilanteessa näyttötaakanormit edellyttävät, että syyttäjän tulee esittää syytetyn tekoon sitova näyttö, jonka jälkeen syytetyn kertomus voi muuttaa näyttöasetelmaa puoleen tai toiseen.¹⁷

2.3. Itsekriminointisuojaan kehittyminen Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa

Itsekriminointisuojaan periaate on kehittynyt alkujaan keskiajalla kanonisen oikeuden piirissä. Englannissa periaate on tunnettu 1600-luvulta alkaen ja sieltä se on kulkeutunut muihin common law -maihin.¹⁸

Isossa-Britanniassa itsekriminointisuoja hyväksyttiin Common Law -tuomioistuimissa jo 1700-luvun lopulla. Kun kuulusteluteknikka kehittyi 1800-luvun Isossa-Britanniassa, vaitiolo-oikeus hyväksyttiin rikosprosessioikeuden sääntöihin. Vuonna 1912 kehitettyjen tuomarin sääntöjen mukaan epäiltyä voitiin kuulustella vain, jos hänelle oli ensin kerrottu vaitiolo-oikeudesta ja siitä, että vastauksia voitiin käyttää todisteena kuulusteltavaa vastaan. Informointivelvollisuuden rikkominen ei välttämättä tehnyt todistusaineistoa hyödyntämiskelvottomaksi, vaan harkintavalta jäi tuomarille.¹⁹

Viime vuosina vaitiolo-oikeutta ovat Isossa-Britanniassa kaventaneet lakimuutokset, esimerkiksi vuodesta 1988 alkaen voimassa ollut Pohjois-Irlantia koskeva Criminal Evidence Act sallii vaitiolon huomioon ottamisen syytettyä tukevana näyttönä. Myös tuomioistuimet ovat tulkinneet vaitiolo-oikeutta aiempaa tiukemmin varsinkin talousrikoksissa. Useimmiten EIT ei kuitenkaan ole pitänyt vaitiolo-oikeuden rajoituksia EIS 6 artiklan vastaisena.²⁰

Yhdysvalloissa itsekriminointisuojaan periaate kirjattu perustuslain viidenteen lisäykseen. Lain kohdan mukaan kukaan ei ole velvollinen todistamaan itseään vastaan. Itsekriminointisuojaan kannalta merkittävä on ollut Yhdysvaltain korkeimman oikeuden ratkaisu Miranda v. Arizona vuodelta 1966. Ratkaisun mukaan poliisin tulee kertoa epäilylle ennen kuulusteluja tämän laillisista oikeuksista rikosprosessissa. Epäilylle tulee kertoa oikeudesta vaieta ja siitä, että hänen kertomustaan voidaan käyttää näyttönä häntä vastaan myöhemmin tuomioistuimessa. Lisäksi hänelle tulee kertoa oikeudesta avustajaan ja oikeudesta oikeusapuun. Itsekriminointisuojaan loukkauksiin suhtaudutaan Yhdysvalloissa vakavasti. Jos epäilylle ei

¹⁷ Tapanila 2019, s. 33.

¹⁸ Tapanila 2010, s. 561.

¹⁹ Ervo 2005, s. 238–239.

²⁰ Ervo 2005, s. 239–240.

ole kerrottu hänen oikeuksistaan ja hän ei ole luopunut niistä, tunnustus ei ole pätevä, eikä sitä voi käyttää myöhemmässä rikosprosessissa.²¹

2.4. Itsekriminointisuoja lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä

2.4.1. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset

Itsekriminointisuoja perustuu ihmisoikeuksiin ja sisältyy tärkeimpiin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Yhdistyneiden kansakuntien (YK) kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen (KP-sopimus) 14(3) artiklan g-kohdan mukaan rikossyytettä tutkittaessa ketään ei saa pakottaa tunnustamaan syyllisyyttään tai todistamaan itseään vastaan. KP-sopimuksen itsekriminointisuojaan saa vain se, joka on rikoksesta epäilty ja vain siinä asiassa, jossa on epäilty.²²

Euroopan ihmisoikeussopimuksessa (EIS) itsekriminointisuoja ei suoraan mainita. Periaatteen katsotaan kuitenkin kuuluvan EIS 6(1) artiklan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukseen. Periaate on myös vakiintunut EIS:ta soveltavan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytännössä. EIT on usein tarkastellut itsekriminointisuoja yhdessä 6 artiklan 3 kappaleessa mainitun oikeuden käyttää avustajaa -kohdan kanssa. EIT:n mukaan avustajan mukanaolo esitutinnan alusta alkaen turvaa epäilyn puolustusta esitutkinnassa. Jos epäillyllä ei ole avustajaa, EIT:n mukaan esitutkintaviranomaisten on kerrottava hänelle itsekriminointisuojusta.²³

Itsekriminointisuojavaikkuudella on katsottu olevan yhteys myös EIS:n 6 artiklan 2 kappaleessa mainittuun syyttömyysolettamaan ja sitä on toisinaan myös sovellettu yhdessä periaatteen kanssa. Vaikka itsekriminointisuoja ei voi johtaa suoraan syyttömyysolettamasta, se on kuitenkin itsekriminointisuojaan edellytys. Vaikka syyttömyysolettama alkaa horjua, ei syytettyä voida velvoittaa aktiivisesti toimimaan rikoksen selvittämiseksi.²⁴ EIT:n mukaan itsekriminointisuoja ei kuulu syyttömyysolettamaan vaan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukseen EIS 6(1).

²¹ Tapanila 2010, s. 561.

²² Launiala 2013, s. 8.

²³ Pellonpää 2018, s. 684.

²⁴ Tapanila 2019, s. 29.

2.4.2. EIT:n oikeuskäytäntö

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) tehtävänä on tulkita Euroopan ihmisoikeussopimusta. Sen ratkaisusta on muotoutunut oikeuskäytäntö, jota ihmisoikeussopimukseen sitoutuneiden maiden tuomioistuimet ovat velvollisia noudattamaan. EIT:n tulkinta ihmisoikeussopimuksen määräyksistä on autonomista, se ei ole sidottu kansallisiin lakeihin. EIT ei ole sidottu myöskään aikaisempiin päätöksiinsä, vaan se voi muuttaa tulkintakäytäntöään, jos se havaitsee siihen olevan perusteltua syytä. EIT ei ainoastaan ratkaise yksittäisiä tapauksia, vaan pyrkii ratkaisullaan ohjaamaan oikeuskäytäntöä. EIT:n oikeuskäytäntö jostakin sen ratkaisultaan liittyvästä kysymyksestä voi puuttua sen takia, ettei sellaista tapausta ole tullut EIT:n käsiteltäväksi. EIT määrittää ratkaisukäytännöllään ihmisoikeuksien vähimmäistason, jota kansalliset tuomioistuimet ovat velvollisia noudattamaan.²⁵

Itsekriminointisuojaan sisältö on määräytynyt lähes yksinomaan EIT:n ratkaisukäytännön mukaan. Itsekriminointisuojaan osalta oikeuskäytäntö on muotoutunut sen mukaan, millaisia valituksia on tullut tuomioistuimen käsiteltäviksi. Vaikka EIT on ratkaisukäytännössään taannut itsekriminointisuojuille laajan soveltamisalan, itsekriminointisuoja ei kuitenkaan ole absoluuttinen. Arvioidessaan, onko itsekriminointisuojuista poikkeaminen ollut hyväksyttävää, EIT on ottanut huomioon minkälaisia pakkokeinoja ja minkä suuruista pakkoa on epäiltyä tai syytettyä kohtaan käytetty, mitä oikeussuojatakeita on käytetty ja miten pakkokeinolla hankittua todistetta on käytetty oikeudenkäynnissä.²⁶

2.4.2.1. *Funke v. Ranska*

Ensimmäisiä EIT:n antamia itsekriminointisuojuja koskevia päätöksiä on vuonna 1993 annettu päätös *Funke v. Ranska*.²⁷ Tapauksessa oli kyse itsekriminointisuojuista rikosprosessin ulkopuolisissa viranomaismenettelyissä. Tapauksessa valittajan epäiltiin syyllistyneen valuuttamääräysten rikkomiseen. Tullivirkamiehet suorittivat kotietsinnän saadakseen tietoja hänen ulkomailla olevista varoistaan. Virkamiehet vaativat valittajaa esittämään kolmelta vuodelta ulkomaisten pankkien tiliotteita tileistä, joita virkamiehet uskoivat olevan olemassa, vaikka eivät olleet varmoja asiasta. Kun valittaja kieltäytyi esittämästä asiakirjoja, hänet tuomittiin sakkorangaistukseen sekä veloitettiin esittämään asiakirjat uhkasakon uhalla.

²⁵ Pellonpää ym. 2018, s. 333–337.

²⁶ Tapanila 2019, s. 32.

²⁷ *Funke v. Ranska* 25.2.1993.

EIT totesi, että EIS 6 artiklaa oli rikottu, koska viranomaiset olivat yrittäneet pakottaa valittajan itsensä esittämään todistelua rikoksista, joihin hänen väitettiin syyllistyneen. Olennaista itsekriminointisuojaajan kannalta oli, että tietoja mahdollisesti käytettäisiin todisteena asianomaisen syyllisyydestä ja tietoja vaadittiin sanktion uhalla.²⁸

EIT jatkoi itsekriminointisuojaaja koskevaa linjaansa ratkaisullaan *Saunders v. Yhdistynyt Kuningaskunta*.²⁹ Tapauksessa kauppa- ja teollisuusministeriön tarkastajat olivat kuulustelleet osakeyhtiön toimitusjohtajana toimivaa valittajaa osakekauppaan liittyvästä kurssimanipulaatiosta. Valittajan oli ollut rangaistuksen uhalla vastattava häntä kuulustelleiden tarkastajien kysymyksiin ja kuulustelukertomuksia oli käytetty todisteena häntä vastaan ajetussa rikosjutussa.

EIT totesi, että EIS 6 artiklaa oli rikottu, koska tarkastusmenettelyssä pakolla saatuja tietoja oli käytetty myöhemmin rikosoikeudenkäynnissä. Olennaista tapauksessa oli juuri muussa menettelyssä saatujen tietojen käyttäminen rikosprosessissa.³⁰

2.4.2.2. *John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta*

Tapauksessa *Salduz v. Turkki* EIT arvioi epäillyn oikeutta avustajaan esitutkinnassa.³¹ Tapauksessa 17-vuotias valittaja pidätettiin epäiltynä osallistumisesta lainvastaiseen mielenosoitukseen. Kuulusteluissa hän tunnusti osallistuneensa mielenosoitukseen. Kuulustelut suoritettiin ilman avustajaa, koska kansallisen lainsäädäntö kielsi avustajan käytön turvallisuustuomioistuimen toimivaltaan kuuluvissa rikoksissa. Myöhemmin oikeudessa hän oli peruuttanut tunnustuksensa ja väitti, että se oli saatu häneltä pakottamalla.

EIT:n mukaan EIS 6 artiklan 3 c)-kohtaa oli rikottu yhdessä 1 kohdan kanssa. EIT totesi, että EIS 6 artiklaa voidaan soveltaa myös oikeudenkäyntiä edeltävässä vaiheessa ja rikoksesta epäillyllä on siten oikeus avustajaan jo esitutkinnassa. Syytetyn oikeuksille aiheutui korjaamatonta vahinkoa, kun häneltä oli evätty avustajan käyttö esitutkinnassa ja hänen esitutkinnassa antamaansa tunnustusta käytettiin todisteena tuomioistuimessa.

²⁸ Tapanila 2010, s. 562.

²⁹ *Saunders v. Yhdistynyt Kuningaskunta* 17.12.1996.

³⁰ Tapanila 2019, s. 70.

³¹ *Salduz v. Turkki* 27.11.2008.

2.4.2.3. *Weh v. Itävalta*

Tapauksessa *Weh v. Itävalta* arvioitiin, koska uhka pakolla saadun tiedon käyttämisestä myöhemmän rikossyytteen käsittelyssä oli riittävän läheinen ja konkreettinen.³² Tapauksessa valittajan nimiin rekisteröidyllä autolla oli ajettu ylinopeutta. Ylinopeuden johdosta aloitettiin rikostutkinta ja valittajaa kehoitettiin lain nojalla ilmoittamaan, kuka oli ajanut hänen autoaan. Valittaja ilmoitti ajajaksi Yhdysvalloissa asuvan henkilön. Valittaja tuomittiin sakkorangaistukseen, koska hän ei ollut antanut asianmukaisia tietoja.

Äänestysratkaisulla (äänin 4–3) EIT katsoi, ettei EIS 6 artiklan 1 kohtaa ollut rikottu. EIT totesi, ettei tapaus koskenut pakolla saadun tiedon käyttämisestä myöhemmän rikossyytteen yhteydessä, koska valittajaa vastaan ei ollut nostettu syytettä missään vaiheessa. Oikeudenkäyntiä valittajaa vastaan ei voitu pitää odotettavissa olevana, koska rikosepäily kohdistui tuntemattomaan tekijään. Valittajaan kohdistuvaa rikosepäilyä ei ollut, joten kyse ei ollut valittajan oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen.

EIT:n ratkaisua kohtaan on oikeuskirjallisuudessa esitetty kritiikkiä. Kritiikissä on yhdytty vähemmistöön jääneiden tuomareiden näkemykseen, jotka katsoivat menettelyn rikkoneen itsekriminointisuoja. Valittaja olisi todennäköisesti joutunut syytteen vaaraan, jos hän olisi ilmoittanut ajaneensa itse autolla. *Tapanila* mukaan tapauksesta käy esiin, että liikennevalvontaan liittyvät tapaukset muodostavat EIT:n oikeuskäytännössä oman ryhmänsä, jossa itsekriminointisuoja rikkova menettely on sallittua.³³ Liikennevalvonnassa on kyse vähäisestä massarikoksista ja tehokkaan ja kustannuksiltaan järkevän valvonnan toteuttamisen on merkittävä julkinen intressi.³⁴

Tapauksessa *Weh v. Itävalta* EIT kehitti kriteerit, joiden perusteella se arvioi, milloin rikossyytteen vaara on niin läheinen, että se oikeuttaa vetoamaan itsekriminointisuojaan. Fränden mukaan se, kohdistuuko henkilöön EIS 6 (1) artiklan mukainen rikossyyte, ratkaistaan kriteereillä, joita Frände nimittää *Weh*-kriteereiksi. Näitä niin sanottuja *Weh*-kriteereitä ovat mahdollisen rikosprosessin materiaallinen vaikutus henkilön oikeudelliseen asemaan, konkreettinen yhteys vaadittujen lausumien ja rikosprosessin välillä ja rikosprosessin riski, joka ei saa olla liian kaukainen tai hypoteettinen.³⁵

³² *Weh v. Itävalta* 8.4.2004.

³³ Hirvelä - Heikkilä s. 430.

³⁴ *Tapanila* 2010, s. 571.

³⁵ Frände 2011, s. 403

2.4.2.4. *Ibrahim ym. v. Yhdistynyt Kuningaskunta*

EIT:n uudemmassa oikeuskäytännössä lähestymistapa itsekriminointisuojaan toteutumiseen on jossain määrin muuttunut. Se on entistä paremmin ratkaisujen perusteluissa eritelty huomioon otettavat asiat ja tarjonnut kansallisille tuomioistuimille havainnollisemmat harkintakriteerit. EIT on asettanut itsekriminointisuojaan toteutumisen arvioimiselle kolme kriteeriä: onko asianomainen joutunut todistamaan pakkokeinojen uhalla, onko hän joutunut henkisen tai fyysisen pakottamisen kohteeksi tai onko todisteet hankittu harhauttamalla tai virheellisessä prosessiasemassa. Ratkaisun perusteluja ei pitäisi kuitenkaan tulkita erillisinä, vaan yhdessä ratkaisun tosiseikkojen kanssa.³⁶

Itsekriminointisuojaan toteutumisen uuden tulkinnan mukaisena voidaan pitää tapausta Ibrahim ym. v. Yhdistynyt Kuningaskunnat³⁷, jossa arvioitiin esitutkimamennettelyä Lontoossa 2005 tehdyn pommi-iskun yhteydessä. Kolmea valittajaa oli epäilty osallisuudesta murhiin Lontoossa tehdyssä pommi-iskussa. He olivat vaatineet avustajaa pidätyksensä jälkeen, mutta siihen ei ollut suostuttu, koska kansallisen lainsäädännön mukaan avustajan käyttäminen ensimmäisten 48 tunnin kuluessa kiinni otosta voitiin evätä. Epäiltyjä oli alustavasti puhuteltu, ennen kuin he olivat voineet keskustella avustajan kanssa. Kaikkia epäiltyjä vastaan nostettiin murhasyytteet ja oikeudenkäynnissä he vaativat alustavien puhuttelujen asettamista hyödyntämiskieltoon.

Neljättä epäiltyä oli aluksi kuultu todistajan asemassa. Kuulusteluja oli poliisipäällystön päätöksellä jatkettu, vaikka tutkijoiden mukaan hän oli kertomuksellaan vaarassa saattaa itsensä epäilyksenalaiseksi. Syytetyn asemaan joutuessaan hän oli vaatinut kertomuksensa asettamista hyödyntämiskieltoon. Vaatimus oli hylätty, koska kuulustelun alkaessa häntä ei ollut ollut syytä epäillä rikoksesta, eikä kertomusta ollut saatu pakkoa käyttämällä.

EIT ei todennut kolmen valittajan osalta 6 artiklan 1 ja 3(c) kohtien loukkausta äänin 15–2. Soveltaessaan arviointikriteerejään tapaukseen EIT hyväksyi avustajan käytön rajoittamisen tapauksen olosuhteiden perusteella. Kyseessä oli kiireellinen tilanne, joka edellytti alustavien puhuttelujen nopeaa suorittamista. Lisäksi rikoksen selvittämiseen sen vakaavuudesta johtuen liittyi voimakas julkinen intressi. Kokonaisarvioinnissa otettiin huomioon

³⁶ Tapanila 2019, s. 160.

³⁷ Ibrahim ym. v. Yhdistynyt kuningaskunta 13.9.2016.

myös, että rajoitus perustui kansalliseen lakiin ja syytettyjä vastaan oli esitetty laajasti muutakin näyttöä.³⁸

Neljännän valittajan osalta loukkaus todettiin äänin 11–6, koska hänen prosessuaalinen asemansa esitutkinnan alussa oli ollut harhaanjohtava ja lisäksi häntä epäiltiin lievemmästä teosta kuin muita valittajia. Häneen kohdistettuun menettelyyn ei ollut myöskään painavia syitä varsinkin, kun kansallinen lainsäädäntökään ei oikeuttanut menettelyä.³⁹

2.4.3. Kansallinen lainsäädäntö

Perustuslain (PL, 731/1999) 21 §:ssä säädetään oikeudesta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja hyvään hallintoon. Perustuslain 21 §:n 2 momentissa säädetään lainkäytön oikeussuojatakeista. Hallituksen esityksen mukaan säännöksessä mainittuihin oikeussuojatakeisiin kuuluvat rikoksesta syytetyille taatut oikeudet, joihin yhtenä kuuluu oikeus olla todistamatta itseään vastaan. Perustuslain 21 §:n 2 momentissa turvatuilla oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeilla on selvä yhteys ihmisoikeussopimukseen, Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja KP-sopimukseen. Yhteyttä on korostettu erikseen perusoikeusuudistuksen esitöissä.⁴⁰

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun todistelua koskevan lainsäädännön uudistus tuli voimaan 1.1.2016. Itsekriminointisuoja säädetään OK 17 luvun 18 §:ssä. Säännöksen mukaan jokaisella on oikeus kieltäytyä todistamasta, jos todistaminen aiheuttaisi syytteen vaaran tai myötävaikuttaisi syyllisyyden selvittämiseen. Oikeus kieltäytyä todistamasta koskee myös OK 17 luvun 17§:n mukaista läheistä. Itsekriminointisuoja säädettiin saman sisältöisenä jo aiemmin voimassa olleen OK 17 luvun 24 §:n 1 momentissa. Säännöksen sisältö muotoiltiin niin, että se vastasi aikaisemman lain tulkintaa. Säännös siirrettiin todistelua koskevaan lukuun sen tärkeyden takia.⁴¹

OK 17 luvun uudistamisen esitöiden (HE 46/2014) mukaan itsekriminointisuoja on yksi prosessuaalisista perus- ja ihmisoikeuksista, joka perustuu sekä perustuslakiin että kansainvälisiin sopimuksiin. Hallituksen esityksen mukaan itsekriminointisuoja taataan sekä perustuslain 21 §:n 1 momentissa että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6(1) artiklassa,

³⁸ Pellonpää ym. 2018, s. 733–736.

³⁹ Pellonpää ym. 2018, s. 733–736.

⁴⁰ HE 309/1993 vp, s. 74.

⁴¹ HE 46/2014 vp, s. 77.

Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista tehdyn sopimuksen 14(3g) artiklassa sekä Euroopan unionin perusoikeuskirjan 47(2) artiklassa.⁴²

OK 17 luvun 6 §:ssä säädetään, mikä merkitys asianomaisen menettelylle voidaan antaa todisteena. OK 17 luvun 6 §:n 2 momentin mukaan rikosasian vastaajan kohdalla se voidaan ottaa huomioon hänen vahingokseen vain siinä määrin, kuin se ei luokkaa hänen oikeuttaan olla myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen. Hallituksen esityksen mukaan momenttia tulee tulkita EIT:n käytännön mukaan. Lähtökohtana on, ettei rikosasian vastaajan passiivisuuttaan tule lukea näytöksi syytteen tueksi, mutta kielto ei ole ehdoton. EIT:n käytännön mukaan vaikeneminen voidaan ottaa syytetyn vahingoksi huomioon, jos olosuhteet selvästi vaativat syytetyn selvitystä. EIT on kuitenkin pitänyt selvänä, ettei syylliseksi julistava tuomio voi perustua ainoana tai ratkaisevana todisteena vaitioloon.⁴³

Nykyinen esitutkimamenettelyä sääntelevä esitutkintalaki (ETL, 2011/85) on ollut voimassa 1.1.2014 alkaen. Esitutkintalain uudistuksen yhtenä tavoitteena oli parantaa asianosaisten asemaa esitutkinnassa. Esitutkintalaissa onkin nykyisin kattavat ja puolustuksen asemaa riittävästi turvaavat säännökset itsekriminointisuojusta ja oikeudesta avustajaan.⁴⁴ Esitutkintalain 4 luvussa säädetään esitutkinnan periaatteista ja esitutkintaan osallistuvien oikeuksista. Nimenomainen säännös itsekriminointisuojusta on kirjattu 4 luvun 3 §:ään. ETL 4 luvun muita epäillyn asemaa parantavia oikeuksia ovat 10 §:ssä säädetty oikeus avustajan käyttöön ja 16 §:ssä säädetty ilmoitukset epäillyn oikeuksista.

2.4.4. Korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö

Kansallisten tuomioistuimien on tunnettava EIT:n ihmisoikeussopimuksen tulkinnasta syntynyt oikeuskäytäntö. Niiden noudatettava EIT:n oikeuskäytäntöä, etteivät niiden päätökset alita ihmisoikeuksien vähimmäistasoa. Haasteita kansallisille tuomioistuimille aiheuttavat EIT:n muuttuva ratkaisukäytäntö tai ratkaisukäytännön puuttuminen kokonaan. Korkein oikeus on ratkaisukäytännössään pyrkinyt soveltamaan EIT:n ratkaisuisaan luomaa oikeuskäytäntöä. Itsekriminointisuojan tulkinta Suomessa on noudattanut pitkälti EIT:n oikeuskäytäntöä.⁴⁵

⁴² HE 46/2014 vp, s. 77.

⁴³ HE 46/2014 vp, s. 53.

⁴⁴ Tapanila 2019, s. 186–187.

⁴⁵ Tapanila 2019, s. 49.

2.4.4.1. KKO 2012:45

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2012:45 arvioitiin, mikä merkitys esitutinnan aikana tapahtuneilla epäillyn itsekriminointisuojaan loukkauksilla on esitutkintakertomuksen käyttöön näyttönä.

A oli toisen vastaajan kanssa yhdessä pitänyt hallussaan heroïinia, josta he toimittivat osan muiden henkilöiden välityksellä helsinkiläiseen hotelliin. Toimitettavan huumausaineen piti olla kokaiinia, mutta koska sitä ei ollut, he toimittivat sen sijaan voimakasta heroïinia. Hotellissa ainetta oli käytetty kokaiinina, minkä takia yksi ainetta käyttänyt oli kuollut yliannoksen myrkyvaikutukseen.

A oli vangittuna, kun häntä kuulusteltiin epäiltynä törkeästä huumausainerikoksesta. A:lle oli ennen kuulusteluja ilmoitettu oikeudesta käyttää avustajaa, muttei ilmoitettu oikeudesta pysyä vaiti ja olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. A:lle määrätty puolustaja ei ollut mukana kaikissa kuulusteluissa. Kuulustelut käytiin englanniksi, mutta pöytäkirjat laadittiin suomeksi, jota A ei osannut.

Tapausta käsiteltiin A:n osalta korkeimmassa oikeudessa, joka katsoi, että A ei ollut yksiselitteisesti ja oikeuksistaan tietoisena luopunut oikeudestaan käyttää avustajaa esitutkinnassa. A:n puolustautumismahdollisuuksia ja itsekriminointisuoja oli rikottu niin, ettei esitutkintakertomusta voitu käyttää näyttönä A:ta vastaan.

Korkeimman oikeuden ratkaisun perustelut ovat jättäneet tulkinnanvaraiseksi, mikä aiheutti hyödyntämiskiellon. KKO on käsitellyt ratkaisun perusteluissa erikseen epäillyn oikeutta avustajaan ja tulkkiin esitutkinnassa sekä esitutkintakertomuksen hyödyntämistä. Tapanilan mukaan hyödyntämiskielto perustui kolmeen seikkaan: epäilty ei ollut yksiselitteisesti luopunut avustajasta, itsekriminointisuoja oli loukattu ja kuulustelupöytäkirja oli kirjattu suomeksi, eikä kuulustelun suorittamiskielellä. Hän perustelee näkemyksensä sillä, että nämä kolme seikkaa on kirjattu ratkaisun otsikkoon ja niitä kaikkia on arvioitu perusteluissa.⁴⁶

Vuorenpään mukaan hyödyntämiskiellon on aiheuttanut pelkästään avustajaa koskeneen oikeuden ja itsekriminointisuojaan loukkaus. Hänen mukaansa ainoastaan perustelujen

⁴⁶ Tapanila 2012, s. 599.

esitutkintakertomuksen hyödyntäminen -kohdassa mainituilla oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin loukkauksilla on ollut merkitystä esitutkintakertomuksen oikeudenkäynnissä tapahtuvan hyödyntämisen kannalta.⁴⁷

Korkein oikeus on käsitellyt epäillyn itsekriminointisuojaaja ja oikeutta avustajaan myös tapauksessa KKO 2013:25. Tapauksessa oli kyse siitä, oliko esitutkinnassa loukattu epäillyn oikeutta avustajaan ja itsekriminointisuojaaja niin, ettei esitutkintakertomusta voida käyttää näyttönä. Epäilty oli ilmoittanut, ettei tarvitse kuulusteluissa avustajaa. Hän ei myöskään asian myöhemmässä käsittelyssä väittänyt pyytäneensä avustajaa paikalle. Epäilylle ei ollut esitutkinnassa erikseen ilmoitettu itsekriminointisuojaajasta, mutta hän ei ollut missään oikeusasteessa väittänyt, ettei olisi ollut esitutkinnassa tietoinen itsekriminointisuojaajasta. KKO totesi, että epäilty oli pätevästi luopunut oikeudestaan avustajaan, eikä itsekriminointisuojaaja oltu loukattu.

⁴⁷ Vuorenperä 2013, s. 139.

2.4.4.2. KKO 2016:76 ja KKO 2016:96

Tapauksissa KKO 2016:76 ja KKO 2016:96 on epäillyn puolustautumismahdollisuuksien lisäksi otettu huomioon rikosasian vakavuus, epäillyn terveydentila ja menettelytavat esitutkinnassa.

Tapauksessa KKO 2016:76 epäiltyä oli kuulusteltu tuhotyöstä ja murhan yrityksestä. Epäilty oli aiemmin tuomittu alentuneesti syyntakeisena tehdyistä rikoksista. Epäilyllä ei ollut kuulusteluissa avustajaa. Hänelle oli kuulustelujen aluksi kerrottu, mistä häntä epäillään ja kuinka vakavasta rikoksesta on kysymys. Hänelle oli kerrottu myös mahdollisuudesta avustajan käyttöön sekä itsekriminointisuojusta. Epäilty oli ilmoittanut, ettei hän tarvitse kuulustelussa avustajaa.

Korkein oikeus katsoi, ettei epäilty ollut luopunut oikeudestaan avustajaan oikeuksistaan tietoisena ja ettei epäillyn esitutkinnassa antamia lausumia saanut käyttää näyttönä. Epäillyn oikeuksien kannalta ei ollut riittävää, että hänelle oli kerrottu oikeudesta avustajaan ja itsekriminointisuojusta. Koska kyse oli erittäin vakavista rikoksista, teon oikeudellinen arvioiminen olisi edellyttänyt keskustelua avustajan kanssa ennen kuulusteluja. Lisäksi epäillyn mielentila on voinut vaikuttaa siihen, miten hän todellisuudessa on ymmärtänyt esitutkintaan liittyvät oikeutensa.

Tapauksessa KKO 2016:96 epäiltyä oli hänen vangittuna ollessaan puhutettu esitutkinta-kuulustelujen välissä ilman puolustajan läsnäoloa. Puhuttamisissa epäilty oli tunnustanut surmaamisteon ja muutoinkin kertonut tekoon liittyneistä seikoista. Ennen puhuttamisia olleissa ja myös niitä seuranneissa kuulusteluissa, joissa epäilyllä oli ollut puolustaja avustajana, epäilty oli kiistänyt osallisuutensa murhaan sekä muihin tutkittavana olleisiin rikoksiin.

Korkein oikeus katsoi, että epäillyn puolustautumismahdollisuuksia ja itsekriminointisuoja oli loukattu niin, ettei puhuttamisia suorittaneen poliisin todistajankertomusta saanut hyödyntää näyttönä. Ratkaisun kannalta keskeistä oli, että puhuttaminen oli tapahtunut varsinaisten kuulustelujen ulkopuolella noudattamatta esitutkintalaissa määrättyjä menettelytapoja. Lisäksi epäillyn puhuttamiselle ei ollut ollut edellytyksiä tämän mielentilan vuoksi.

3. Itsekriminointisuoja rikosprosessissa

3.1. Kenelle itsekriminointisuoja kuuluu

Rikosprosessissa itsekriminointisuoja on tunnustettu jo pitkään ja siinä se on laajimmillaan.⁴⁸ Itsekriminointisuoja koskee kaikkia rikosprosessin osallisia, mutta merkittävin se on syytetyille, joka on rikosprosessissa rikossyytteen kohteena.⁴⁹

Itsekriminointisuojan kannalta ei ole merkitystä, onko henkilön asema rikosprosessissa epäilty, asianomistaja vai todistaja. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 18 §:n 1 momentin mukaan itsekriminointisuoja kuuluu jokaiselle, jota kuullaan todistelutarkoituksessa, koska jokaisella on oikeus olla todistamatta itseään vastaan. OK 17:18.1 mahdollistaa kieltäytymisen todistamasta silloin, kun todistaminen aiheuttaisi syytteen vaaran. Säännös ei oikeuta kieltäytymään todistamasta kokonaan, vaan ainoastaan vastaamasta niihin kysymyksiin, joihin vastaaminen aiheuttaisi itsekriminointisuojan loukkaamisen. Kieltäytyminen todistamasta edellyttää myös nimenomaista vetoamista itsekriminointisuoja.⁵⁰ Muilla kuin rikoksesta syytetyllä itsekriminointisuoja oikeuttaa ainoastaan vaitioloon. Rikoksesta syytetyllä ei ole velvollisuutta pysyä totuudessa, mutta tämä ei koske todistajaa eikä asianomistajaa, joiden täytyy puhua totta, kun he lausuvat jotain asiasta.⁵¹

OK 17:18.1 oikeuttaa kieltäytymään todistamasta myös silloin, kun todistaminen aiheuttaisi syytteen vaaran läheiselle. Säännöksen mukaan itsekriminointisuojan kannalta on sama, onko kyseessä oman vai läheisen syyllisyyden selvittäminen. OK 17.17.1 puolestaan oikeuttaa syytetyn läheisen kieltäytymästä todistamisesta. Läheisellä todistajalla on kokonaiskieltäytymisoikeus eli hän voi halutessaan vaieta käsiteltävänä olevassa asiassa, jos ei halua myötävaikuttaa sen selvittämiseen.⁵²

⁴⁸ Tapanila 2019, s. 147.

⁴⁹ Tapanila 2010, s. 559.

⁵⁰ Rautio - Frände 2016, s. 158, Pölönen - Tapanila 2015, s. 438.

⁵¹ Tapanila 2019, s. 249.

⁵² Tapanila 2019 s. 252–254.

3.2. Koska itsekriminointisuoja alkaa

Itsekriminointisuojan soveltamisen kannalta on tärkeää määritellä ajallisesti, milloin henkilön katsotaan olevan rikoksesta epäillyn tai syytetyn asemassa. EIT:n ratkaisukäytännön mukaan henkilölle tulee turvata oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellyttämät oikeusturvatakeet, joihin myös itsekriminointisuoja kuuluu, kun hän on saanut tiedon häneen kohdistuvasta rikosepäilystä, hän on muulla tavoin saanut tiedon tutkinnasta tai häneen on kohdistettu rikoksesta epäillyn asemassa viranomaistoimenpiteitä.⁵³

Tavallisinta on, että rikoksesta epäillylle ilmoitetaan nimenomaisesti hänen asemastaan. Jos toimivaltaiset viranomaiset kohdistavat epäillyn asemaan vaikuttavia toimenpiteitä, rikoksesta syytetyn asemaa sovelletaan tästä hetkestä. Joka tapauksessa itsekriminointisuojaa aletaan soveltaa, kun esitutkinta on alkanut.⁵⁴

Itsekriminointisuoja ei välttämättä ole sidottu rikosprosessin vireilläoloon. Itsekriminointisuojaan voi vedota jo ennen esitutinnan alkamista. Jos henkilö ei voi sulkea pois mahdollisuutta, että hän tietoja antamalla asettaa itsensä syytteen vaaraan, hän voi vedota itsekriminointisuojaan.⁵⁵ Itsekriminointisuojaan ei voi vedota sellaisen tiedon osalta, joka paljastaisi tulevaisuudessa mahdollisesti tapahtuvan rikoksen, vaan rikoksen tunnusmerkistön täyttävän teon täytyy olla jo tapahtunut. Annettujen tietojen ja mahdollisen rikosprosessin välillä on oltava riittävän konkreettinen yhteys eikä riski syytteeeseen joutumisesta saa olla liian kaukainen.⁵⁶

Viranomaisilla voi olla rikosepäily asianosaisesta jo aikaisemmin ja rikosepäilyn vuoksi on voitu ryhtyä toimenpiteisiin, ennen kuin asianosainen tulee tietoiseksi siitä. Tällaisissa tilanteissa itsekriminointisuoja alkaa tosiasiallisen epäilyn syntymisestä. Alkamishetkellä on merkitystä, jos on ryhdytty hankkimaan selvityksiä, joilla voi olla merkitystä rikosasiassa asianosaisesta vastaan, ennen kuin asianosainen on ollut tietoinen häneen kohdistuvasta rikosepäilystä. Jos näin ei meneteltäisi, se mahdollistaisi viranomaisten taholta tietojen hankkimisen itsekriminointisuojan estämättä.⁵⁷

⁵³ Koponen 2006, s. 136.

⁵⁴ Koponen 2006, s.136.

⁵⁵ Tapanila 2010, s. 582–583.

⁵⁶ Frände 2011, s. 403.

⁵⁷ Tapanila 2019, s. 81.

3.3. Itsekriminointisuoja rikosprosessin eri vaiheissa

3.3.1. Esitutkinta

3.3.1.1. Oikeus käyttää avustajaa

EIS 6 artiklan mukaan itsekriminointisuoja on rikoksesta syytetyn oikeus. EIT:n autonomisen tulkinnan mukaan itsekriminointisuojaan saa jo siinä vaiheessa, kun henkilö on rikoksesta epäillyn asemassa tai rikosepäily on alkanut vaikuttaa hänen materiaaliseen asemaansa.⁵⁸

Esitutkintalain 4 luvun 3 §:ssä säädetään nimenomaisesti itsekriminointisuojusta. ETL 4:3:n mukaan rikoksesta epäillyllä on oikeus olla myötävaikuttamatta sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään. Itsekriminointisuojaan toteutumisen kannalta merkittävä on ETL 4 luvun 10 §:n säännös oikeudesta käyttää avustajaa.

Rikoksesta epäillyn oikeudella käyttää avustajaa varmistetaan itsekriminointisuojaan toteutumista. Avustaja huolehtii, ettei epäilty vasten tahtoaan joudu myötävaikuttamaan syyllisyytensä selvittämiseen. Avustajan tulisi olla mukana esitutkinnassa jo varhaisessa vaiheessa, jolloin päätös itsekriminointisuojaan vetoamisesta voidaan tehdä, ennen kuin itsekriminointisuoja loukkaavia lausuntoja on ehditty antaa.⁵⁹ ETL 4 luvun 10 §:ssä esitutkintaviranomainen veloitetaan ilmoittamaan mahdollisuudesta avustajaan ja huolehtimaan, että oikeus toteutuu tosiasiallisesti. Tutkinnanjohtajalla tai syyttäjällä on myös velvollisuus tehdä esitys tuomioistuimelle puolustajan määräämisestä, jos siihen on aihetta oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (ROL, 689/1997) 2 luvun 1 §:n 3 momentin nojalla. Voidaan pitää myönteisenä, rikoksesta epäillyt ovat lisänneet kuulusteluissaan avustajan käyttöä. Avustaja pystyy epäiltyä paremmin turvaamaan puolustusta esitutkinnassa ja auttaa esitutkintamenettelyn asianmukaisuuden jälkikäteistä selvittämistä.⁶⁰

ETL 4 luvun 10 §:n 2 momentissa on säännös avustajan käyttöä koskevasta oikeudesta luopumisesta. Jos epäilty esitutkinnassa ilmoittaa, ettei halua käyttää oikeuttaan

⁵⁸ Virolainen - Pölönen 2004, s. 257.

⁵⁹ Launiala 2013, s.25.

⁶⁰ Tapanila 2019, s. 190.

avustajaan, esitutkintaviranomaisen on huolehdittava, että epäilty saa riittävät tiedot rikos-epäilyn sisällöstä ja oikeudestaan olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen ja oikeudestaan käyttää avustajaa. Vaikka epäillyllä on pääsääntöisesti oikeus käyttää avustajaa, ETL 7 luvun 12 § 1 momentin nojalla avustajan käyttö voidaan kieltää. Avustajan käyttö voidaan kieltää, jos se on välttämätöntä rikoksen selvittämisen merkittävän vaarantumisen estämiseksi

EIT:n ratkaisukäytännössä itsekriminointisuoja ja oikeutta avustajaan on usein tarkasteltu rinnakkain.⁶¹ Vaikka kysymys on EIT:n mukaan erillisistä oikeuksista, rikosprosessissa oikeudet käytännössä täydentävät toisiaan. Avustajan mukanaolo jo esitutkinnan alusta lähtien turvaa epäillyn muiden oikeuksien toteutumista. Lisäksi EIT on katsonut esitutkintaviranomaisella olevan velvollisuus informoida epäiltyä itsekriminointisuojusta, mikäli epäillyllä ei ole avustajaa.

Esitutkintaviranomaisen silmin katsoisin, että esitutkintalain muutoksessa lakiin otettu säännös itsekriminointisuojusta on vähentänyt kuulustelujen merkitystä esitutkinnassa. Rikoksesta epäillyt käyttävät vaitiolo-oikeuttaan kuulusteluissa ja lausuvat asiasta joko esitutkintapöytäkirjaan annettavassa loppulausunnossa tai vasta oikeudenkäynnissä. Näyttö hankitaan esitutkinnassa yhä enemmän laillisilla pakkokeinoilla saadusta aineistosta.

3.3.1.2. Alustava puhuttelu

Jo ennen varsinaisen esitutkinnan alkamista voidaan suorittaa alustava selvittely tai alustava puhuttelu. Sekä alustavasta selvittelystä sekä alustavasta puhuttelusta säädetään esitutkintalaissa. Alustavasta selvittelystä säädetään ETL 3 luvun 2 §:n 2 momentissa. Alustavassa selvittelyssä tutkitaan, onko esitutkinnan suorittamiselle edellytyksiä. Koska selvittely tapahtuu ennen esitutkinnan aloittamista, kyse ei ole varsinaisesta esitutkinnasta. Hallituksen esityksen mukaan alustavassa selvittelyssä noudatetaan esitutkintaperiaatteita ja sillä ei saa kiertää rikoksesta epäillyn itsekriminointisuoja.⁶²

Keskeinen keino alustavan selvityksen toimittamisessa on alustava puhuttelu, jossa selvitetään kuultavan osallisuutta ja asemaa tutkittavassa asiassa. Alustavasta puhuttelusta

⁶¹ Pölönen - Tapanila 2015, s. 64, 72.

⁶² HE 222/2010 vp, s. 179–180.

säädetään ETL 7 luvun 20 §:ssä. Säännöksen mukaan alustavassa puhuttelussa on noudatettava, mitä saman luvun 5 §:n 1 momentissa säädetään kuulusteltavan kohtelusta ja 8 §:ssä todistajan ilmoitusvelvollisuudesta ja kieltäytymisestä todistamaan. Hallituksen esityksen mukaan säännösviittausten tarkoituksena on, ettei alustavalla puhuttelulla mitätöidä kuulusteltavan varsinaisessa esitutkintakuulustelussa kuuluvia oikeuksia.⁶³ Vaikka säännöksestä puuttuu suoranainen viittaus itsekriminointisuojaan, voidaan katsoa, että se on voimassa myös alustavassa puhuttelussa. Muutoin alustavaa puhuttelua voitaisiin käyttää itsekriminointisuojaan ja kuulusteltavalle esitutkintakuulustelussa kuuluvien oikeuksien kiertämiseksi.⁶⁴

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun uudistamiseen antamassaan mietinnössä lakivaliokunta otti OK 17 luvun 25 §:n perusteluissa kantaa alustavaan puhutteluun. Lakivaliokunnan mukaan itsekriminointisuoja ei koske alustavaa puhuttelua, jos siinä annetut tiedot on annettu vapaaehtoisesti, vaikka oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen ei ole ilmoitettu ETL 7:10:n mukaisesti.⁶⁵

Alustavaa puhuttelua koskeva lainsäädäntö ja oikeuskäytäntö on osittain ristiriitaista. Esitutkintalaki edellyttää itsekriminointisuojusta ilmoittamista alustavassa puhuttelussa. OK 17:25 liittyvän lakivaliokunnan mietinnön ja sekä kotimaisen että EIT:n oikeuskäytännön mukaan alustavassa puhuttelussa saatuja tietoja voidaan hyödyntää, vaikka itsekriminointisuojusta ei ole ilmoitettu epäillylle. Koska alustavassa puhuttelussa saatujen tietojen hyödyntämiskielto arvioidaan OK 17:25:n perusteella, voidaan näitä tietoja lähtökohtaisesti hyödyntää. Edellytyksenä on kuitenkin, että tiedot on saatu vapaaehtoisesti ilman pakkoa. Alustavalle puhuttelulle pitää olla myös jokin rikoksen kiireelliseen selvittämiseen liittyvä syy.⁶⁶

3.3.2. Oikeudenkäynti

Oikeudenkäyntivaiheessa itsekriminointisuojaan koskevat olennaisimmat kysymykset ovat näyttötaakka ja syytetyn vaitiolon ottaminen huomioon näytön arvioinnissa.⁶⁷ Rikosprosessissa näyttötaakan jakautuminen on selvä, koska näyttötaakka on ainoastaan syyttäjällä. Näyttötaakan kääntyminen johtaisi ristiriitaan EIS 6 artiklan 2 kappaleen

⁶³ HE 222/2010 vp, s. 219.

⁶⁴ Launiala 2013, s. 17.

⁶⁵ LaVM 19/2014 vp, s. 17–18.

⁶⁶ Tapanila 2019, s. 228.

⁶⁷ Tapanila 2019, s. 240.

syyttömyysolettaman kanssa. Myöskään itsekriminointisuojaan kuuluva vaitiolo-oikeus ei toteudu, jos syytetty joutuu esittämään näyttöä omassa asiassaan.⁶⁸

Rikosprosessissa syytettyyn voi kohdistua muita vaatimuksia, joiden näyttötaakka poikkeaa rikosprosessin näyttötaakasta. Mahdollisissa yksityisoikeudellisissa vaatimuksissa noudatetaan riita-asian näyttötaakkasäännöksiä ja rikoshyödyn menettämistä koskevissa vaatimuksissa näyttötaakka voi siirtyä syytetylle.⁶⁹

Rikoslain 10 luvun uudistuksessa (356/2016) otettiin käyttöön käännetty todistustaakka laajennetun rikoshyödyn menettämistä käsiteltäessä. Perustuslakivaliokunta arvioi, ettei käännetty todistustaakka ole itsekriminointisuojan vastainen, koska se ei kohdistu rikoksen syyksilukemiseen.⁷⁰ Syyteasiassa näyttötaakka on edelleen syyttäjällä, jonka täytyy myös esittää näyttö siitä, että syytetyllä on hallussaan varoja, joihin vaatimus hyödyn menettämistä kohdistuu. Tämän jälkeen näyttötaakka siirtyy syytetylle, jonka täytyy pystyä näyttämään varojen laillinen alkuperä.⁷¹

Perustuslakivaliokunta huomauttaa siitä, että käännetty todistustaakka ei saa johtaa itsekriminointisuojan loukkaamiseen käytännön soveltamistilanteissa. Jos syytetty ei onnistu täyttämään ehdotettua todistustaakkaansa, tällä seikalla voi olla todistusvaikutusta varsinaisen syyteasian käsittelyssä. Vastaavasti laajennettua hyödyn menettämistä koskevan oikeudenkäynnin jälkeen vastaajaa saatetaan syyttää myös muusta kuin oikeudenkäynnin kohteena olleesta rikoksesta.⁷²

Rikosprosessissa voi tulla arvioitavaksi myös se, voiko syytetyn vaitiololle antaa merkitystä näytönarvioinnissa. Itsekriminointisuoja edellyttää, ettei vaikenemista voi tulkita näytöksi syytettyä vastaan. Joissakin tilanteissa syytetyn selityksen antamatta jättäminen voi kääntyä häntä vastaan. Tällöin on kyseessä selitystaakka tai -velvollisuus. Selitystaakka ei tarkoita, että syytetyn vaikeneminen lisää syyttäjän todistelun näyttöarvoa, vaan selityksen antamatta jättäminen heikentää syyttäjän esittämän näytön horjuttamista. Käytännössä selitystaakka tulee esille, kun syyttäjä on esittänyt syytettyä vastaan puhuvaa näyttöä, mutta syytetty kieltäytyy kertomasta oman näkemyksensä syyttäjän esittämästä näytöstä.⁷³

⁶⁸ Tapanila 2019, s. 240.

⁶⁹ Tapanila 2019, s. 240.

⁷⁰ PeVL 8/2016 s. 4.

⁷¹ Tapanila 2019, s.241.

⁷² PeVL 8/2016, s. 5.

⁷³ Tapanila 2019, s. 243–244.

4. Itsekriminointisuoja muussa menettelyssä

4.1. Tiedonantovelvollisuus

Itsekriminointisuoja kuuluu ensisijaisesti rikoksesta epäillyn oikeussuojaan. Itsekriminointisuoja ei estä sitä, että henkilöltä voidaan vaatia muussa menettelyssä⁷⁴ tietoja rangaistuksen tai pakkokeinon uhalla. Tiedonantovelvollisuus on laissa säädetty esimerkiksi ulosotto- ja konkurssivelallisella sekä verovelvollisella verotusmenettelyssä. Tietoja hallinnollisissa menettelyissä tarvitaan menettelyn oman tarkoituksen toteuttamista varten. Konkurssissa ja ulosotossa velkojat tarvitsevat tietoja velallisen varallisuusarvion selvittämiseen ja verotusmenettelyssä verovelvollisen verotuksen toteuttamista varten. Väärien tietojen antaminen tai oikeiden tietojen salaaminen tällaisessa menettelyssä voi sellaisenaan olla rikosoikeudellisesti rangaistavaa.⁷⁵

Itsekriminointisuoja voi kuitenkin tulla sovellettavaksi myös muussa menettelyssä, jos yhtä aikaa rikosprosessin ulkopuolisen menettelyn kanssa on vireillä rikosasia. Tiedonantovelvollisuus voi aiheuttaa ristiriidan velallisen tai verovelvollisen itsekriminointisuojan kanssa, jos henkilö on epäiltynä rikoksesta ja täyttämällä tiedonantovelvollisuuden muussa menettelyssä myötävaikuttaa rikoksensa selvittämiseen. Jos tietoja luovutetaan muussa menettelyssä vapaaehtoisesti, ei niiden käyttäminen ole kiellettyä.⁷⁶ EIT on ratkaisukäytännössään katsonut, että itsekriminointisuoja on otettava huomioon tilanteissa, jossa rikoksesta epäiltyä vaaditaan antamaan muille kuin esitutkintaviranomaiselle tietoja, joilla voi olla merkitystä vireillä tai odotettavissa olevassa rikosprosessissa.⁷⁷

Rikosprosessin ulkopuolisissa prosesseissa, kuten konkurssissa, ulosotossa ja verotuksessa tiedonantovelvollisuudella pyritään turvaamaan muiden tahojen intressejä. Nämä intressit ovat usein omaisuuden suojaan liittyviä intressejä. Oikeudet eivät voi väistyä pelkästään sillä, että velallinen tai verovelvollinen ei voi olla varma siitä, myötävaikuttavatko hänen antamansa tiedot syyllisyyden toteennäyttämistä rikosprosessissa. Omaisuudensuojan ja

⁷⁴ Muu menettely -termillä tarkoitetaan rikosprosessin ulkopuolisia hallinnollisia ja muita menettelyjä.

⁷⁵ Tapanila 2019, s. 65

⁷⁶ Tapanila 2010, s. 560.

⁷⁷ Frände, ym. 2017.

itsekriminointisuojan välille on löydettävä tasapaino, jossa kumpaakaan ei mitätöidä toisen kustannuksella. Yksittäistapauksessa tuomioistuimen on viime kädessä huolehdittava molempien oikeuksien toteutumisesta.⁷⁸

4.2. Itsekriminointisuojan ulottuminen muuhun menettelyyn EIT:n ja KKO:n ratkaisukäytännön mukaan

4.2.1. Marttinen v. Suomi

Tapauksessa Marttinen v. Suomi⁷⁹ EIT arvioi, oliko tietojen vaatiminen sakon uhalla ulosottomenettelyssä samaan aikaan vireillä olevan rikosprosessin kanssa itsekriminointisuojan vastaista. Tapauksessa velalliselta vaadittiin sakon uhalla tietoja ulosotto selvityksessä. Velallinen oli kieltäytynyt antamasta ulosotto selvitystä, koska häneen kohdistui samaan aikaan vireillä oleva velallisen petosta koskeva esitutkinta. Tietojen antamisen tehosteeksi asetettu uhkasakko pantiin täytäntöön, koska velallinen yhä kieltäytyi ulosotto selvityksestä.

Ratkaisussaan EIT totesi, että ulosotto selvitys ja esitutkinta koskivat samoja seikkoja. Ulosotto velvollinen ei voinut olla varma siitä, etteivät erityisesti velkojat käytä hänen antamia tietoja häntä vastaan rikosprosessissa. Vaikka ulosottomiehellä oli salassapitovelvollisuus, Suomen lainsäädännössä ei ollut hyödyntämiskieltosäännöksiä, joka olisi tehokkaasti estänyt tietojen hyödyntämisen vireillä olleessa rikosprosessissa.⁸⁰ EIT katsoi, että menettelyllä oli loukattu EIS 6 artiklan 1 kohdan itsekriminointisuoja.

EIT:n oikeuskäytäntöön tapaus Marttinen v. Suomi ei tuonut muutoksia, ratkaisu oli EIT:n aikaisemman ratkaisukäytännön mukainen. Jo ratkaisuisaan Funke v. Ranska ja Saunders v. Yhdistynyt kuningaskunta EIT on katsonut, että muussa menettelyssä sanktion uhalla merkityksellisten tietojen hankkiminen rikosepäilyn kannalta ja niiden käyttäminen tai mahdollinen käyttäminen todisteena rikosasiassa on itsekriminointisuojan vastaista. Jos velvollisuus antaa tietoja on jo ennen kuin esitutkinta alkaa, asianosainen voi aiheuttaa itseensä kohdistuvan rikosepäilyn tietoja antamalla.

⁷⁸ Tapanila 2019, s. 65.

⁷⁹ Marttinen v. Suomi 21.4.2009.

⁸⁰ Ulosotto kaari ei sisältänyt palomuurisäännöstä, kun tapaukseen liittyvä ulosotto selvitys tehtiin.

Itsekriminointisuojan kansalliselle tulkinnalle tapauksella Marttinen v. Suomi oli merkittävä vaikutus. Aikaisemmin EIT:n oikeuskäytännön kanssa ristiriidassa ollut kotimainen oikeuskäytäntö muuttui päinvastaiseksi. Korkein oikeus laajensi itsekriminointisuojan koskemaan rikosprosessin kanssa samaan aikaan vireillä olevaa menettelyä. Aiemmassa ratkaisussaan KKO 2002:116, joka koski EIT:ssä käsiteltyä tapausta Marttinen v. Suomi, korkein oikeus oli katsonut, ettei ulosottovelallisella ollut oikeutta kieltäytyä tietojen antamisesta ulosottoselvityksessä itsekriminointisuojaan vetoamalla, koska EIS 6 artiklan mukaan velallinen ei saa rikoksesta syytetyn asemaa ulosottoselvityksessä.⁸¹

Itsekriminointisuojan ulottaminen rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin aiheutti muutoksia myös lainsäädäntöön. Ulosottokaaren otettiin niin sanottua palomuuria tarkoittava salassapitosäännös UK 3:73. Säännöksessä ulosottomiehelle säädettiin salassapitovelvollisuus ulosottomenettelyssä saaduista tiedoista, jotka voivat paljastaa velallisen syyllistyneen muuhun rikokseen ja saattaa hänet syytteen vaaraan. Konkurssilakiin ei otettu palomuurisäännöstä, vaan konkurssilakiin säädettiin erillinen itsekriminointisuoja koskeva säännös, 4:5a. Konkursivelallisella, joka on rikostutkinnan tai rikossyytteen kohteena, ei ole velvollisuutta antaa pesänhoitajalle tietoja varallisuudestaan, joihin rikosepäily tai -syyte perustuu.⁸²

4.2.2. KKO 2009:80

Korkein oikeus teki ratkaisulla 2009:80 linjanmuutoksen itsekriminointisuojan ulottumisesta muuhun prosessiin ja purki tapausta koskevan aiemman tuomionsa KKO 2009:27. Tapauksessa A oli asetettu henkilökohtaiseen konkurssiin ja hänet oli määrätty vannomaan pesäluettelo. Samanaikaisesti hän oli syytteessä velallisen epärehellisyysrikoksista. A oli pesäluettelo vannotessaan jättänyt ilmoittamatta osan omaisuudestaan, koska hän katsoi, että hänellä oli oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen.

Korkeimman oikeuden ratkaisulla KKO 2009:27 A oli tuomittu törkeästä velallisen petoksesta, koska hän oli jättänyt pesäluettelo vannotessaan omaisuuttaan ilmoittamatta. A vaati tuomion purkamista, koska siinä oli rikottu Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan turvaamaa itsekriminointisuoja.

⁸¹ Koponen 2006, s. 131.

⁸² Ulosottokaaren palomuurisäännöksestä luvussa 4.5.1.2. ja konkurssilain vaitiolomallista luvussa 4.5.2.2.

Korkein oikeus purki tuomion, jonka tulkinta itsekriminointisuojan sisällöstä oli ristiriidassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan kanssa ja hylkäsi syytteen. Korkein oikeus katsoi, että konkurssissa annettaviksi vaaditut tiedot olivat yhteydessä samanaikaisesti vireillä olleeseen rikosasiaan ja A:lla oli pesäluetteloa vannoessaan oikeus olla ilmoittamatta omaisuuttaan siltä osin, kuin hänet oli tuomittu rangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta. Ratkaisun mukaan itsekriminointisuojan saaminen konkurssimenettelyssä edellytti rikosprosessin vireilläoloa, riittävää yhteyttä rikosprosessin ja konkurssimenettelyn välillä sekä sitä, että annettavilla tiedoilla voi olla merkitystä rikosprosessissa.

Tulkintalinjan muuttumisen jälkeen korkein oikeus on arvioinut itsekriminointisuojan ulottuvuutta useissa muissakin tapauksissa. Seuraavaksi muutamia itsekriminointisuojan ulottuvuutta koskevia korkeimman oikeuden ratkaisuja.

4.2.3. KKO 2010:41

Edellisessä kappaleessa käsiteltyyn korkeimman oikeuden ratkaisuun KKO 2009:80 liittyy ratkaisu KKO 2010:41. A oli tuomittu rangaistukseen törkeästä kätkemisrikoksesta, koska A oli peittänyt ja häivyttänyt B:n törkeällä velallisen petoksella hankkimaa omaisuutta. Korkein oikeus purki ratkaisullaan KKO 2009:80 B:lle törkeästä velallisen petoksesta annetun tuomion itsekriminointisuojusta johtuvilla perusteilla. A vaati, että tuomio tuli purkaa myös hänen osaltaan ja syyte kätkemisrikoksesta tuli hylätä, koska syyte B:n törkeästä velallisen petoksesta oli hylätty.

Korkein oikeus katsoi äänestyspäätöksellä (äänin 10–3), että itsekriminointisuojan vaikutus kohdistui vain B:hen eikä vapauttanut A:ta kätkemisrikosta koskevasta rangaistusvastuusta ja hylkäsi A:n purkuhakemuksen. Korkeimman oikeuden ratkaisun perustelujen mukaan se, että B:n menettely sinänsä täytti velallisen petoksen tunnusmerkistön, mutta sitä ei voitu lukea B:n syyksi, ei vapautta A:ta rangaistusvastuusta hänen syykseen luetusta kätkemisrikoksesta. Itsekriminointisuoja oikeutti B:n pysymään konkurssimenettelyssä passiivisena ja olemaan antamatta tietoja. Vaikka B:llä oli itsekriminointisuojan takia oikeus vaitioloon omaisuuttaan koskevista tiedoista, siitä ei voi katsoa seuraavan, että myös A:n toimet kyseisen omaisuuden kätkemiseksi B:n velkojilta olisivat oikeutettuja. Kyseessä oli B:tä rangaistusseuraamuksilta suojannut vastuuvapausperuste, jonka oikeusvaikutukset rajoittuvat vain itse tekijään.

Korkein oikeus joutui tapauksessa arvioimaan, mikä vaikutus esirikoksen tekijän vapautumisella rangaistusvastuusta itsekriminointisuojan perusteella on kätkemisrikoksesta syytettyyn. Enemmistön mukaan itsekriminointisuoja on konkurssivelallisen rangaistus-seuraamukselta vapauttava vastuuvapausperuste, jonka oikeusvaikutukset koskevat vain häntä. Vähemmistö ei ottanut suoraan kantaa, miten se arvioi itsekriminointisuojan merkityksen. Vähemmistön perustelujen mukaan näyttäisi, että itsekriminointisuojan takia konkurssivelallinen ei syyllistynyt velallisen petokseen, vaikka konkurssivelallisen menettely ulkonaisesti tarkastellen täytti velallisen petoksen tunnusmerkistön. Vähemmistö olisi purkanut tuomion ja hylännyt syytteen törkeästä kätkemisrikoksesta.⁸³

Fränden mukaan korkeimmalla oikeudella on ollut tapauksessa KKO 2010:41 rikosoikeuden systematiikan kannalta neljä vaihtoehtoa arvioida itsekriminointisuoja: 1) itsekriminointisuojan voidaan katsoa estävän teon tunnusmerkistön mukaisuuden, 2) se voidaan nähdä oikeuttamisperusteena, 3) se voi rinnastua anteeksiantoperusteeseen tai 4) se voi toimia rangaistuksen poissulkevana perusteena. Korkeimman oikeuden perustelujen valossa Frände on arvioinut, että korkein oikeus on joko rinnastanut itsekriminointisuojan anteeksiantoperusteeseen, tai katsonut sen toimivan rangaistuksen poissulkevana perusteena. Hänen mukaansa täysin selvää ei ole, kumpi vaihtoehdoista on valittu.⁸⁴

Tapanila on tarjonnut vaihtoehdoksi rikosoikeuden systematiikasta johdettavalle tarkastelutavalle itsekriminointisuojan pitämistä puhtaasti prosessioikeudellisena periaatteena. Teosta ei voitaisi tuomita silloin, kun tekoon syyllistymisen on johtunut itsekriminointisuojaan turvautumisesta. Tämä olisi ainoastaan syytetyn oikeus, eikä sillä olisi vaikutusta muihin henkilöihin.⁸⁵

Myös tapauksessa KKO 2012:16 korkein oikeus on arvioinut itsekriminointisuojan henkilölistä ulottuvuutta. Tapauksessa A:ta syytettiin neljästä törkeästä velallisen petoksesta sillä perusteella, että hän oli ulosotto- ja konkurssimenettelyissä jättänyt ilmoittamatta omaisuuttaan. B:tä syytettiin avunannosta näihin rikoksiin.

Korkein oikeus katsoi ratkaisussaan, ettei rikoksesta epäillyn itsekriminointisuoja ulottunut avunantajaan. Itsekriminointisuoja oikeutti A:n olemaan antamatta tietoja, jotka hänen velallisena muutoin olisi tullut antaa. Vaikka A:lla oli itsekriminointisuojaan perustuva oikeus

⁸³ Tapanila 2019, s. 268.

⁸⁴ Frände 2011, s. 406–407.

⁸⁵ Tapanila 2019, s. 268–269.

vaitioloon omaisuuttaan koskevista tiedoista, ei ollut perusteltua katsoa, että tästä seuraisi B:n vapautuminen rangaistusvastuusta, kun hän oli ryhtynyt avunantoon omaisuuden kätkemiseksi A:n velkojilta. Kyseessä on rikoksesta epäiltyä rangaistusseuraamukselta suojaava vastuuvapausperuste, jonka oikeusvaikutukset rajoittuvat vain häneen.

4.2.4. KKO 2011:46

Tapauksessa KKO 2011:46 A:ta vastaan oli samanaikaisesti vireillä veropetosta koskeva esitutkinta ja Verohallinnon A:n yrityksessä tekemä verotarkastus. A oli verotarkastuksessa velvoitettu antamaan totuudenmukaisesti tietoja samoista seikoista ja samalta ajalta kuin mistä oli kyse häneen kohdistuvan veropetosepäilyn esitutkinnassa. Tietoja A:lta oli vaadittu veronkorotuksen- ja veropetossäännöksen rangaistushallalla. A oli verotarkastuksessa antanut vääriä tietoja ja tämän vuoksi aiheuttanut tai yrittänyt aiheuttaa yrityksen tuloveron määräämisen liian alhaiseksi.

Korkein oikeus hylkäsi syytteen törkeästä veropetoksesta. Korkein oikeus katsoi, ettei A:n menettelyä verotarkastuksen yhteydessä voitu itsekriminointisuojaan liittyvistä syistä pitää rangaistavana. Tietoja antamalla hän olisi EIS:n 6 artiklan vastaisesti joutunut vastoin tahtoaan myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen.

Korkein oikeus samaisti tapauksessa väärin tietojen antamisen vaikenemisoikeuteen ja katsoi itsekriminointisuojan ulottuvan myös tällaiseen menettelyyn. Korkeimman oikeuden mukaan väärin tietojen antamista ei ole syytä arvioida toisin kuin oikeutta vaieta tai jättää tietoja antamatta.

Ratkaisusta KKO 2011:46 voi päätellä, että rikosprosessissa rikoksesta epäillylle tai syytetylle itsekriminointisuojaan kuuluvat oikeudet ulottuvat samanlaisina myös rikosprosessin rinnakkaiseen menettelyyn. Tuntuu johdonmukaiselta, että rinnakkaisessa menettelyssä, joka koskee samaa asiaa, epäillyllä tai syytetyllä on samat oikeudet molemmissa menettelyissä. Jos syytetyllä ei ole totuudessapysymisvelvollisuutta rikosprosessissa, mutta se on rikosprosessin kanssa samanaikaisessa muussa menettelyssä, se vie pohjan pois rikosprosessissa mahdollisesti käytettävältä valehteluoikeudelta.

4.2.5. KKO 2015:1

Tapauksessa KKO 2015:1 X Oy:n vastuuhenkilö A oli nostanut perusteettomien aliurakointilaskujen avulla yhtiöstä varoja ja hänet oli tuomittu yhtiön verotuksessa tehdystä törkeästä veropetoksesta hänen annettuaan yhtiön veroilmoituksissa vääriä tietoja veron määrään vaikuttavista seikoista. A oli jättänyt henkilökohtaisessa verotuksessaan ilmoittamatta nämä yhtiöstään saamat tulot, jonka takia A oli tuomittu henkilökohtaisessa verotuksessa tekemästään veropetoksesta. A oli vedonnut siihen, että ilmoittaessaan henkilökohtaisessa verotuksessaan yhtiöstä saamiaan varoja, hän olisi myötävaikuttanut oman syyllisyytensä selvittämiseen yhtiön toiminnan yhteydessä tekemässään veropetoksessa.

Korkeimman oikeuden ratkaisun mukaan A syyllistyi törkeään veropetokseen jättäessään ilmoittamatta varat henkilökohtaisessa verotuksessa. Korkein oikeus katsoi, ettei A ollut joutunut itsekriminointisuoja loukkaavalla tavalla myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen täyttäessään verovelvollisen ilmoitusvelvollisuutta. A:lla ei ollut oikeutta jättää ilmoittamatta X Oy:stä saamiaan varoja henkilökohtaisessa verotuksessaan, koska hän ei ollut tietojen antaessaan itsekriminointisuojan tarkoittamassa rikoksesta epäillyn asemassa. Itsekriminointisuoja ei anna oikeutta yleisesti kieltäytyä laissa säädetystä tietojenantovelvollisuudesta verotusmenettelyssä eikä väärin tai puutteellisten tietojen antamisesta veroilmoituksessa. Ilmoitusvelvollisuuden täyttäminen säännönmukaisessa verotuksessa ei myöskään lähtökohtaisesti sisällä itsekriminointisuojan tarkoittamaa pakkoa eikä verotusmenettely itsessään kuulu EIS:n 6 artiklan soveltamisalaan.

Ratkaisussaan KKO 2015:1 korkein oikeus katsoi, että itsekriminointisuoja edellyttää rikoksesta epäillyn asemaa. Tiedonantovelvollinen ei ole säännönmukaisessa verotuksessa itsekriminointisuojan edellyttämässä rikoksesta epäillyn asemassa. Tapauksessa KKO 2011:46 kyseessä oli itsekriminointisuoja tilanne, koska samanaikaisesti oli käynnissä samaan henkilöön kohdistuva esitutkinta ja verotarkastus.

4.2.6. KKO 2014:82

Tapauksessa KKO 2014:82 A oli velvoitettu sakon uhalla saapumaan ulosottoselvitykseen ja antamaan ulosottomenettelyssä vaaditut tiedot. A ei ollut täyttänyt hänelle asetettua

tietojenantovelvollisuuttaan vetoamalla siihen, että tiedot, jotka häneltä on ulosotto-
selvityksessä pyydetty sakon uhalla antamaan, koskevat häntä vastaan vireillä olevaa rikos-
asiaa ja että nämä tiedot saattavat olla rikosasiassa hänen kannaltaan merkityksellisiä.

Korkein oikeus katsoi, että ulosottokaaren 3 luvun 73 ja 91 §:n palomuurisäännökset⁸⁶ ja
niitä täydentävät säännökset muodostavat riittävän tehokkaan takeen sille, ettei A:n velvoit-
taminen antamaan tietoja ulosotto selvityksessä heikennä itsekriminointisuojan ydinsisältöä
hänen osaltaan. A:lla ei ole tietoja antaessaan perustellusti aihetta pelätä, että tietoja
voitaisiin käyttää hänen tai hänen puolisonsa syytteeseen saattamiseksi taikka näyttönä
oikeudenkäynnissä heitä vastaan.⁸⁷

4.3. Rikosprosessiin rinnastumaton hallintomenettely

Itsekriminointisuoja on keskeinen rikosprosessiin kuuluva oikeus. Rikosprosessin ulko-
puolisessa muussa menettelyssä itsekriminointisuoja on merkitystä silloin, kun muussa
menettelyssä annetut tiedot voivat vaikuttaa syyllisyyden toteennäyttämässä. Koska ilman
rikosprosessia ei ole syyllisyyttä, itsekriminointisuoja menettää merkityksen, jollei minkään-
laista kytkentää rikosprosessiin ole.⁸⁸

Itsekriminointisuoja voi ulottua tietyillä edellytyksillä myös rikosprosessin ulkopuolisiin
hallintomenettelyihin. Sen käyttö on laajentunut esimerkiksi konkurssi-, ulosotto- ja
verotusmenettelyihin. OK 17 luvun uudistuksen hallituksen esityksessä hyödyntämiskielto-
säännöksen, OK 17 luvun 25 §:ssä perusteluissa hallintomenettelyt on jaettu joko rikos-
prosessiin rinnastuvaan⁸⁹ tai rinnastumattomaan hallintomenettelyyn.

Korkein oikeus muutti ratkaisussaan KKO 2009:80 siihenastisen tulkintalinjansa itse-
kriminointisuojan ulottumisesta rikosprosessin kanssa rinnakkaisiin oleviin muihin
menettelyyn. Ratkaisun mukaan Itsekriminointisuoja voi ulottua rikosprosessin ulko-
puoliseen menettelyyn, jos ulkopuolisessa menettelyssä annetuilla tiedoilla on merkitystä
yhtä aikaa vireillä olevassa rikosprosessissa. Ratkaisun mukaan itsekriminointisuojan
saaminen konkurssimenettelyssä edellyttää rikosprosessin vireilläoloa, riittävää yhteyttä

⁸⁶ Ulosottokaaren palomuurisäännöksistä luvussa 4.5.1.2.

⁸⁷ EIT:n ratkaisussa Marttinen v. Suomi yhtenä perusteena itsekriminointisuojan rikkomiselle oli
palomuurisäännösten puuttuminen voimassa olleesta ulosottolaista (37/1895).

⁸⁸ Tapanila 2019, s. 16–17.

⁸⁹ Rikosprosessiin rinnastuvaa hallintomenettelyä tarkastellaan luvussa 4.4.

rikosprosessin ja konkurssimenettelyn välillä sekä sitä, että annettavilla tiedoilla voi olla merkitystä rikosprosessissa.

Tapauksen KKO 2009:80 jälkeen oikeuskirjallisuudessa on arvioitu millä edellytyksillä itsekriminointisuoja voi ulottua rikosprosessin ulkopuoliseen hallinnolliseen menettelyyn. Edellytyksiä on arvioitu hieman eri tavoin. Vuorenpään mukaan muun menettelyn ja rikosprosessin yhteyttä arvioidaan seuraavien kriteerien täyttymisellä: samanaikaisuusvaatimus, yhteysvaatimus, relevanttiusvaatimus, palomuurin puuttuminen ja pakko.⁹⁰ Frände on jäsenellyt kriteerit hieman toisin. Hänen mukaansa arvioinnissa on otettava huomioon, onko henkilö EIS:n mukaisen rikossyytteen kohteena, minkä tyyppisen pakon kohteeksi hän on joutunut ja koskevatko muussa menettelyssä annetut lausumat samoja tosiseikkoja kuin rikosasiassa. Lisäksi itsekriminointisuojan saaminen edellyttää palomuurin puuttumista ja henkilön antamien lausumien puolustautumismahdollisuuksien vaarantamista.⁹¹ Seuraavassa itsekriminointisuojan edellytykset käsitellään Vuorenpään edellytysten jäsentelyn mukaan.

4.3.1. Samanaikaisuusvaatimus

Samanaikaisuusvaatimus edellyttää, että henkilön kuulemisella muussa menettelyssä ja häneen kohdistuvalla rikosprosessilla on riittävä yhteys. Perustavaa laatua oleva edellytys itsekriminointisuojuille on, että kuuleminen tapahtuu sen jälkeen, kun henkilö on EIS 6(1) artiklan mukaisen rikossyytteen kohteena. Koska EIT:n tulkitsee rikossyytteen käsitettä autonomisesti, EIT:n ratkaisukäytäntö määrittää, koska henkilö on rikoksesta syytetyn asemassa. Tämä voi tapahtua jo paljon ennen kuin häntä vastaan on nostettu rikossyyte. Itsekriminointisuojan saamisen lähtökohtana on, että mahdollinen rikosprosessi on vaikuttanut henkilön oikeudelliseen asemaan. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että hänen katsotaan olevan esitutkinnassa rikoksesta epäillyn asemassa.⁹² Rikosprosessi voi vaikuttaa henkilön asemaan jo tätä ennenkin. Vaikka henkilölle ei vielä olisi ilmoitettu virallisesti hänen asemastaan epäiltyinä, ovat toimivaltaiset viranomaiset voineet suorittaa jo esitutkintatoimenpiteitä, jotka ovat voineet vaikuttaa hänen asemaansa.⁹³

⁹⁰ Vuorenpää 2012, s. 588.

⁹¹ Frände 2011, s. 403–404.

⁹² Vuorenpää 2012, s. 588.

⁹³ Pirttialo 2016, s. 345.

4.3.2. Yhteysvaatimus

Itsekriminointisuoja saaminen edellyttää myös rikosprosessissa käsiteltävän asian ja muussa menettelyssä sanktion uhalla annettujen tietojen välillä täytyy olla riittävän kiinteä yhteys. Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 2009:80 on todennut, että riittävä yhteys on olemassa, jos henkilöltä vaaditaan tietoja, joiden merkitys voi olla hänen kannaltaan haitallinen vireillä olevassa rikosprosessissa. Yhteysvaatimus arvioidaan syytetyn näkökulmasta ja niillä tiedoilla, mitkä hänellä sillä hetkellä on käytettävissä. Syytetyllä ei ole velvollisuutta antaa sellaisia tietoja, joiden hän arvioi liittyvän rikosepäilyyn ja heikentävän hänen puolustautumismahdollisuuksiaan. Riittävää on jo se, ettei hän voi poissulkea mahdollisuutta, että tiedot voivat liittyä vireillä olevaan rikosasiaan.

Yhteysvaatimus edellyttää Fränden mukaan, että pakonuhkaisella kuulemisella saatujen tietojen ja rikosasian täytyy koskea samoja tosiseikkoja.⁹⁴ Vuorenpään mukaan yhteysvaatimuksen täyttymiseen riittää ainakin se, että pakonuhkainen kuuleminen ja rikosepäily koskevat samoja oikeustositseikkoja.⁹⁵ Vuorenpään tulkinnan voidaan katsoa pitävän sisällään myös tilanteet, joissa kyse ei ole täysin samoista oikeustositseikoista, mutta tiedoilla voi olla välillistä vaikutusta rikosasian käsittelyssä, esimerkiksi syytetyn omaa kertomusta heikentävänä todisteena. Se, milloin rikosasiassa ja muussa menettelyssä pakon uhalla saadut tiedot koskevat samoja oikeustositseikkoja, samoin kuin se, milloin pakon uhalla saaduilla tiedoilla on merkitystä rikosasiassa, on ratkaistava tapauskohtaisesti.⁹⁶

4.3.3. Relevanttiusvaatimus

Relevanttiusvaatimus edellyttää, että muussa menettelyssä sanktion uhalla annetuilla tiedoilla tulee olla merkitystä vireillä olevassa rikosasiassa sekä muun menettelyn tarkoituksen toteuttamisessa. Relevanttiusvaatimuksella on siten kiinteä yhteys yhteysvaatimukseen. Itsekriminointisuoja ei koske sellaisia seikkoja, joilla on neutraali merkitys rikosprosessissa arvioitaessa syyllisyyskysymystä. Seikkojen tulee olla sellaisia, joilla voi olla rikosasiassa merkitystä epäilylle itselleen. Korkein oikeus on katsonut, että on jo riittävää, ettei tietoja vaadittaessa ole voitu sulkea pois mahdollisuutta, että tiedoilla voi olla merkitystä rikosasiassa. Myös relevanttiusvaatimus arvioidaan syytetyn näkökulmasta niillä

⁹⁴ Frände 2011, s. 404.

⁹⁵ Vuorenpää 2012, s. 589.

⁹⁶ Pirttialo 2016, s. 346.

tiedoilla, mitkä hänellä on käytettävissä sillä hetkellä, kun tietoja pakon tai sanktion uhalla vaaditaan.⁹⁷

4.3.4. Palomuurin puuttuminen

Palomuurin puuttumisella tarkoitetaan sitä, ettei aineellinen lainsäädäntö sisällä tehokkaita oikeussuojatakeita, joilla voidaan estää sanktion uhalla annettujen tietojen käyttäminen tietojen antajaa vastaan. Jos oikeussuojatakeita ei ole, itsekriminointisuoja voi ulottua myös rikosprosessin ulkopuoliseen muussa menettelyssä tapahtuvaan kuulemiseen. Tehokas palomuuuri puolestaan sulkee pois itsekriminointisuojan, koska muussa menettelyssä annettuja tietoja ei voida luovuttaa muun menettelyn ulkopuolelle, eikä niitä siten voida hyödyntää rikosprosessissa.⁹⁸

4.3.5. Pakko

Itsekriminointisuoja edellyttää, että epäillyn antamat tiedot on saatu sanktion uhalla. Jos epäilty antaa vapaaehtoisesti tietoja ilman pakkoa tai painostusta, itsekriminointisuoja ei loukata. Tyypillisiä sanktioita, joilla epäillyn kuulemista voidaan tehostaa ovat uhkasakko, sakko ja painostusvankeus. Tietojen antaminen näiden sanktioiden uhalla täyttää pakkoa koskevan edellytyksen.⁹⁹ Itsekriminointisuoja ei loukata, jos epäiltyä pelkää uhataan pakolla. Jos epäiltyä uhataan sanktioilla, mutta niitä ei panna täytäntöön, ei voida katsoa, että epäillyn tahtoon olisi vaikutettu pakolla niin, että hän antaisi vaadittavat tiedot.¹⁰⁰

4.4. Rikosprosessiin rinnastuva hallintomenettely

Rikosprosessiin rinnastuvassa menettelyssä on kysymys EIT:n määrittelemien kriteerien mukaisesta rikossyytteen käsittelystä. Menettelyssä on kysymys yleensä hallinnollisessa menettelyssä määrättävästä rangaistusluonteisesta maksuseuraamuksesta¹⁰¹

Itsekriminointisuoja voidaan soveltaa tapauksiin, jotka kansallisen lainsäädännön mukaan kuuluvat hallinto-oikeuden piiriin, jos ne täyttävät EIT:n rikosasiaille asettamat tunnusmerkit.

⁹⁷ Vuorenää 2012, s. 589.

⁹⁸ Vuorenää 2012, s. 589.

⁹⁹ Vuorenää 2012, s. 589.

¹⁰⁰ Frände 2011, s. 404.

¹⁰¹ HE 46/2014 vp, s. 89–90.

Itsekriminointisuojaan edellytys on, että henkilöön kohdistuu EIS:n 6(1) artiklan mukainen rikossyyte. EIT on luonut ratkaisukäytännössään oman autonomisen tulkinnan EIS:n rikossyytteen käsitteestä. EIT:n rikossyytteen tulkinta laajentaa itsekriminointisuojaan rikosprosessin ulkopuolelle esimerkiksi hallinnolliseen menettelyyn, jos menettelyn todellinen luonne on rikosprosessin kaltainen.¹⁰²

EIT on kehittänyt tapauksessa Engel v. Alankomaat¹⁰³ kolme kriteeriä, niin sanotut Engel-kriteerit, joilla arvioidaan koska kyseessä on rikosprosessi. Nämä kriteerit ovat teon luokittelu kansallisessa laissa, teon luonne ja seuraamuksen luonne ja vakavuus. Kriteereitä voidaan käyttää sekä yhdessä että erikseen. Jo yhdenkin kriteerin täytyminen voi johtaa siihen, että kyseessä on EIS:ssa tarkoitettu rikossyyte.¹⁰⁴

Ensimmäiseksi on tarkasteltava, miten teko on luokiteltu kansallisessa oikeudessa. Jos teko on rikos kansallisen lainsäädännön mukaan, se on sitä myös EIS:n 6 artiklan mukaan.¹⁰⁵

Jos teko ei täytä ensimmäistä kriteeriä, arvioidaan, onko teko luonteeltaan rikos. Arvioinnissa huomioidaan, onko tekoa koskevalla säännöksellä pelotuksellinen ja rangaistuksellinen luonne. Säännöksen tulee myös koskea laajaa henkilöryhmää. Jos säännös koskee laajaa yleisöä, EIT on pitänyt säännöstä rikosoikeudellisena. Jos säännös puolestaan koskee vain rajoitettua henkilöryhmää, kyseessä on hallinnollinen säännös.¹⁰⁶

Rangaistuksen ankaruutta arvioitaessa otetaan huomioon rangaistuksen ankaruus yleisesti, ei todellisuudessa kärsittyä rangaistusta. Jos teosta seuraa vankeusrangaistus, teon katsotaan kuuluvan rikosprosessiin. Vaikka seurauksena olisi vain vähäinen sakko, tapauksen voidaan katsoa kuuluvan rikosprosessiin, jos teko katsotaan luonteeltaan rikokseksi. Hallinnollisessa menettelyssä määrättyjä taloudellisia seuraamuksia on voitua pitää rikosoikeudellisina, jos niiden luonne on ollut pelotuksellinen ja rankaisullinen.¹⁰⁷

¹⁰² Hirvelä-Heikkilä 2017, s. 343–351.

¹⁰³ Engel ym. v. Alankomaat 8.6.1976.

¹⁰⁴ Hirvelä-Heikkilä 2017, s. 343–351.

¹⁰⁵ Hirvelä - Heikkilä 2017, s. 343–351.

¹⁰⁶ Hirvelä - Heikkilä 2017, s. 343–351.

¹⁰⁷ Hirvelä - Heikkilä 2017, s. 343–351.

Suomalaiseen verotusmenettelyyn kuuluvaa mahdollisuutta veronkorotuksen määräämiseen on EIT:n ratkaisukäytännössä pidetty rikosasiaana. EIT on tarkastellut asiaa tapauksessa Jussila v. Suomi Engel-kriteerejä käyttämällä.¹⁰⁸ Koska kotimaisessa oikeudessa kyse ei ollut rikosoikeudellisesta rangaistuksesta, asiaa arvioitiin toisen ja kolmannen kriteerin perusteella. Veronkorotuksen katsottiin olevan rangaistus- tai peloteluonteinen eikä korvaus vahingosta ja sen katsottiin ulottuvan kaikkiin veronmaksajiin. Tämän perusteella, vaikka seuraamus oli ollut vähäinen, EIT katsoi, että kyseessä on rikosasia EIS:n 6 artiklan mukaan.¹⁰⁹

4.5. Aineellisen lainsäädännön oikeussuojatakeet

Tässä luvussa tarkastellaan tiedonantovelvollisuutta ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyissä. Lisäksi tarkastellaan, minkälaiset oikeussuojatakeet ulosottokaareen ja konkurssilakiin on säädetty muussa menettelyssä saatujen tietojen siirtymisen estämiseksi rikosprosessiin.

4.5.1. Ulosottokaari

4.5.1.1. *Tiedonantovelvollisuus ulosottomenettelyssä*

Ulosottokaaren (UK) 3 luvun 57 §:n mukaan ulosottomiehen on toimitettava ulosottoselvitys, jos velkojan saatava ei kerry kokonaisuudessaan tai jos velallisen taloudellista tilannetta ei ole muuten luotettavasti selvitetty. Velallinen on velvollinen ulosottomenettelyssä kertomaan ulosottomiehelle kaikki ulosottokaaren 3 luvun 52 §:ssä mainitut täytäntöönpanossa tarvittavat tiedot. Tiedonantovelvollisuuden tarkoituksena on saada kokonaiskuva velallisen taloudellisesta tilanteesta ja omaisuudesta.

Omaisuuksien etsimisen yleissäännöksen, ulosottokaaren 3 luvun 48 §:n 1 momentin mukaan omaisuutta on etsittävä olosuhteiden edellyttämässä laajuudessa, että velkojien saamiset voidaan turvata. Omaisuuden etsiminen on joko konkreettista omaisuuden etsimistä tai tietojen hankkimista. Nykyään tärkein keino on tietojen hankinta. Omaisuutta voidaan etsiä vain vireillä olevassa ulosottoasiassa.¹¹⁰ Ulosottomies voi hankkia ulosottomenettelyssä

¹⁰⁸ Jussila v. Suomi 23.11.2006.

¹⁰⁹ Hirvelä - Heikkilä 2017, s. 350.

¹¹⁰ Linna - Leppänen 2014, s. 454.

tietoja monin eri tavoin, vapaamuotoisesti tai toimittamalla tavallisen tai suppean ulosotto-selvityksen. Ulosottomies voi itse valita, miten hän tiedot hankkii.¹¹¹

Yleisin tapa etsiä velallisen omaisuutta on toimittaa ulosotto-selvitys. Se tulee toimittaa, jos velallisen omaisuutta ei etsinnöistä huolimatta ole löytynyt tarpeeksi, että velkojien saatavat voitaisiin turvata. Ulosotto-selvityksen tarkoituksena on selvittää velallisen omaisuus, jotta velkojien saaminen voitaisiin turvata.¹¹² Tavallisesti velalliselle lähetetään kutsu saapua ulosotto-selvitykseen. Kutsun tulee olla perillä viimeistään kaksi päivää ennen ulosotto-selvitystä, että velalliselle jää aikaa valmistautua siihen. Jos on epäiltävissä, että velallinen välttelee selvitystä, kätkee omaisuuttaan tai selvitykselle on muu kiireinen syy, ulosotto-selvitys voidaan toimittaa ilman kutsuakin, esimerkiksi tavattaessa.

Ulosottokaaren 3 luvun 53–55 §:ssä on säädetty, ketkä ovat tiedonantovelvollisia ulosotto-menettelyssä ja missä järjestyksessä heidän tulee antaa tietoja. Ensisijaisesti tietoja ulosottomenettelyä varten hankitaan velalliselta ja yhteisössä tämän edustajalta. UK 3:53:ssä on säädetty luonnollisen henkilön tiedonantovelvollisuudesta. Jos velallinen on luonnollinen henkilö, hän itse on ensisijainen tiedonantaja. Toissijaisesti tietoja voi antaa velallisen palveluksessa oleva henkilö, esimerkiksi työntekijä ja kirjanpitäjä. Heiltä tietoja voidaan pyytää vain silloin, kun tiedot ovat välttämättömiä täytäntöönpanoa varten eikä tietoja ole muuten saatavissa. Jos henkilö on vain muodollisesti työntekijän asemassa, mutta tosiasiassa johtaa velallisen elinkeinotoimintaa tai hoitaa hänen omaisuuttaan, hän on velallisen tavoin ensisijaisesti tietojenantovelvollinen. Hänellä on myös velvollisuus osallistua ulosotto-selvitykseen samalla tavalla kuin velallisella.¹¹³

UK 3 luvun 54 §:ssä säädetään yhteisön puolesta olevista tiedonantovelvollisista. Ensisijainen tiedonantovelvollinen on yhteisön edustaja. Tämä voi olla yhteisön hallituksen jäsen tai toimitusjohtaja. Tiedonantovelvollisia ovat myös yhteisön toiminimen kirjoittamiseen oikeutetut henkilöt. Yhtiön velvoitteista henkilökohtaisesti vastuussa oleva henkilö on velvollinen antamaan tietoja yhtiön puolesta, jos hänen vastuunsa velvoitteista perustuu hänen asemaansa yhtiössä. Tällaisia henkilöitä ovat esimerkiksi henkilöyhtiöiden yhtiömiehet. Tiedonantovelvollisia ovat myös yhteisön puolesta tosiasiallisesti toimivat. Tällaisia ovat henkilöt, jotka tosiasiallisesti johtavat yhtiötä, vaikka heillä ei ole muodollista

¹¹¹ HE 216/2001 vp, s. 141 ja 152.

¹¹² Linna - Leppänen 2014, s. 485.

¹¹³ Linna - Leppänen 2014, s. 471–473.

asemaa yhteisössä. Tosiasiallisesta toimimisesta voi olla osoituksena, että henkilöllä on hallussaan yhtiön omaisuutta.¹¹⁴

UK 3 luvun 55 §:n mukaan yhteisön palveluksessa oleva tai tilintarkastaja on velvollinen antamaan tietoja tehtäviinsä kuuluvista asioista. Kyseessä ovat toissijaiset tiedonantovelvolliset, joilta ulosottomies saa pyytää tietoja vain, jos hän pitää tietoja välttämättöminä täytäntöönpanoa varten eikä tietoja ole muulla tavoin saatavissa. Ulosotto selvitykseen heidät saadaan velvoittaa osallistumaan vain erityisestä syystä. Työntekijä voidaan velvoittaa antamaan tietoja työsopimuksessa sovittujen tai tosiasiallisten työtehtävien kuuluvista asioista. Yhteisön palveluksessa olevaksi voidaan katsoa kuuluvan myös yhtiön kirjanpitoa hoitavan kirjanpitotoimiston, jolloin tiedonantovelvollisuus ulottuu myös siihen. Tilintarkastajalta ulosottomies on oikeutettu saamaan yhteisön kirjanpidon, tilinpäätöksen tai yhteisön hallinnon tarkastukseen liittyviä tietoja.¹¹⁵

Velallinen on velvollinen ulosottoasiassa kertomaan ulosottomiehelle kaikki ulosottokaaren 3 luvun 52 §:n 1–8 kohdissa mainitut täytäntöönpanossa tarvittavat tiedot. Velallisen tietojenantovelvollisuus on varsin laaja. Velallisen on ilmoitettava muun muassa UK 3:52:n 2 kohdan mukaiset tiedot omaisuudestaan ja varallisuudestaan, tuloistaan ja veloistaan sekä osakkuudesta yhtiössä tai jäsenyydestä varallisuusasemaansa vaikuttavassa yhteisössä. UK 3:52:n 6–8 kohdissa säädetään tiedonannosta velallisen varallisuusjärjestelyistä ja peräytettävissä olevista toimista. Tällaisia ovat muun muassa tiedot velallisen varallisuusasemaan vaikuttavista sopimuksista, sopimuksen nojalla määräysvallassa tai käytössä olevasta omaisuudesta sekä luovutetusta omaisuudesta, jos tiedot niistä ovat tarpeen omaisuuden peräyttämiseksi takaisinsaantikantein. Näiden tietojen lisäksi velallisen annettava muut vastaavat taloudellista asemaa ja toimintaa koskevat tiedot.¹¹⁶

Antaessaan tietoja ulosottomiehelle velallinen on velvollinen pysymään totuudessa. Velallinen ei saa antaa totuudenvastaisia tietoja tai salata tietoja. Oma-aloitteisesti velallisella ei ole velvollisuutta antaa tietoja ulosottomiehelle, vaan riittää, että hän vastaa totuuden mukaisesti ulosottomiehen esittämiin kysymyksiin.¹¹⁷

¹¹⁴ Linna - Leppänen 2014, s. 474–476.

¹¹⁵ Linna - Leppänen 2014, s. 477.

¹¹⁶ Linna - Leppänen 2014, s. 478–484.

¹¹⁷ Linna - Leppänen 2014, s. 469–470.

Ulosottoselvityksen toimittaminen voi vaatia ulosottomieheltä myös tutustumista velallisen kirjanpitoaineistoon ja muuhun vastaavaan materiaaliin. UK 3 luvun 62 §:n mukaan ulosottomiehellä on oikeus saada ulosottoselvitystä varten haltuunsa kirjanpitovelvolliselle velalliselle kuuluva aineisto siltä, jonka hallussa tai määräysvallassa aineisto on. Lainkohdan mukaan ulosottoselvitystä varten on luovutettava muun muassa kirjanpitokirjat, tositteet ja muu kirjanpitoaineisto, yhteisön hallintoa ja sopimuksia koskevat asiakirjat sekä muut velallisen liike- tai ammattitoimintaan liittyvät asiakirjat.¹¹⁸

Ulosottoselvitykseen osallistuminen ei ole vapaaehtoista, vaan velallisella on velvollisuus osallistua siihen ja antaa siellä ulosottokaareissa määrätyt tiedot täytäntöönpanoa varten. Lähtökohtana on, että tiedonantovelvollinen noudattaa kutsua saapua ulosottoselvitykseen, eikä pakkokeinoja tarvita. Pakkokeinojen käytön mahdollisuudesta säädetään ulosottokaaren 3 luvun 59 §:ssä. Jos on aihetta epäillä, ettei tiedonantovelvollinen noudata kutsua saapua ulosottoselvitykseen, velallinen voidaan velvoittaa saapumaan ulosottoselvitykseen noudon tai sakon uhalla. Lisäksi edellytetään, että ulosottoselvityksen toimitaminen on täytäntöönpanon kannalta välttämätöntä. Välttämättömyyedellytys ei täyty, jos ulosottomies voi hankkia tarvitsemansa tiedot muualta. Tällöin ulosottoselvitystä ei voida toimittaa sanktioiden uhalla.¹¹⁹

Uhkasakkoa voidaan käyttää myös tiedonantovelvollisuuden täyttämiseksi. Ulosottokaaren 3 luvun 63 §:ssä säädetään mahdollisuudesta asettaa uhkasakko, jos tiedonantovelvollinen kieltäytyy antamasta tietoja ulosottoselvityksessä. Sen lisäksi, että velallisella on velvollisuus saapua ulosottoselvitykseen, hänen on myös annettava siinä kaikki ulosottomiehen vaatimat tiedot. Velallisen on kerrottava tiedot, vaikka hän ne kertoessaan paljastaisi syyllistyneensä rikokseen.¹²⁰

4.5.1.2. *Palomuurisäännös*

Velallinen on velvollinen ulosottomenettelyssä kertomaan ulosottomiehelle kaikki ulosottokaaren 3 luvun 52 §:ssä mainitut täytäntöönpanossa tarvittavat tiedot. Velallisen on annettava kaikki tiedot, vaikka annetut tiedot voivat paljastaa seikkoja, joiden perusteella voidaan epäillä velallisen syyllistyneen rikokseen. Jos tiedonantovelvollisuutta tehostetaan pakkokeinoja käyttämällä ja pakolla saatuja tietoja käytetään mahdollisesti rikosprosessissa,

¹¹⁸ Linna - Leppänen 2014, s. 496.

¹¹⁹ Linna - Leppänen 2014, s. 491.

¹²⁰ Linna - Leppänen 2014, s. 499.

loukataan velallisen itsekriminointisuoja. Ulosottokaarella velallisen itsekriminointisuojan turvaamisesta ja tietojen käytön estämisestä rikosprosessissa säädetään UK 3 luvun 73 §:n niin sanotussa palomuurisäännöksessä.

Ulosottomiehelle on UK 3 luvun 73 §:ssä säädetty kieltäminen luovuttaa ulosottomenettelyssä saamiaan tietoja. Säännös sisältää kolme kohtaa, jotka kieltävät ulosottomiestä luovuttamasta eräitä tietoja ulosoton ulkopuolelle. Lainkohdan 1 momentin mukaan tietoja, jotka olennaisilta osin on saatu 1) henkilöltä, joka on siinä menettelyssä todistajana velvollinen tai oikeutettu kieltäytymään todistamasta siitä seikasta, jollei kieltäytymään oikeutettu anna luovuttamiseen suostumustaan; 2) velalliselta kysyttäessä 52 §:n 6–8 kohdassa tarkoitettua seikasta, jos vastauksesta käy ilmi, että velallinen on saattanut syyllistyä muuhun kuin ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen, ja tiedon luovuttaminen saattaa hänet siinä menettelyssä syytteen vaaraan; tai 3) sivulliselta, jos tieto koskee sivullisen väärinkäytöksiä. Säännöksen 2 momentin mukaan ulosottomiehen oikeudesta luovuttaa tietoja hakijalle säädetään UK 3 luvun 91 §:ssä.

Ulosottomies ei saa luovuttaa tietoja, jotka on saatu velalliselta kysyttäessä UK 3 luvun 52 §:n 6–8 kohdan seikoista. Kyseisten lainkohtien mukaan velallisen on ilmoitettava taloudelliseen asemaansa vaikuttavista keinotekoisista järjestelyistä ja mahdollisista takaisinsaantiperusteista sekä muista vastaavista taloudelliseen asemaansa ja toimintaansa liittyvistä seikoista, vaikka vastauksista voi käydä ilmi hänen syyllistymisensä muuhun kuin ulosottomenettelyssä tapahtuneeseen rikokseen ja tietojen luovuttaminen voisi saattaa hänet syytteen vaaraan kyseisessä asiassa. Vaikka lainkohdan mukaan tietojen luovutuskielto koskee vain UK 3:52:n 6–8 kohdissa mainittuja tietoja, oikeuskirjallisuudessa on katsottu luovutuskiellon ulottuvan kaikkiin velallisen antamiin tietoihin, jotka voivat aiheuttaa velalliselle syytteen vaaraan.¹²¹ Myös konkurssilain uudistamisesta varten asetettu toimikunta ehdotti mietinnössään säännöksen laajentamista kaikkiin UK 3:52:ssä lueteltuihin tietoihin¹²².

Luovutuskielto ulottuu vain niihin menettelyihin, joissa tietojen antaja tarvitsee suojaan antamilleen tiedoille. Velallinen saa suojaan vain sellaisissa menettelyissä, joissa syytteen vaara voi toteutua.

¹²¹ Linna-Leppänen 2014, s. 577–578.

¹²² OMML 73/2010, s. 25.

Luovutuskielto koskee säännöksen sanamuodon mukaan vain niitä tietoja, jotka voivat paljastaa velallisen syyllistyneen muuhun kuin ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen. Ulosottomiehelle asetut luovutusrajoitukset eivät koske tilannetta, jossa velallinen on saattanut syyllistyä ulosottomenettelyssä rikokseen. Ulosottomies saa ilmoittaa esitutkintaviranomaisille, jos hän havaitsee, että ulosottovelallinen salaa omaisuuttaan tai antaa vääriä tietoja. Tällöin kyseessä voi olla velallisen petos. Tilanteessa, jossa samalle velalliselle on tehty useita ulosotto selvityksiä, ei velallista voida velvoittaa uudessa ulosotto selvityksessä paljastamaan aikaisemmassa ulosotto selvityksessä paljastamaansa omaisuutta. Jos velallisen toimia aiemmassa ulosottomenettelyssä tutkitaan esitutkinnassa, ei uutta ulosotto selvitystä saa toimittaa esitutkintaa palvelemaan. Jos velallinen uudessa ulosotto selvityksessä joutuu paljastamaan aiemmassa ulosotto selvityksessä tehdyn rikoksen, on kyse itsekriminointisuojaan loukkaamisesta.¹²³

UK 3 luvun 73 §:n luovutuskielto koskee velalliselta saatujen tietojen lisäksi 1 kohdan mukaan tietoja, jotka on saatu henkilöiltä, joita koskevat oikeudenkäymiskaaren 17 luvun todistajan kieltäytymisoikeus tai -velvollisuus. Säännöksen kolmannen kohdan mukaan sivulliselta saatuja tietoja, jotka koskevat sivullisen omia väärinkäytöksiä, ei saa luovuttaa. Sivullisen väärinkäytökset voivat olla rikoksia, esimerkiksi kirjanpitorikoksia tai liiketoimintakiellon rikkomisia tai lievempiä väärinkäytöksiä. Sivulliselta saatujen tietojen luovutuskielto ei koske velallista koskevia tietoja, vaan vain sivullista itseään koskevia tietoja. Luovutuskielto ei koske sivullisen antamia tietoja, jos hän on syyllistynyt väärinkäytökseen ulosottomenettelyssä eli antanut ulosottomiehelle vääriä tietoja tai salannut niitä. Tällaisessa tilanteessa sivullinen on voinut syyllistyä avunantajana velallisen petokseen.¹²⁴

Ulosottomenettelyn palomuurisäännös ei edellytä jo olemassa olevaa rikosepäilyä tai rikossyytettä. Tietojen luovuttaminen on kiellettyä, jos tietojen luovuttaminen voi saattaa velallisen syytteen vaaran. Säännös antaa velalliselle ennakoitua suojaa jo ennen kuin rikollinen menettely on tullut esitutkintaviranomaisten tietoon.¹²⁵

UK 3:73 §:n mukainen tietojenluovutuskielto koskee vain sellaista tietojenluovuttajaa, jolta tiedot on saatu olennaisin osin. Jos ulosottomies on hankkinut tiedon olennaisin osin omien selvitystensä kautta, tietojen käyttämiselle rikosprosessissa ei ole estettä. *Kukkonen* on

¹²³ Linna - Leppänen 2014, s. 581–582.

¹²⁴ Linna-Leppänen 2014, s. 584.

¹²⁵ Pirttialo 2016, s. 351.

tulkinnut olennaisen osan tarkoittavan syyksilukemiseen riittäviä tietoja.¹²⁶ Luovutusrajoitukset koskevat samalla tavalla sekä ulosottomiehen erikseen pyytämiä, että hänelle oma-aloitteisesti annettuja tietoja.¹²⁷

Ulosottomiehen oikeudesta luovuttaa tietoja hakijalle säädetään UK 3 luvun 91 §:ssä. Ulosotonhakijalla on laaja oikeus saada tietoja ulosottomieheltä. Säännöksen mukaan ulosottomiehen on viipymättä ilmoitettava hakijalle tiedoista, joilla saattaa olla merkitystä takaisinsaantikanteen nostamisessa, hakemuksessa konkurssiin asettamiseksi tai muussa niitä vastaavassa erityisessä toimessa hakijan saatavan perimiseksi. Lisäedellytyksenä tietojen luovuttamiselle on hakijan saatavan suuruus. Hakijan saatavan täytyy olla niin suuri, että tietojen antamisella on merkitystä hakijalle. Jos hakijan intressi ei ole riittävän suuri, ulosottomiehellä ei ole velvollisuutta antaa tietoja oma-aloitteisesti hakijalle.¹²⁸

Ulosottomies voi antaa hakijalle UK 3 luvun 73 §:n 1 momentin 2 kohdassa tarkoitettuja tietoja keinotekoisista järjestelyistä, mahdollisista takaisinsaantiperusteista tai muusta velallisen taloudellista toiminnasta ja asemasta. Tiedot voidaan antaa, vaikka ne voisivat aiheuttaa velallisen joutumisen syytteen vaaraan. Hakijan mahdollisuutta käyttää tietoja on rajoitettu säännöksessä olevan hyödyntämiskiellon avulla. Sen mukaan hakija ei saa käyttää tietoja oikeudenkäymiskaaren todistamista koskevien rajoitusten kiertämiseksi tai velallisen syytteeseen saamiseen. Hyödyntämiskiello rajoittaa vain sellaisten tietojen luovuttamista, jotka on olennaisilta osin saatu velalliselta. Ulosottomies voi kuitenkin luovuttaa tietoja hakijalle myös rikosasian vireillepanoa varten, jos hän on selvittänyt tiedot ensin itse ja saanut tiedoille vain lisävahvistusta velalliselta. Omien selvitysten kautta saatujen tietojen ja velalliselta saatujen tietojen välisestä suhteesta voi olla epäselvyyttä, jonka takia tällaisten tietojen luovutuksessa on syytä olla varovainen.¹²⁹

Ulosottomies voi antaa tietoja toiselle viranomaiselle, kun velallinen on syyllistynyt rikokseen ulosottomenettelyssä. Ulosottomies voi antaa tietoja viranomaiselle myös, jos velallinen on antanut vääriä tietoja tai kieltäytynyt antamasta tietoja.¹³⁰ Korkeimman oikeuden verotusmenettelyä koskevassa ratkaisussa KKO 2015:1, , ettei EIT:n ratkaisuisia

¹²⁶ Kukkonen 2015, s. 256.

¹²⁷ Linna-Leppänen 2014, s. 574.

¹²⁸ HE 216/2001 vp, s. 180.

¹²⁹ Kukkonen 2015, s. 258.

¹³⁰ HE 216/2001 vp, s. 170.

ole katsottu itsekriminointisuojan poistavan rikosvastuuta väärin ja puutteellisten tietojen antamisesta verotusmenettelyssä.¹³¹

UK:n palomuurisäännös antaa velalliselle suojan riippumatta siitä, onko hän rikoksesta epäillyn asemassa. Säännöksen soveltaminen ei edellytä, että itsekriminointisuojan edellytykset täyttyvät, siten säännös on itsekriminointisuoja laajempi. UK:n säännös antaa suojan myös sellaiselle rikokseen syyllistyneelle velalliselle, jonka rikos ei vielä ole tullut ilmi. UK:n palomuurisäännös turvaa riittävästi velallisen itsekriminointisuojan ja toteuttaa toisaalta ulosottomenettelyn tietojensaannin. Palomuurisäännöksen takia velallinen ei voi itsekriminointisuojaan vedoten kieltäytyä antamasta tietoja, jolloin ulosottomies saa käyttöönsä tarvittavat tiedot velkojien oikeuksien toteuttamiseksi.¹³²

Ulosottokaaren palomuurisäännöstä täydentää viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999, julkisuuslaki) 23 §, jossa säädetään vaitiolovelvollisuudesta ja hyväksikäyttökiellosta. Lainkohdan 1 momentin mukaan viranomaisen palveluksessa oleva ei saa paljastaa asiakirjan salassa pidettävää sisältöä, eikä muuta viranomaisessa toimiessaan tietoonsa saamaa seikkaa, josta lailla on säädetty vaitiolovelvollisuus. Julkisuuslain 23 §:ssä säädetään myös asianosaista koskevasta vaitiolovelvollisuudesta. Julkisuuslain 11 §:n mukaan asianomaisella on oikeus saada asiaa käsittelevältä viranomaiselta tieto muunkin kuin julkisen asiakirjan sisällöstä, joka voi vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn. Lain 23 §:n 2 momentin mukaan asianosainen ei saa ilmaista asianosaisaseman perusteella saatuja salassa pidettäviä tietoja, jotka koskevat muita kuin asianosaista itseään. Saman lainkohdan 3 momentin mukaan asianosainen saa kuitenkin käyttää muita kuin asianosaista itseään koskevia tietoja, kun kysymys on sen oikeuden, edun tai velvollisuuden hoitamista koskevasta asiasta, johon asianosaisen tiedonsaantioikeus on perustunut.

Palomuurisäännöksen tarkoituksena on turvata velkojen täytäntöönpano ja velkojien maksunsaanti ulosottovelalliselta ja samalla turvata velallisen itsekriminointisuoja estämällä tietojen vuotaminen ulosottomenettelyn ulkopuolelle. Ulosottokaaren palomuurisäännöksen tarkoituksena on turvata tietojen saaminen täytäntöönpanoa varten, silloin kun velallinen voisi vedota itsekriminointisuojaan. Tarkoituksena on myös turvata, ettei velallisen ulosottoselvityksessä antamia tietoja käytetä mahdollisessa rikosprosessissa itsekriminointisuojan vastaisesti. Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 2014:82 katsonut, että

¹³¹ Kukkonen 2015, s. 258.

¹³² Pirttisalo 2016, s. 351–352.

ulosottokaaren palomuurisäännökset yhdessä niitä täydentävien säännösten ja käytäntöjen kanssa muodostavat riittävän tehokkaan takeen sille, ettei ulosotto selvityksessä vaadittujen tietojen antaminen loukkaa rikoksesta epäillyn itsekriminointisuoja. Rikoksesta epäillyllä ei myöskään ole perustellusti aihetta pelätä, että tietoja voitaisiin käyttää näyttönä tätä vastaan.¹³³

4.5.2. Konkurssilaki

4.5.2.1. *Tiedonantovelvollisuus konkurssimenettelyssä*

Konkurssilain 1 luvun 1 §:n mukaan, joka ei kykene vastaamaan velastaan voidaan asettaa konkurssiin. Tuomioistuin asettaa velallisen konkurssiin joko velkojan tai velallisen omasta hakemuksesta. Konkurssi on velallisen kaikkia velkoja koskeva maksukyvyttömyysmenettely, jossa velallisen koko omaisuus käytetään velkojen maksuun. Velallisen omaisuus siirtyy konkurssin alkaessa velkojen määräysvaltaan ja muodostaa konkurssipesän. Tuomioistuin määrää konkurssipesälle pesänhoitajan, joka huolehtii velallisen omaisuuden hoitamisesta ja myymisestä sekä konkurssipesän hallinnosta. Konkurssiin asetetun yrityksen toiminta lopetetaan ja sen jäljellä oleva omaisuus realisoidaan ja jaetaan velkojille jako-osuuksien mukaan.¹³⁴

Konkurssilain 4 luvun 5 §:ssä säädetään velallisen myötävaikutus- ja tiedonantovelvollisuudesta. Säännöksen mukaan velallisen on myötävaikutettava siihen, että pesänhoitaja voi suorittaa hänelle kuuluvat tehtävät ja konkurssimenettely voidaan saattaa asianmukaisesti päätökseen. Velallisen tulee erityisesti 1) huolehtia siitä, että pesänhoitaja saa pesään kuuluvan omaisuuden ja velallisen käyttämät toimitilat hallintaansa sekä pääsyn velallisen tietojärjestelmiin; 2) antaa pesänhoitajalle pesäluettelon laatimista varten tarpeelliset tiedot konkurssipesään kuuluvasta omaisuudesta ja konkurssisaatavista; sekä 3) antaa pesänhoitajalle muut tämän tehtävän hoitamiseksi tarpeelliset tiedot.

Myötävaikutusvelvollisuus tarkoittaa velallisen velvollisuutta aktiivisesti omilla toimillaan ja oma-aloitteisesti edistää pesän selvitystä ja konkurssin tarkoituksien toteutumista. Velallisen tulee myötävaikuttaa muun muassa siihen, että pesänhoitaja saa haltuunsa pesään

¹³³ Pirttisalo 2016, s. 351.

¹³⁴ Könkkölä-Linna 2020, s. 3.

kuuluvan omaisuuden. Velallisen on myös annettava pesänhoitajalle tämän tehtävän hoitamista varten tarvittavat tiedot. Velallisen tietojenantovelvollisuus ei rajoitu vain pesänhoitajan pyytämiin tietoihin, vaan velallisen tulee myös oma-aloitteisesti ilmoittaa sellaiset seikat, jotka voivat olla pesänhoitajan tehtävien suorittamiseksi tarpeen. Velallisen myötävaikutusvelvollisuus alkaa samanaikaisesti, kun konkurssi alkaa ja se kestää konkurssin päättymiseen saakka eli lopputilityksen hyväksymiseen asti.¹³⁵

Velallisen myötävaikutusvelvollisuuden toteutumisen tehosteeksi on KL 4 luvun 11 §:ssä säädetty pakkokeinoista velallista kohtaan. Velalliselle voidaan asettaa uhkasakko, jos velallinen laiminlyö KL 4:5:n säädetyn myötävaikutus- ja tietojenantovelvollisuutensa niin, ettei pesänhoitaja voi hoitaa tehtäväänsä asianmukaisesti. Uhkasakko voidaan myös määrätä, jos velallinen kieltäytyy vahvistamasta pesäluettelon oikeaksi tai ei anna KL 4:6:n mukaisia tarpeellisia tietoja sitä varten. Jos velallinen tuomitusta uhkasakosta huolimatta jatkaa niskoittelua, velallinen voidaan määrätä vankeuteen, kunnes hän täyttää velvollisuutensa. Pakkokeinoihin turvautumisen edellytyksenä on, että velallisen myötävaikutus- tai tietojenantovelvollisuuden laiminlyönti on este pesänselvittämiselle tai estää pesänhoitajaa täyttämästä velvollisuuksiaan.¹³⁶

Pesänhoitajan on laadittava pesäluettelo velallisen varoista ja veloista. Pesäluettelon vahvistaminen on yksi konkurssivelallisen keskeisiä velvollisuuksia. Velallinen vahvistaa pesäluettelon oikeaksi allekirjoituksellaan. Pesänhoitajan vaatimuksesta tuomioistuimella voi määrätä, että velallisen on pesäluettelon allekirjoittamisen sijaan vahvistettava pesäluettelo oikeaksi tuomioistuimessa valalla tai vakuutuksella. Pesäluettelon vahvistamalla velallinen antaa konkurssipesän omaisuutta koskevan ilmoituksen, jonka oikeellisuudesta hän vastaa.¹³⁷

Jos konkurssivelallinen ei voi sellaisenaan vahvistaa pesäluetteloita oikeaksi, hänen tulee esittää siihen tarpeelliset täydennykset ja oikaisut. Jos velallinen jättää ilmoittamatta tietoja konkurssilain 4 luvun 5a §:n perusteella, hänen on ilmoitettava siitä viimeistään pesäluettelon vahvistamisen yhteydessä.¹³⁸ Vääriä tai harhaanjohtavia tietoja antamalla velallinen voi syyllistyä rikoslain (RL, 39/1889) 39 luvun 2 ja 3 §:ssä säädettyyn velallisen

¹³⁵ Könkkölä-Linna 2020, s. 565–566.

¹³⁶ Marttila 2005, s. 870.

¹³⁷ Könkkölä - Linna 2020, s. 577.

¹³⁸ Frände ym. 2018, s. 840.

petokseen. Velallinen voi syyllistyä velalliseen petokseen myös salaamalla pesäluettelosta jonkin varallisuuserän.¹³⁹

4.5.2.2. *Vaitiolomalli*

Konkurssilain uudistuksessa (86/2013) konkurssilakiin otettiin erillinen itsekriminointisuoja koskeva säännös. KL 4 luvun 5a §:n mukaan velallinen, joka on epäiltynä esitutkinnassa tai syytteessä rikoksesta, ei ole velvollinen antamaan pesähoitajalle 5 §:ssä tarkoitettuja tietoja niistä seikoista, joihin epäily tai syyte perustuu. Konkurssimenettelyssä itsekriminointisuojan toteutuminen on ratkaistu vaitiolomallin avulla, joka poikkeaa merkittävästi ulosottomenettelyssä käytettävästä palomuurimallista.¹⁴⁰

Itsekriminointisuoja sovelletaan konkurssimenettelyssä vain tilanteissa, joissa konkurssivelallista epäillään rikoksesta ja sitä koskeva esitutkinta tai myöhempi rikosprosessin vaihe on meneillään. Jos velallinen ei ole epäiltynä rikoksesta, hän ei voi vedota konkurssilain itsekriminointisuojaan.¹⁴¹ Velallinen ei voi vedota itsekriminointisuojaan siinäkään tapauksessa, että velallisen näkemyksen mukaan hänen antamansa tiedot voisivat johtaa esitutkintaan ja syytteeseen asettamiseen.¹⁴² Rikosprosessin vireilläolovaatimuksen voidaan katsoa olevan ristiriidassa EIT:n oikeuskäytännön kanssa. EIT:n oikeuskäytännön mukaan itsekriminointisuojan voi saada jo ennen kuin rikosepäily on vireillä.

Konkurssivelallisen on myös KL 4 luvun 6 §:n 1 momentin mukaan ilmoitettava, jos hän on jättänyt antamatta tietoja itsekriminointisuojan perusteella. Velallisen on tehtävä ilmoitus suojan käyttämisestä viimeistään pesäluetteloa vahvistaessaan. Hänen on myös yksilöitävä rikosepäily ja sitä koskeva esitutkinta ja syyte, jonka takia hän jättää tietoja antamatta. Itsekriminointisuojaan vetoamisesta ilmoittaminen antaa yleensä viitteen siitä, että velallinen on syyllistynyt johonkin rikolliseen menettelyyn. Ilmoituksella ja tietojen antamatta jättämisellä voi olla jotain merkitystä rikosasian näyttönä, jolloin ilmoitusvelvollisuuden noudattaminen jo itsessään loukkaisi itsekriminointisuoja.

Konkurssivelallinen voi olla epäiltynä rikoksesta tietämättä siitä itse. Itsekriminointisuoja koskeva säännöstä ei silloin sovelleta, koska säännöksen soveltaminen edellyttää, että

¹³⁹ HE 26/2003 vp, s. 64.

¹⁴⁰ Pirttisalo 2016, s. 351–352.

¹⁴¹ Pirttisalo 2016, s. 352.

¹⁴² Könkkölä-Linna 2020, s. 587.

velallinen itse ilmoittaa, ettei anna tietoja rikosepäilyyn perusteella. Jos velallisen antamia tietoja tässä tapauksessa käytetään häntä vastaan rikosasiassa, se voi olla ristiriidassa itsekriminointisuojan kanssa.¹⁴³ Konkurssilain esitöiden mukaan näissä tilanteissa itsekriminointisuoja toteutettaisiin jälkikäteen todisteen hyödyntämiskiellolla.¹⁴⁴ Lakivaliokunta on maininnut hallituksen esitykseen antamassaan mietinnössä pitävänsä tärkeänä, että todistelulainsäädäntöä uudistettaessa arvioidaan todisteiden hyödyntämiseen liittyviä kysymyksiä myös itsekriminointisuojan kannalta.¹⁴⁵

Konkurssilain esitöiden mukaan konkurssivelallisella on vaitiolo-oikeus seikoista, jotka voivat myötävaikuttaa hänen syyllisyytensä selvittämiseen vireillä olevassa rikosasiassa, mutta hänellä ei ole oikeutta valehdella. Hallituksen esityksen mukaan velallisella ei ole oikeutta antaa pesänhoitajalle vääriä tietoja. Vääriä tietoja antaessaan hän voisi syyllistyä velalliseen petokseen.¹⁴⁶ Konkurssilain mukainen itsekriminointisuoja on siten sisällöltään suppeampi kuin rikosprosessissa annettava itsekriminointisuoja. Hallituksen esityksessä esitetty kanta poikkeaa oikeuskäytännön tulkinnasta itsekriminointisuojan sisällöstä. Ratkaisussaan KKO 2011:46, joka koski itsekriminointisuojan ulottuvuutta veronkorotusmenettelyssä, korkein oikeus on todennut, että itsekriminointisuojan voi katsoa ulottuvan myös väärin tietojen antamiseen. Korkeimman oikeuden mukaan väärin tietojen antamista ei ole syytä arvioida toisin kuin oikeutta vaieta tai tietojen antamista jättämistä.¹⁴⁷

Konkurssilaissa itsekriminointisuojuksi omaksuttiin ulosottokaaren palomuurimallista poiketen niin sanottu vaitiolomalli. Konkurssilain tarkistamista varten asetettu työryhmä esitti mietinnössään, että konkurssimenettelyssä otettaisiin käyttöön sama tietojensaanti-menettely kuin ulosotossa. Työryhmä esitti, että konkurssimenettelyssä voitaisiin poikkeuksellisesti tehdä ulosotto selvitys, jos pesänhoitajalla ei ole muuta mahdollisuutta saada tietoja velalliselta tai omin selvitystoimin. Ulosotto selvitystä käytettäisiin konkurssissa vain, kun tietojen saaminen on välttämätöntä pesän selvittämiseksi tai omaisuuden saamiseksi takaisin pesään. Velallisen myötävaikutus- ja tiedonantovelvollisuus säilyisivät konkurssissa ennallaan. Ulosotto selvityksessä annettuja tietoja ei voitaisi käyttää velallisen saattamiseksi syytteeseen eikä näyttönä rikosasiassa.¹⁴⁸

¹⁴³ Pirttisalo 2016, s. 353.

¹⁴⁴ HE 86/2012 vp, s. 13.

¹⁴⁵ LaVM 12/2012 vp, s. 5.

¹⁴⁶ HE 86/2012 vp, s. 13.

¹⁴⁷ KKO 2011:46, k.18.

¹⁴⁸ OMML 73/2010, s. 14–16.

Hallituksen esityksessä ehdotettiin konkurssilakiin otettavaksi itsekriminointisuoja koskeva oma säännös, jossa säädettäisiin, milloin konkurssivelallisella on oikeus olla antamatta konkurssilaissa edellytettyjä tietoja pesänhoitajalle. Säännöksen tulee olla selkeä ja tarkkarajainen sekä konkurssivelallisen että pesänhoitajan näkökulmasta.¹⁴⁹

Lakivaliokunnan mielestä ulosottomenettely ei ollut vaikeuksista siirrettävissä konkurssimenettelyyn, koska konkurssimenettely ei ole virkavastuulla tehtävää viranomaistoimintaa kuten ulosottomenettely. Siksi valiokunta puolsi hallituksen esityksessä ehdotettua mallia, jossa itsekriminointisuoja kirjataan lakiin ja suoja toteutetaan velallisen vaitiolomallina niistä seikoista, jotka liittyvät samanaikaisesti vireillä olevaan rikosprosessiin.¹⁵⁰

Konkurssilain itsekriminointisuoja säännös, joka rajaa itsekriminointisuojan saamisen vireillä olevaan rikosprosessiin, estää velallista saamasta ennakollisen suojan tilanteissa, jossa hän ei ole muodollisesti epäillyn asemassa tai syytteessä rikosasiassa. Tällaisissa tilanteissa hallituksen esityksessä 86/2012 ehdotetaan konkurssilain itsekriminointisäädöstä täydennettäväksi jälkikäteisellä todisteen hyödyntämiskiellolla. Konkurssilaki ei itsessään sisällä hyödyntämiskielto säännöstä.¹⁵¹ Koska oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin hyödyntämiskielto on myös sidottu ajallisesti rikosasian vireilläoloon, sekään ei laajenna konkurssilain itsekriminointisuoja. Konkurssilain itsekriminointisuoja rajoittuu tämän takia vain tilanteisiin, joissa rikosprosessi on vireillä. Itsekriminointisuoja on myös ristiriidassa EIS:n itsekriminointisuojan kanssa. Tämän vuoksi olisi perustelua soveltaa ihmisoikeussopimuksesta ja EIT:n oikeuskäytännöstä seuraavaa itsekriminointisuoja.¹⁵²

4.5.3. Verotusmenettely

Verotusmenettelyssä tiedonantovelvollisuus kohdistuu kaikkiin verovelvollisiin. Verovelvollisen tiedonantovelvollisuudesta säädetään verotusmenettelystä annetun lain (VML) 7 §:ssä. Lainkohdan mukaan jokaisen verovelvollisen on verotusta varten ilmoitettava Verohallinnolle veronalaiset tulonsa, niistä tehtävät vähennykset, tiedot varoistaan ja veloistaan sekä muut verotukseen vaikuttavat tiedot. Jos verovelvollinen jättää antamatta

¹⁴⁹ HE 86/2012 vp. 9.

¹⁵⁰ LaVM 12/2012 vp, s. 4.

¹⁵¹ HE 86/2012 vp, s. 13.

¹⁵² Linna-Leppänen 2014, s. 588.

tietoja tai antaa vääriä tietoja verotusta varten, hän voi syyllistyä rikoslain 29 luvussa säädettyyn veropetokseen. Tietojen saamiseksi verovelvolliselle voidaan myös määrätä veronkorotus. EIT:n tulkinnan mukaan veronkorotus luokitellaan tietyillä edellytyksillä rikosoikeudelliseksi seuraamukseksi. Verotusmenettelyssä tapahtuneita rikkeitä voidaan käsitellä siis käsitellä kahdessa rinnakkaisessa menettelyssä joko veronkorotusmenettelyssä tai rikosprosessissa.¹⁵³

Verotusmenettely perustuu oma-aloitteisiin ilmoituksiin. Verovelvollinen on velvollinen täyttämään ilmoitusvelvollisuutensa, eikä hän voi itsekriminointisuojaan vetoamalla välttyä tietojen antamiselta verotusta varten. Ilmoittamisvelvollisuuden oikeellisuutta valvotaan verotarkastuksessa, jossa verovelvollisella on myös tiedonantovelvollisuus. VML 14 §:n 1 momentin mukaan verovelvollisen on verotarkastuksessa kehotuksesta esitettävä tarkastettavaksi kirjanpitoaineistonsa ja muu taloudelliseen toimintaan liittyvä aineisto.¹⁵⁴

Veroilmoituksen luotettavuuden tutkiminen edellyttää verovelvollisen oman kirjanpidon tarkastamista. Verotarkastuksessa verovelvollisella on myötävaikutusvelvollisuus, jonka mukaan hänen on esitettävä tarvittava aineisto verotarkastuksen suorittamista varten. Jos verotarkastuksessa havaitaan, etteivät veroilmoituksen tiedot vastaa kirjanpidon tietoja tai kirjanpidossa on runsaasti verotukseen vaikuttavia virheitä, verovelvollinen on voinut syyllistyä veropetokseen. Veropetos on tapahtunut antamalla väärä veroilmoitus, mutta sen havaitseminen edellyttää verotarkastusta.¹⁵⁵

Itsekriminointisuoja on verotusmenettelyssä ulotettu koskemaan rinnakkaisia menettelyjä. Käytännössä tämä yleensä tarkoittaa yhtä aikaa suoritettavaa verotarkastusta ja esitutkintaa. Verohallinto on antamassaan ohjeessa katsonut, että itsekriminointisuojaa sovelletaan vain rikossyytettä käsittelevässä rikosprosessissa. Itsekriminointisuoja alkaa, kun esitutkintaviranomainen on tehnyt päätöksen esitutkinnan aloittamisesta. Itsekriminointisuoja ei ulotu verotusmenettelyssä saatuihin tietoihin, jotka on saatu ennen esitutkinnan aloittamispäätöstä, vaikka ne myöhemmin antaisivat aiheen esitutkinnan aloittamiseen. Itsekriminointisuoja ei oteta huomioon myöskään verotarkastuksessa, joka tehdään ennen päätöstä esitutkinnan aloittamisesta. Verotusmenettelyssä ja verotarkastuksessa saatuja tietoja voidaan siten käyttää myöhemmin rikosasiassa todisteena.¹⁵⁶

¹⁵³ Tapanila 2019, s. 108.

¹⁵⁴ Tapanila 2019, s. 108.

¹⁵⁵ Kuortti 2017, s. 413.

¹⁵⁶ VH-ohje 2016.

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty myös eriäviä näkemyksiä siitä, milloin itsekriminointisuoja tulisi alkaa verotusmenettelyssä. *Kuortti* on pohtinut artikkelissaan eri vaihtoehtoja itsekriminointisuojaan alkamiselle. Itsekriminointisuoja voitaisiin arvioida verovelvollisen näkökulmasta, koska hän tietää parhaiten, onko asiassa syytä epäillä rikollista menettelyä. Vaatimuksen luotettavuudesta on kuitenkin vaikea varmistua. Jos itsekriminointisuojaan alkamisen arvioisi yksittäinen verovirkailija, se olisi riippuvainen verovirkailijan ammattitaidosta ja aiheuttaisi ongelman yhdenvertaisuuden kannalta. Myös tutkintapyyntönsä tekeminen alkamisajankohtana olisi ongelmallinen, koska tutkintapyyntö ei automaattisesti johda esitutkintaan. Näistä syistä *Kuortti* pitää ainoana järkevänä aloitusaikana esitutkinnan aloittamista.¹⁵⁷ *Plosila* katsoo, että itsekriminointisuoja tulisi soveltaa, jos tietojen antaminen verotarkastuksessa voi johtaa esitutkintaan. Jos verovelvolliselta vaaditaan verotarkastuksessa lisäselvityksiä veronkorotuksen uhalla, hän voi perustellusti pitää sitä merkinä itseensä kohdistuvasta epäilystä. Verohallinnon tekemä tutkintapyyntö esitutkintaviranomaisille on jo vahva merkki rikossyytteen uhasta.¹⁵⁸

Jos verotusmenettelyn kanssa on samaan aikaan vireillä rikosprosessi, itsekriminointisuoja on otettava huomioon myös verotusmenettelyssä. Silloin verovelvollisen laajasta ilmoittamis- ja selvittämisvelvollisuudesta verotusmenettelyssä luovutaan, eikä verovelvolliselta vaadita tietoja veronkorotuksen uhalla. Verovelvolliselle tulee myös kertoa itsekriminointisuojusta. Vaikka verovelvollinen antaisi vääriä tai puutteellisia tietoja, veronkorotusta ei määrätä. Tiedot verotusta varten hankitaan joko sivullisilta tai hyödynnetään rikosprosessissa saatua aineistoa. Verovelvollisen vapaaehtoisesti antamia tietoja voidaan myös käyttää. Jos verovelvollinen haluaa vapaaehtoisesti antaa tietoja, sen jälkeen, kun hänelle on kerrottu itsekriminointisuojusta, annettuja tietoja voidaan hyödyntää sekä verotusmenettelyssä että rikosprosessissa. Rikoksesta epäillyllä ei ole totuudessapysymisvelvollisuutta verotarkastuksessa, jolloin rikoksesta epäillyn verotarkastuksen yhteydessä antamia tietoja voidaan hyödyntää myöhemmin mahdollisessa rikossyytteen käsittelyssä.¹⁵⁹

Muussa menettelyssä voidaan velvoittaa tietojen antamiseen, jos tietojen käyttö todisteena myöhemmin rikosasiassa on estetty. Verotusmenettelyyn ei sisälly tietojen luovuttamista koskevia rajoituksia, joiden nojalla rikoksesta epäillyn verotusta varten antamat tiedot

¹⁵⁷ Nuortti 2017, s. 412.

¹⁵⁸ Plosila 2018, s. 255–256.

¹⁵⁹ Nuortti 2017, s. 409, VH-ohje 2016.

jäisivät yksinomaan verotusmenettelyn käyttöön. Esitutkintaviranomaisella on siten salassapidon estämättä oikeus saada kaikki verotustiedot. Verotusmenettelyn ja rikosprosessin välissä ei ole niin sanottua palomuuria, joka estäisi verotusmenettelyä varten annettujen tietojen edelleen luovuttamisen rikosprosessiin. Verotusmenettelyssä annettujen tietojen siirtyminen rikosprosessiin on estetty oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:ssä säädetyn hyödyntämiskiellon avulla. Verotusmenettelyssä sanktion uhalla saatuja tietoja ei voi käyttää todisteena rikosasiassa, jos rikosprosessissa ja verotusmenettelyssä on kysymys samasta asiasta ja menettelyjen välillä on ajallinen yhteys.¹⁶⁰

OK 17 luvun uudistamista koskevassa lakivaliokunnan mietinnössä korostetaan erikseen sitä, etteivät itsekriminointia koskevat säännökset tule sovellettaviksi puhtaassa verotusmenettelyssä. Itsekriminoinnin yleissäännös koskee vain todistelua tuomioistuimissa. Itsekriminointisuoja ei EIT:n oikeuskäytännön eikä kansallisen lainsäädännön mukaan estä tai rajoita tiedonantovelvollisuutta lakiin perustuvissa hallinnollisissa menettelyissä. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus ei estä, että tiedonantovelvollisuutta voidaan myös tehostaa rangaistuksen tai pakkokeinon uhalla.¹⁶¹

5. Itsekriminointisuoja vastaisesti saadun todisteen hyödyntämiskielto

5.1. Yleistä hyödyntämiskielloista

Suomessa todistusoikeuden lähtökohtana on ollut vapaa todistelu ja vapaa todisteiden harkinta. Vapaalla todistelulla tarkoitetaan, että asianosainen saa oikeudenkäynnissä esittää haluamansa todistelun. Tuomioistuin puolestaan harkitsee, minkä todistusvoiman se antaa esitetyle näytölle. Todistamis- ja hyödyntämiskielloilla rajoitetaan vapaata todistelua. Vapaan todistelun perinteen vuoksi hyödyntämiskieltoon Suomessa onkin suhtauduttu varauksella.¹⁶²

Hyödyntämiskielto liittyy läheisesti todistamiskiellon käsitteeseen, mutta ne eivät ole kuitenkaan sama asia. Hyödyntämiskielto voi olla epäitsenäinen, jolloin se on seurausta

¹⁶⁰ Plosila 2017, s. 240.

¹⁶¹ LaVM 19/2014 vp, s. 5–6.

¹⁶² Pölönen-Tapanila 2015, s. 227.

todistamiskiellon rikkomisesta tai itsenäisen, jolloin sitä sovelletaan ilman yhteyttä todistamiskieltoon.¹⁶³

Vapaata todistelua rajoittavat vaitiolovelvollisuutta tai -oikeutta koskevat todistamiskiellot. Hyödyntämiskiellolla taataan todistamiskiellon tehokkuus. Todistamiskiellon vastaisesti annettu lausuma voidaan asettaa hyödyntämiskieltoon ja sen käyttö todisteena estää. Tässä tapauksessa on kyse epäitsenäisestä hyödyntämiskiellosta. Todistamiskiellot voidaan jakaa absoluuttisiin ja relatiivisiin todistamiskieltoihin sen mukaan, aiheutuuko todistamiskiellon rikkomisesta ehdoton hyödyntämiskielto. Absoluuttisen todistamiskiellon rikkominen johtaa aina hyödyntämiskieltoon, relatiivisen todistamiskiellon osalta tuomioistuin harkitsee todisteen hyödynnettävyyden.¹⁶⁴

Itsenäinen hyödyntämiskielto ei ole riippuvainen todistamiskielloista. Itsenäisen hyödyntämiskiellon kohdalla on kyse tapauskohtaisesta arvioinnista, aiheuttaako todisteen hyödyntäminen oikeudenvastaisia seuraamuksia. Pyrkimyksenä on estää erityisesti sellaisten todisteiden hyödyntäminen, jotka johtaisivat oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tai perus- ja ihmisoikeuksien vaarantumiseen.¹⁶⁵

Tuomioistuin harkitsee, voiko todistuskiellon vastaisesti hankittua tai perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamiseen johtavaa todistetta hyväksyä oikeudenkäyntiaineistoon ja käyttää todistusharkinnassa.¹⁶⁶ Ratkaisu hyödyntämiskiellosta on luonteeltaan joko kiellon hylkäävä tai sen asettava. Jos todiste kokonaan tai osittain asetetaan hyödyntämiskieltoon, se jää oikeudenkäyntiaineiston ulkopuolelle, eikä sitä huomioida todistusharkinnassa. Jos todisteelle ei aseteta hyödyntämiskieltoa, sen näyttöarvo harkitaan normaalisti.¹⁶⁷

Hyödyntämiskiellolla on merkitystä jo ennen oikeudenkäyntivaihetta rikosprosessin aikaisemmissa vaiheissa, esitutkinnassa ja syyteharkinnassa. Vaikka tuomioistuin ratkaisee todisteiden hyödyntämisen, myös esitutkintaviranomaiset ja syyttäjät joutuvat pohtimaan kysymystä hyödyntämiskiellosta. Esitutkinnassa arvioitavia hyödyntämiskieltoja kutsutaan ennakoiviksi hyödyntämiskielloiksi. Selvästi ja vakiintuneesti hyödyntämiskiellon alaisia todisteita ei tule hankkia ja ne tulee jättää pois esitutkinta-aineistosta. Syyttäjän puolestaan tulee pystyä oikeudenkäynnissä puolustamaan todistelun laillisuutta, johon hän vetoaa.

¹⁶³ Pölönen-Tapanila 2015, s. 229–230.

¹⁶⁴ Pölönen-Tapanila 2015, s. 229–230.

¹⁶⁵ Pölönen-Tapanila 2015, s. 230.

¹⁶⁶ Pölönen-Tapanila 2015, s. 230.

¹⁶⁷ HE 46/2014 vp. 29.

Tämän takia syyttäjä voi jättää käyttämättä lainvastaista todistetta syyteharkinnassa ja olla vetoamatta siihen oikeudenkäynnissä. Tällaisessa tilanteessa syyttäjä tekee itse ratkaisun todisteen hyödyntämiskiellosta tuomioistuimen sijaan.¹⁶⁸

Hyödyntämiskiellojen tarkoitusta on arvioitu oikeuskirjallisuudessa monin eri tavoin. Tyypillisesti hyödyntämiskielloa on perusteltu esitutkintatoiminnan ohjaustarpeella. Hyödyntämiskiellon avulla voidaan estää esitutkintaviranomaisten virheellisellä menettelyllä saamien todisteiden käyttö oikeudenkäynnissä. Virheellisellä menettelyllä saatuja todisteita ei kuitenkaan poikkeuksetta aseteta hyödyntämiskieltoon, vaan siihen tehdään erilaisia poikkeuksia riippuen esimerkiksi siitä, olisiko todiste voitu hankkia virheestä riippumatta. Hyödyntämiskiellon tarkoitusta on lisäksi haettu oikeudenloukkauksen kohteeksi joutuneen henkilön hyvittämisestä. Hyödyntämiskielloa asettamalla ei kuitenkaan välttämättä voida korjata kaikkia sen aiheuttamia haittoja. Hyödyntämiskiellojen perusteeksi on vedottu myös oikeudenhoidon integriteettiin. Jos lainvastaisesti hankittu näyttö hyväksyttäisiin todisteeksi, se olisi merkki hiljaisesta hyväksynnästä oikeudenloukkauksille. Tämä puolestaan horjuttaisi oikeuslaitoksen integriteettiä.¹⁶⁹

5.2. Hyödyntämiskielto­säännös OK 17:25

5.2.1. OK 17:25 säätäminen

Oikeusministeriö asetti 15.10.2010 toimikunnan laatimaan ehdotuksen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lain­säädännön uudistamiseksi. Toimikunta, joka oli ottanut nimekseen todistelutoimikunta, luovutti 19.11.2012 mietintönsä ”Todistelu yleisissä tuomioistuimissa”. Mietintöön saatiin 56 lausuntoa. Mietinnön ja siihen saadun lausuntopalautteen pohjalta laadittiin hallituksen esitys 46/2014. Perustuslakivaliokunta antoi hallituksen esityksestä lausunnon ja lakivaliokunta mietinnön. Laki hyväksyttiin muutettuna ja se tuli voimaan 1.1.2016.

¹⁶⁸ Pölönen-Tapanila 2015, s. 233.

¹⁶⁹ Pölönen-Tapanila 2015, s. 238, 242–243.

Edellinen todistelua koskeva uudistus ennen 1.1.2016 voimaantullutta OK 17 luvun uudistusta oli vuoden 1948 OK 17 luvun uudistaminen. Merkittävää tässä uudistuksessa oli lakisääntöisen eli legaalisen todistusteorian vaihtuminen vapaaseen todistusteoriaan eli vapaaseen todistusharkintaan ja vapaaseen todisteluun.¹⁷⁰

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun uudistuksessa 17 luvun 25 §:ään säädettiin yleissäännös hyödyntämiskiellosta. Lakivaliokunta piti säännöstä hyödyntämiskiellosta uudistuksen merkittävimpana uudistuksena yhdessä anonyymiä todistelua koskevan säännöksen kanssa.¹⁷¹

Ennen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun uudistusta laissa ei ollut yleistä sääntöä hyödyntämiskiellosta. Ratkaisu hyödyntämiskiellon soveltamisesta jouduttiin oikeuskäytännössä tekemään tapauskohtaisesti vapaan todistelun periaatteen pohjalta. Vaikka tapauskohtainen harkinta antoi mahdollisuuden ottaa huomioon tapauksen erityispiirteet ja todisteen hyödynnettävyyteen liittyvät olosuhteet, tapauskohtainen harkinta ei edistänyt yhdenmukaista ja ennustettavaa tulkintalinjaa. Ennustettavuuden ja johdonmukaisen oikeuskäytännön kannalta katsottiin, että hyödyntämiskieltoon tulee ottaa kantaa lain-säädännössä.¹⁷²

Ajatusta todisteiden hyödyntämiskiellosta on pidetty vieraana. Vapaan todistelun periaatteen mukaisesti kaikki todisteet pitää saada esittää oikeudenkäynnissä ja tuomioistuimien harkitsee, mitkä todisteet se ottaa huomioon asian ratkaisussa. Perus- ja ihmisoikeuksien kasvava merkitys kuitenkin vaikutti siihen, että erillinen hyödyntämiskielto säädettiin oikeudenkäymiskaareen.¹⁷³

Hallituksen esityksen mukaan todisteiden hyödyntämiskieltoa tulee harkita kahdessa eri tapauksessa. Ensinnäkin tulee harkita, mikä vaikutus todisteen hyödyntämiselle on, jos todiste on hankittu lainvastaisesti. Toiseksi milloin sinänsä laillisesti hankittu todiste on jätettävä hyödyntämättä, jos sen hankkiminen on loukannut itsekriminointisuojan toteutumista.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Rautio-Frände 2016, s. 1–2.

¹⁷¹ LaVM 19/2014 vp, s. 5.

¹⁷² HE 46/2014 vp, s. 28–29.

¹⁷³ HE 46/2014 vp, s. 29.

¹⁷⁴ HE 46/2014 vp. 29.

Hyödyntämiskiellosta säädetty OK 17 luvun 25 § sisältää kolme momenttia. Ensimmäinen momentti sisältää säännöksen kiduttamalla saadun todisteen hyödyntämiskiellosta. Toisessa momentissa säädetään itsekriminointisuoja loukkaamalla saadun todisteen hyödyntämiskiellosta ja muussa viranomaismenettelyssä annetun lausuman tai luovutetun asiakirjan, jotka voivat aiheuttaa syytteen vaaran, hyödyntämiskiellosta. Edellytyksenä muussa menettelyssä saadun todisteen hyödyntämiskielolle on lisäksi, että tietoja annettaessa asianomaista henkilöä epäillään samanaikaisesti rikoksesta tai häntä kohtaan on vireillä rikosasia, jolla on asiallinen yhteys muussa menettelyssä annettuihin tietoihin. Kolmannessa momentissa säädetään lainvastaisesti saadun todisteen hyödyntämisestä.¹⁷⁵

UK 17:25:n hyödyntämiskielto koskee sanamuotonsa mukaan tuomioistuinta. Hyödyntämiskielto tulee kuitenkin ottaa huomioon jo esitutkinnassa ja syyteharkinnassa. Esitutkinnassa ei tule hankkia selvästi hyödyntämiskiellon alaisia todisteita, eikä niitä tule käyttää syyteharkinnassa eikä nimetä todisteiksi oikeudenkäynnissä. Koska tuomioistuin lopullisesti päättää todisteen hyödyntämisestä, on epäselvissä tapauksissa perusteltua viedä se tuomioistuimen ratkaistavaksi.¹⁷⁶

5.2.2. Kiduttamalla saadun todisteen hyödyntämiskielto

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 § 1 momentissa säädetään kiduttamalla saadun todisteen ehdottomasta hyödyntämiskiellosta. Säännöksen mukaan:

Tuomioistuin ei saa hyödyntää todistetta, joka on saatu kiduttamalla.

Suomessa on vakiintuneesti katsottu, ettei kidutuksella saatua näyttöä saa käyttää todistena oikeudenkäynnissä hyödyntämiskiellosta, vaikka laintasoinen säännös on siitä puuttunut. Periaatteellisista syistä nimenomaisen hyödyntämiskiellon ottaminen lakiin on vahvasti perusteltua.

Kiduttaminen on yksi vakavimmista perus- ja ihmisoikeuksien loukkauksista, jonka kiellosta säädetään esimerkiksi EIS:n 3 artiklassa, YK:n KP-sopimuksen 7 artiklassa ja Suomen perustuslain 7 §:n 2 momentissa. YK:n kidutuksenvastaisen yleissopimuksen 15 artiklassa säädetään ainoastaan poikkeuksesta kidutuksella saadun todisteen käytöstä. Kun kidutukseen

¹⁷⁵ HE 46/2014 vp, s. 29.

¹⁷⁶ HE 46/2014 vp, s. 85–86.

syyllystyntä syytetään teostaan, näyttönä häntä vastaan saadaan käyttää kiduttamalla saatua lausuntoa. Kiduttamalla saatua lausuntoa ei saa käyttää myöskään ketään muuta vastaan, eikä sitä voi käyttää todisteena jonkun toisen syyllisyydestä.¹⁷⁷

UK 17:25.1:ssa ei määritellä kiduttamista. Hyödyntämiskieltoa tulkittaessa kidutukselle annetaan rikoslain 11 luvun 9a §:ssä annettu sisältö. Pykälässä säädetään kidutuksena rangaistavaksi muun muassa, jos virkamies aiheuttaa toiselle voimakasta ruumiillista tai henkistä kärsimystä saadakseen hänet tai muun henkilön tunnustamaan tai antamaan muita tietoja. Vaikka RL 11:9a:n kriminalisointi koskee vain virkamiehiä, hyödyntämiskieltoa ei niihin rajoitettu. Hyödyntämiskiellon kannalta ei ole merkitystä, liittyykö kidutus julkisen vallan käyttöön vai ei.¹⁷⁸

Kiduttamalla saadun todisteen hyödyntämiskielto on periaatteellisesti tärkeä, mutta käytännössä sillä ei ole kovin suurta merkitystä. Suomessa oikeuskäytäntöä kiduttamalla saatujen todisteiden hyödyntämiskiellosta ei ymmärrettävästi löydy. Haluan uskoa, ettei sitä vastaisuudessa tule löytymään.

5.2.3. Itsekriminointisuojan vastaisesti hankitun todisteen hyödyntämiskielto

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentissa on itsekriminointisuojan loukkaukseen liittyvän hyödyntämiskiellon yleissäännös. Säännöksen mukaan:

Tuomioistuin ei saa rikosasiassa hyödyntää 18 §:ssä säädetyn vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankittua todistetta. Hyödyntämiskielto koskee myös todistetta, joka on hankittu muussa menettelyssä kuin esitutkinnassa tai rikosasian oikeudenkäynnissä henkilöltä pakkokeinon käyttämisen uhalla tai muutoin vastoin hänen tahtoaan, jos hän oli tällöin epäiltynä tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään, ja jos todisteen hankkiminen rikosasiassa olisi ollut vastoin 18 §:ää. Jos kuitenkin henkilö on muussa menettelyssä kuin rikosasian käsittelyssä tai siihen rinnastuvassa menettelyssä antanut lakisääteisen velvollisuutensa täyttämisen yhteydessä totuudenvastaisen lausuman taikka väärän tai sisällöltään totuuden vastaisen asiakirjan taikka väärän tai väärennetyn esineen, sitä saadaan hyödyntää todisteena velvollisuuden vastaista menettelyä koskevassa rikosasiassa.

¹⁷⁷ HE 46/2014 vp s. 87–88.

¹⁷⁸ HE 46/2014 vp, s. 87.

Säännöksessä jo noudatettu käytäntö säädettiin lakiin. EIT:n ratkaisukäytännössä on katsottu, ettei oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimus toteudu, jos epäillyn syyllisyyttä arvioitaessa on nojaututtu itsekriminointisuoja loukaten saatuihin lausumiin.¹⁷⁹Käytännössä itsekriminointisuoja loukkaavalla todisteella tarkoitetaan esitutkintakertomuksia, joiden hankinnassa on ollut menettelyllisiä puutteita esimerkiksi itsekriminointisuojusta ilmoittamisessa tai oikeudessa avustajaan.

OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin ensimmäinen virke koskee oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 18 §:n vastaisesti saadun todisteen hyödyntämiskieltoa. Käytännössä itsekriminointisuoja loukkaa, jos henkilö vastoin tahtoaan joutuu aktiivisesti osallistumaan oman syyllisyytensä selvittämiseen. Henkilöllä on kuitenkin velvollisuus pakkokeinojen käyttämisen passiiviseen sietämiseen. Hyödyntämiskielto ei myöskään ole, jos henkilö vapaaehtoisesti lausuu asiasta jotain.¹⁸⁰ Lakivaliokunta totesi mietinnössään nimenomaisesti, ettei itsekriminointisuoja koske ennen esitutkinnan aloittamista tapahtuvassa alustavassa puhuttelussa vapaaehtoisesti annettuja lausuntoja tai asiakirjoja, vaikka henkilölle ei olisi ilmoitettu ETL 7 luvun 10 §:n mukaisesta oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Säännös ei myöskään mahdollista sitä, että henkilö luovuttaisi vapaaehtoisesti todisteita taktikoidakseen todisteita hyödyntämiskiellon piiriin ja valitakseen itselleen sopivimman viranomaismenettelyn. Momentin sanamuodosta huolimatta, sitä tulee soveltaa jo ennen tuomioistuinvaihetta, kuten esitutkinnassa.¹⁸¹

OK 17:25.2:n toisessa virkkeessä säädetään muussa menettelyssä pakkokeinon uhalla hankitun lausuman hyödyntämiskiellosta samanaikaisesti vireillä olevassa rikosprosessissa, jos todisteen hankkiminen rikosprosessissa olisi loukannut itsekriminointisuoja.¹⁸² Edellytyksenä muussa menettelyssä hankitun lausuman asettamiselle hyödyntämiskieltoon on, että todiste on hankittu sanktion uhalla ja että asioilla on ajallinen ja asiallinen yhteys. Ajallinen yhteys on kyseessä, kun henkilö on epäiltynä tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään. Asiallinen yhteys vaatii, että tiedon oltava merkityksellistä sekä hallinnollisessa että rikosasiassa.¹⁸³

¹⁷⁹ LaVM 19/20114 vp, s. 17.

¹⁸⁰ HE 46/2014 vp, s. 89.

¹⁸¹ LaVM 19/2014 vp, s. 18.

¹⁸² LaVM 19/2014 vp, s. 18.

¹⁸³ Oikeuskirjallisuudessa ratkaisun KKO 2009:80 arvioinnin yhteydessä asetetut edellytykset sille, että hallinnollinen menettely voidaan katsoa rikosprosessiin rinnastettavaksi menettelyksi, olivat hyvin samankaltaiset kuin hyödyntämiskiellon saamisen edellytykset.

Kotimaisessa oikeuskäytännössä ja EIT:n ratkaisukäytännössä on tullut ilmi, että kysymys muussa menettelyssä sinänsä laillisesti hankittujen todisteiden hyödynnettävyydestä rikosprosessissa on käytännössä merkittävä. Tämän vuoksi asiasta tuli säätää lain tasoisesti.¹⁸⁴ Rinnakkaisiin prosesseihin ulotettu sääntely vastasi olemassa olevaa oikeuskäytäntöä, eikä vallitsevaa oikeustilaa ollut tarkoitus muuttaa.¹⁸⁵

Henkilöllä voi olla tiedonantovelvollisuus muussa menettelyssä, kuten konkurssi- tai verotusmenettelyssä. Itsekriminointisuoja estämättä tietojen saamiseksi voidaan käyttää myös pakon uhkaa. Muussa menettelyssä saatuja tietoja ei kuitenkaan saa käyttää todisteena rikosasiassa, jos muu menettely ja rikosasia koskevat samaa asiaa ja jos menettelyjen välillä on ajallinen yhteys. Hyödyntämiskielto voi tulla sovellettavaksi esimerkiksi tilanteessa, jossa samanaikaisesti suoritetaan verotarkastus veroilmoituksessa annettujen tietojen tarkastamiseksi ja esitutkinta saman veroilmoituksen antamisessa tapahtuneessa verorikoksessa. Tällöin verotarkastuksessa on otettava huomioon itsekriminointisuoja.¹⁸⁶

Hyödyntämiskieltoa sovelletaan vain rikossyytettä koskevassa oikeudenkäynnissä, se ei koske hallinnollista menettelyä. Vaikka hallinnollinen sanktiomenettely EIT:n ratkaisukäytännössä joissain tapauksissa rinnastetaan rikosasiaan, se ei tarkoita sitä, että asia ratkaistaisiin rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyssä. Itsekriminointisuoja ei estä hankkimasta muussa menettelyssä tietoja myös pakkoa käyttäen. Tietoja voidaan hankkia velalliselta ulosotto- tai konkurssimenettelyssä omaisuuden selvittämistä varten tai verotusmenettelyssä verotusta varten.¹⁸⁷ Jo aiemmin velallisen itsekriminointisuoja konkurssimenettelyssä koskevassa mietinnössä lakivaliokunta oli maininnut pitävänsä tärkeänä, että todistelulainsäädäntöä uudistettaessa arvioidaan todisteiden hyödyntämiseen liittyviä kysymyksiä myös itsekriminointisuojaan kannalta.¹⁸⁸

Säännöksen mukaan hyödyntämiskielto on ajallisesti sidottu tilanteeseen, jossa esitutkinta tai rikosoikeudenkäynti on vireillä, kun tiedot muussa menettelyssä annetaan. Ajallinen yhteys on käsillä, kun henkilön antaessa tietoja muussa menettelyssä hän on samasta asiasta rikoksesta epäiltynä tai syytettynä. Ajallinen yhteys on myös silloin, kun esitutkinta on

¹⁸⁴ HE 46/2014 vp, s. 29.

¹⁸⁵ HE 46/2014 vp, s. 88.

¹⁸⁶ LaVM 19/2014 vp, s. 18.

¹⁸⁷ LaVM 19/2014 vp, s. 18.

¹⁸⁸ LaVM 12/2012 vp, s. 5.

vireillä asiasta, josta henkilöä tullaan myöhemmin syyttämään, vaikka hän ei olisi vielä epäiltynä tietoja antaessaan.¹⁸⁹

EIT:n ratkaisukäytännössä on vakiintuneesti katsottu, että henkilö on rikoksesta epäiltynä tai syytettynä silloin, kun häntä on kuultu esitutkinnassa rikoksesta epäiltynä tai häneen on kohdistettu muu merkittävä hänen oikeuksiinsa vaikuttava toimenpide. Itsekriminointisuoja on katsottu loukatun myös, jos todiste hankitaan, kun rikosoikeudenkäynti on vireillä tai se on odotettavissa. Kyse on tilanteesta, jossa todisteen antaja ei vielä ole muodollisesti epäiltynä, mutta esitutkinta on aloitettu rikoksesta, josta hänet myöhemmin asetetaan syytteeseen. Esitutinnan katsotaan alkaneen, kun päätös sen aloittamisesta on tehty.¹⁹⁰

Säännöksellä on tarkoitus kieltää lähtökohtaisesti kaikkien pakolla saatujen todisteiden käyttö, jos ajallinen ulottuvuus täyttyy. Itsekriminointisuoja ei kuitenkaan koske pakkokeinojen passiivista sietämistä. Itsekriminointisuoja loukkaavat tilanteet, joissa henkilö pakotetaan toimimaan aktiivisesti, kuten tunnustamaan syyllisyytensä tai paljastamaan asiakirjojen sijaintipaikan. Näin ollen muun muassa asiakirjojen takavarikointi ja käyttäminen näyttönä asiakirjan haltijaa vastaan on sallittua.¹⁹¹

OK 17:25.2:n viimeisessä virkkeessä mainitaan vielä erikseen, että hyödyntämiskielto ei ole voimassa, jos henkilö muussa menettelyssä kuin rikosprosessissa tai siihen rinnastettavassa menettelyssä antaa totuudenvastaisen lausuman, vääransisältöisen asiakirjan tai väärennetyn esineen. Tarkoituksena on, ettei laissa säädettyä ilmoittamisvelvollisuutta vesitetä. Tiedonantovelvollisuudella muussa menettelyssä toteutetaan asianomaisen lainsäädännön tarkoitusta, kyseessä ei ole henkilön velvollisuus ilmiantaa itseään rikoksesta.¹⁹²

5.2.4. Lainvastaisesti hankitun todisteen hyödyntämiskielto

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 3 momentissa säädetään lainvastaisesti hankitun todisteen hyödyntämisestä. Säännöksen mukaan:

Muussa tapauksessa tuomioistuin saa hyödyntää myös lainvastaisesti hankittua todistetta, jollei hyödyntäminen vaaranna oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ottaen huomioon asian laatu, todisteen hankkimistapaan liittyvä

¹⁸⁹ LaVM 19/2014 vp, s. 19.

¹⁹⁰ LaVM 19/2014 vp, s. 19.

¹⁹¹ LaVM 19/2014 vp, s. 19-20.

¹⁹² LaVM 19/2014 vp, s. 20.

oikeudenloukkauksen vakavuus, hankkimistavan merkitys todisteen luotettavuudelle, todisteen merkitys asian ratkaisemisen kannalta ja muut olosuhteet.

OK 17 luvun 25 §:n 3 momenttia voidaan kutsua hyödyntämiskiellon yleissäännökseksi. Säännöksen lähtökohtana on todisteiden vapaan harkinta. Lainvastaisesti hankittua todistetta saa hyödyntää oikeudenkäynnissä, elleivät painavat syyt aiheuta hyödyntämiskielloa. Lainvastaisesti hankitun todisteen hyödynnettävyys tulee arvioida sen pohjalta, loukkaako sen hyödyttäminen perustuslain 21 §:n tai EIS:n 6 artiklan mukaista oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä. Myös EIT:n ratkaisukäytännössä on katsottu, ettei lainvastaisesti hankitun todisteen hyödyttäminen ole EIS 6 artiklan vastaista, jos menettely kokonaisuudessaan täyttää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset. Jos todisteen hankkimiseen sisältyy vakava oikeudenloukkaus, sen käytön kieltäminen voi tulla kyseeseen.¹⁹³

Tuomioistuimen tulee suorittaa kokonaisvaltainen arviointi siitä, onko todiste asetettava hyödyntämiskieltoon. Harkinnassa on otettava huomioon sekä asian selvittämistänsressi että oikeudenloukkauksen vakavuus. Vain hyvin poikkeuksellisesti voidaan kieltää todisteen hyödyttäminen sen hankinnassa tapahtuneiden virheiden takia. Lainvastaisesti hankitun todisteen näyttöarvo voi olla heikentynyt. Tuomioistuimen tulee ottaa tämä huomioon näytön arvioinnissa, mutta sen tulee myös harkita, onko todisteen hankkiminen lainvastaisesti heikentänyt todisteen uskottavuutta tai luotettavuutta niin, että se tulee jättää hyödyntämättä.¹⁹⁴

Lakivaliokunta sai lainvastaisesti hankitun todisteen hyödyntämiskiellösäännöksestä hyvin ristiriitaista palautetta. Asiantuntijoista osan mielestä hyödyntämiskiellon tulee olla pääsääntö, jonka poikkeuksista tulisi säätää erikseen, ja osan mielestä lainvastaisesti hankittujen todisteiden hyödynnettävyys tulee arvioida vapaan todistelun pohjalta. Lakivaliokunnan mukaan lainvastaisesti hankittujen todisteiden hyödyntämiskiello voi tulla kyseeseen vain hyvin poikkeuksellisesti. Tämän vuoksi valiokunta ehdotti hyödyntämiskielloa koskevan sääntelyn olennaista muuttamista. Hallituksen esityksessä säännöksessä lähdettiin siitä, että tuomioistuimen on jätettävä hyödyntämättä lainvastaisesti hankittu todiste, jos siihen on painavat syyt.¹⁹⁵

¹⁹³ LaVM 19/2014 vp, s. 6.

¹⁹⁴ LaVM 19/2014 vp, s. 6–7.

¹⁹⁵ LaVM 19/2014 vp, s. 7.

5.3. Muussa menettelyssä hankitun todisteen hyödyntämiskieltoon liittyviä ongelmia

Todistelutoimikunnan mietintöön tuli runsaasti lausuntopalautetta. Saadun palautteen mukaan toimikunnan ehdottama säännös muutettiin. Ainoastaan kiduttamalla saadun todisteen hyödyntämiskielto jäi alkuperäisen ehdotuksen mukaiseksi.

Alkuperäisessä mietinnössä muussa menettelyssä saadun todisteen hyödyntämiskielto olisi sijoitettu OK 17 luvun 25 §:n 3 momenttiin. Myös säädöksen sanamuoto poikkesi myöhemmin lakiin hyväksytystä ja 2 momenttiin siirretystä säädöksestä. Alkuperäinen OK 17:25.3 kuului seuraavasti:

Jos henkilö on muussa viranomaismenettelyssä kuin rikosasian tai siihen rinnastettavan asian käsittelyssä rangaistuksen tai siihen rinnastettavan seuraamuksen taikka pakkokeinon käyttämisen uhalla antanut lausuman tai luovuttanut asiakirjan tai esineen menettelyn tarkoituksen toteuttamiseksi, tällaista lausumaa taikka asiakirjasta tai esineestä saatua tietoa ei saa hyödyntää todisteena sellaisessa rikosasiassa, jossa hän oli rikoksesta epäiltynä todisteen antamis- tai luovuttamishetkellä tai joka oli muuten tällöin vireillä. Hyödyntämiskieltoa ei kuitenkaan ole, jos lausuman antaminen taikka asiakirjan tai esineen luovuttaminen on rangaistavaa väärän sisältönsä tai muun totuudenvastaisen ominaisuutensa vuoksi muussa viranomaismenettelyssä.

Alkuperäisen säädöksen sanamuoto sai kritiikkiä annetussa palautteessa. Erityisesti ongelmiksi koettiin muussa menettelyssä pakkokeinon käyttämisen uhalla saadun asiakirjan ja esineen hyödyntämiskielto rikosprosessissa. Myös rikosasian ja sen vireilläoloajan määrittelyihin kaivattiin tarkennuksia. Seuraavaksi käsittelen mietinnön alkuperäisestä OK 17:25.3:sta saatua lausuntopalautetta ja siinä esille tuotuja säädökseen liittyviä ongelmia. Käsittelen myös sitä, miten lakivaliokunta vastasi esiin tuotuihin ongelmiin ja mitä muutoksia pykälän lopulliseen muotoon tehtiin. Vaikka lakiehdotuksessa esitetty OK 17:25.3 ei tullut voimaan ehdotettuna alkuperäisenä säännöksenä, on säännökseen annetulla lausuntopalautteella mielestäni merkitystä sen hahmottamiseen, minkälaisia ongelmia lausunnon antajat näkivät rinnakkaisiin menettelyihin ulottuvan itsekriminointisuoja-säännöksen soveltamisessa. Lausuntopalautteessa esille tulleet asiat tuovat esille myös sen, mitä ongelmia muuhun menettelyyn ulottuvassa itsekriminointisuoja ylipäätään sisältää.

5.3.1. Kirjanpitoaineisto

Etenkin talousrikosten tutkinnassa kirjanpitoaineistolla on erityisen suuri merkitys tutkinnalle. Mietintöön annetuissa lausunnoissa huolta aiheutti, miten turvataan, ettei rinnakkaisissa menettelyissä hallinnolliseen menettelyyn luovutettu aineisto aiheuta sen hyödyntämiskieltoa rikosprosessissa.

Keskusrikospoliisi tulkitsi lausunnossaan, että OK 17 luvun 25 §:n 3 momentin kielto voisi aiheuttaa asiakirjojen jäännin rikosprosessin ulkopuolelle ja siinä hyödyntämättä. Henkilö, jolla on vireillä rikosasia, jolla on asiallinen yhteys esimerkiksi verottajalla meneillään olevaan selvitykseen, voi toimittamalla itse myös rikosasiaan liittyvän kirjanpitoaineiston ja kaiken muun asiakirja-aineiston verottajalle, estää sen käytön rikosprosessissa. Keskusrikospoliisi ehdottaa, että hyödyntämiskiellon ulkopuolelle jätettäisiin ainakin ne asiakirjat, joita ei ole laadittu sitä viranomaismenettelyä varten, josta esitutkinta on vireillä. Tällaista aineistoa on esimerkiksi kirjanpitoaineisto, joka tulee laatia joka tapauksessa kirjanpitolakiin perustuen yhtiön toiminnan laillisuuden arvioimeksi.¹⁹⁶

Valtakunnansyyttäjänviraston lausunnon mukaan säännöstä asiakirjan tai esineen hyödyntämiskiellosta tulisi rajoittaa vain niihin tietoihin, joiden antamiseen uhka velvoittaa. Esimerkiksi kirjanpitorikoksesta epäilty, joka samanaikaisesti vireillä olevassa ulosotto-selvityksessä antaa ulosottomiehelle kirjallista materiaalia, josta selviää esimerkiksi verorikoksia, voi hankkia koko luovuttamalleen aineistolle hyödyntämiskiellon.¹⁹⁷

Itä-Uudenmaan syyttäjänvirasto toivoi lausunnossaan, että mietinnössä olisi pohdittu tarkemmin, onko säännöksen 3 momentin ehdoton todisteen hyödyntämiskielto esineinä pidettävien asiakirjojen ja muiden reaalesineiden osalta välttämätön. Ainakin esineiden ja kirjanpidon osalta laissa tulisi olla tarkemmat rajat hyödyntämiskiellolle, ettei säännöksen ehdottomuus johtaisi kohtuuttomiin lopputuloksiin. Käytännössä henkilö voi esimerkiksi joutua luovuttamaan kirjanpitonsa ulosottoon. Tämän jälkeen olisi mahdollista, että kirjanpidosta ilmi tulevia seikkoja ei voisi enää käyttää minkään rikoksen todistamiseksi.¹⁹⁸

Suomen syyttäjyhdistys pohtii lausunnossaan, onko ehdoton todisteen hyödyntämiskielto välttämätön esineinä pidettävien asiakirjojen ja muiden reaalitodisteiden osalta. Käykö niin,

¹⁹⁶ OMML 30/2013, s. 176.

¹⁹⁷ OMML 30/2013 s. 181.

¹⁹⁸ OMML 30/2013, s. 190.

että esimerkiksi kirjanpitoa, joka on jouduttu luovuttamaan ulosottoon tai konkurssipesän hoitajalle, ei voi enää käyttää minkään rikoksen todistamiseksi.¹⁹⁹

Verohallinnon lausunnon mukaan mahdollinen ongelma voi tulla silloin, kun verovelvollinen esittää tarpeetonta aineistoa saadakseen samanaikaisessa rikosprosessissa raskauttavan todistelun hyödyntämiskiellon piiriin. Verohallinnon mukaan tosiasiallisesti samanaikaiset rikos- ja verotusmenettelyt melko harvoin koskevat asiallisessa yhteydessä olevia seikkoja, joka vähentää ongelmallisia soveltamistilanteita.²⁰⁰

Korkeimman oikeuden lausunnon mukaan, mietinnöstä ei ilmene, mitä pakolla tarkoitetaan. Tulkintaongelmia voi ilmetä tapauksessa, jossa hyödyntämiskielto asetetaan pakkokeinojen uhalla annetuille asiakirjoille. itsekriminointisuoja on tulkittu vakiintuneesti niin, ettei se koske viranomaistoimenpiteen passiivista sietämistä. Säännösehdotuksen sanamuodon ei pitäisi johtaa tulkintaan, joka vaarantaisi erityisesti talousrikollisuuden tutkinnassa välttämättömän asiakirja-aineiston hyödyntämisen.

Asiakirjojen hyödyntämiskielto tuli erityisesti esille esitutkintaviranomaisten ja syyttäjien lausunnoissa. Asian huomioiminen annetusta lausuntopalautteesta selventää asian merkitystä esitutkinnalle. Lausunnoissa esitettyyn huoleen erityisesti muuhun menettelyyn luovutetun kirjanpitoaineiston ehdottoman hyödyntämiskiellon laajuudesta rikosprosessissa on helppo yhtyä. Talousrikostutkinnalle kirjanpidon käyttöön saaminen on ehdottoman tärkeää, ilman kirjanpitoaineistoa talousrikostutkinta on käytännössä mahdotonta. Kirjanpito on ainoa keino saada selville yhtiössä tapahtuneita liiketoimia ja varojen siirtoja ja sitä, miten ne on merkitty kirjanpitoon. Kirjanpitoaineistosta selvitetään myös rikosnimikkeiden tekotapoja.

Lakivaliokunta otti mietinnössään esille sekä vapaaehtoisesti saadun että pakkokeinoilla saadun aineiston hyödyntämisen. Lakivaliokunta toteaa erikseen OK 17:25:n yksityiskohtaisissa perusteluissa, ettei itsekriminointisuoja koske ennen esitutkinnan aloittamista alustavassa puhuttelussa vapaaehtoisesti annettuja lausuntoja tai aineistoa. Säännöksellä estetään se, että henkilö ei vapaaehtoisesti aineistoa luovuttamalla taktikoi todisteita hyödyntämiskiellon piiriin. Säännös ei anna mahdollisuutta myöskään siihen, että henkilöllä

¹⁹⁹ OMML 30/2013, s. 192.

²⁰⁰ OMML 30/2013, s. 202.

olisi mahdollisuus valita sopivin viranomaismenettely. Säännös ei siis estä vapaaehtoisesti luovutetun todisteen hyödyntämisen näyttönä.²⁰¹

Lakivaliokunta toteaa mietinnössään myös, että lähtökohtaisesti OK 17:25.2:n säännöksellä on tarkoitus kieltää kaikkien pakolla saatujen todisteiden käyttö, jos ajallinen ulottuvuus täyttyy. Itsekriminointisuoja ei kuitenkaan koske pakkokeinojen passiivista sietämistä. Itsekriminointisuoja loukkaavat tilanteet, joissa henkilö pakotetaan toimimaan aktiivisesti, kuten tunnustamaan syyllisyytensä tai paljastamaan asiakirjojen sijaintipaikan. Näin ollen muun muassa asiakirjojen takavarikointi ja käyttäminen näyttönä asiakirjan haltijaa vastaan on sallittua.²⁰²

5.3.2. Itsekriminointisuojan ajallinen ulottuvuus

Mietinnössä ehdotetussa OK 17:25.3:n säännöksessä itsekriminointisuojan ajallinen ulottuvuus oli määritelty varsin suppeasti rikoksesta epäillyn asemalla tai rikosasian vireillä ololla. Myös mietinnöstä annetuissa lausunnoissa kiinnitettiin huomiota tähän.

Eduskunnan oikeusasiamiehen lausunnon mukaan itsekriminointisuoja ei tulisi rajata vain rikosprosessin vireilläolotilanteisiin. Lausunnon mukaan hyödyntämiskiello on ulotettu tietojenantoon tilanteissa, jossa esitutkinta on vireillä tai silloin, kun henkilö on rikoksesta epäilty. Säännöksen ulkopuolelle jäisivät tilanteet, joissa rikosepäily syntyy vasta hallinnollista pakkoa sisältävän hallintomenettelyn jälkeen. Kuitenkin EIT on ratkaisukäytännössään ulottanut myös tilanteisiin, joissa esitutkinta ei ole käynnissä hallinnollisen menettelyn pakon käytön aikana, mutta se on odotettavissa.²⁰³

Korkein oikeus katsoi launnossaan, ettei edellytyksen ”oli muutoin vireillä” merkitystä ole kuvattu. Jos termiä on käytetty tavanomaisessa merkityksessä, kyse voisi olla tilanteesta, jossa varsinainen rikosoikeudenkäynti on tullut vireillä, mutta henkilöä ei ole kuultu edes esitutkinnassa rikoksesta epäiltynä. Mietinnössä esitetty esimerkkitapaus²⁰⁴ koski tilannetta, jossa esitutkintaa ei ollut vielä aloitettu, mutta asiassa oli tehty rahanpesuilmoitus. EIT:n ratkaisun mukaan henkilö ei ollut tapauksessa rikoksesta epäilty. Korkeimman oikeuden mukaan jääkin epäselväksi, millainen yhteys menettelyjen välillä tulisi olla.²⁰⁵

²⁰¹ LaVM 19/2014, s. 18.

²⁰² LaVM 19/2014 vp, s. 19–20.

²⁰³ OMML 30/2013, s. 173.

²⁰⁴ Elomaa v. Suomi 16.3.2010.

²⁰⁵ OMML 30/2013, s. 183–184.

Helsingin hovioikeus kiinnitti huomiota kahden menettelyn väliseen yhteyteen. Helsingin hovioikeuden mukaan ajallisella yhteydellä on merkitystä silloin, kun henkilö antaa tietoja hallinnollisessa menettelyssä rangaistuksen tai pakkokeinon uhalla. Esimerkiksi verottaja voi vaatia tietoja omien valtuuksiensa nojalla, eikä vaatimus tietojen saannista sellaisenaan loukkaa itsekriminointisuoja. Jos samanaikaisesti on vireillä rikosmenettely, epäilty voi vedota itsekriminointisuojaan ja kieltäytyä antamasta tietoja.

Mietinnön mukaan hyödyntämiskielto tulee kysymykseen vain tilanteissa, jossa tietojen antaja on rikoksesta epäiltynä tai rikosasia on muuten vireillä. Helsingin hovioikeuden mielestä hyödyntämiskieltoa tulisi arvioida myös tilanteessa, jossa aikaisemmassa hallinnollisessa menettelyssä saatuja tietoja käytetään myöhemmin vireille tulleessa rikosasiassa näyttönä syytetyn vahingoksi. Hovioikeuden mukaan säännökseen tulisi lisätä hyödyntämiskielto epäillyn aikaisemmin muussa kuin rikosasiassa antamalle lausunnolle, jonka käyttäminen myöhemmässä rikosasiassa loukkaisi epäillylle kuuluvaa itsekriminointisuoja.²⁰⁶

Keski-Suomen syyttäjävirasto katsoi lausunnossaan, että ilmaisu ”joka oli muuten vireillä” on epätarkka, eikä sitä ole muuallakaan säännöstössä määritelty.²⁰⁷

Lakivaliokunnan mietinnön mukaan OK 17:25.2:n hyödyntämiskielto on ajallisesti sidottu yksinomaan tilanteeseen, jossa esitutkinta tai rikosoikeudenkäynti on vireillä, kun tiedot muussa menettelyssä annetaan. Ajallinen yhteys muodostuu ensinnäkin, kun henkilö antaessaan tietoja muussa menettelyssä on samasta asiasta rikoksesta epäiltynä tai syytetynä ja toiseksi, kun esitutkinta on vireillä asiasta, josta henkilöä tullaan myöhemmin syyttämään, vaikka hän ei olisi vielä epäiltynä tietoja antaessaan.²⁰⁸

Säännöksessä mainitut aikarajoitukset perustuvat EIT:n ratkaisukäytäntöön. EIT:n ratkaisukäytännössä on vakiintuneesti katsottu, että henkilö on rikoksesta epäiltynä tai syytetynä silloin, kun häntä on kuultu esitutkinnassa rikoksesta epäiltynä tai häneen on kohdistettu muu merkittävä hänen oikeuksiinsa vaikuttava toimenpide. EIT on ratkaisukäytännössään katsonut itsekriminointisuoja loukkaavaksi menettelyksi todisteen hankkimisen silloin, kun rikosoikeudenkäynti on vireillä tai se on odotettavissa. Kyse on tilanteesta, jossa todisteen

²⁰⁶ OMML 30/2013, s. 185–186.

²⁰⁷ OMML 30/2013, s. 191.

²⁰⁸ LaVM 19/2014 vp, s. 19.

antaja ei vielä ole muodollisesti epäiltynä, mutta esitutkinta on aloitettu rikoksesta, josta hänet myöhemmin asetetaan syytteeseen. Valiokunta korostaa erikseen, että rikosoikeudenkäynti voi olla odotettavissa, kun rikosprosessin ensimmäisen vaiheen, esitutkinnan aloittamisesta on tehty päätös.²⁰⁹

Itsekriminointisuojaan ajallinen ulottuvuus on ehkä hankalimmin hahmotettavissa olevin elementti hyödyntämissäännössä. Ajallinen ulottuvuus jää epäselväksi myös OK 17:25.2:ssa ja lakiin liittyvissä esitöissä. OK 17:25.2:n sanamuodon mukaan hyödyntämiskielto on voimassa tilanteessa, jossa rikosasia on vireillä tai odotettavissa. Rikosasian vireillä olo tai odotettavissa olo on lakivaliokunnan mietinnössä sidottu siihen, että esitutkinnan aloittamisesta on tehty päätös. EIT:n ratkaisukäytännössä on katsottu, että itsekriminointisuoja voi edellyttää todisteen hyödyntämiskieltoa silloin, kun henkilö ei tietoja antaessaan voi poissulkea mahdollisuutta, että tietoja käytettäisiin myöhemmin rikosoikeudenkäynnissä häntä vastaan.²¹⁰

5.4. Palomuurisäännöksen ja vaitiolomallin vertailua hyödyntämiskieltoon

OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin tarkoituksena on estää muussa menettelyssä annetun itsekriminoivan lausunnon jääminen oikeudenkäyntiaineiston ulkopuolelle ja sen huomioon ottamatta jättäminen rikosasiaa ratkaistaessa. Samaan lopputulokseen hyödyntämiskiellon voidaan päästä niin sanotuilla palomuurisäännöksillä. Hyödyntämiskielto- ja palomuurisäännöksiä on kuitenkin syytä pitää toisiaan täydentävinä eikä poissulkevinä ratkaisuin.²¹¹

Ulosottokaareissa itsekriminointisuoja on toteutettu niin sanotulla palomuurilla eli tietojen luovutusrajoituksilla ja hyödyntämiskiellolla. Ulosottomenettelyssä velallisella ei ole vaikenemisoikeutta, koska ulosottomenettelyä varten annettuja tietoja ei saa luovuttaa rikosprosessiin eikä niitä saa ottaa todisteluna huomioon. Ulosottokaaren palomuurisäännöksiä on pidetty riittävinä estämään velallisen itsekriminoivien lausumien kulkeutuminen rikosprosessiin.²¹² Todistelutoimikunnan mietintöön antamassaan lausun-

²⁰⁹ LaVM 189/2014 vp, s. 19

²¹⁰ Esimerkiksi Saunders v. Yhdistynyt kuningaskunta ja Marttinen v. Suomi.

²¹¹ HE 46/2014 vp, s. 88.

²¹² Näin esimerkiksi KKO 2014:82.

nossa *Tuula Linna* kuitenkin katsoi, että hyödyntämiskielto voi olla tarpeen palomuurisäännöksiä täydentävänä esimerkiksi tilanteessa, jossa samalle ulosottovelalliselle on tehty useita ulosotto selvityksiä.²¹³

Konkurssilaki ei sisällä säännöksiä palomuurisäännöksen kaltaisia säännöksiä, vaan Itsekriminointisuoja on toteutettu vaitiolomallilla. Konkursivelallisella ei ole myötävaikuttamisvelvollisuutta, eikä pakon tai rangaistuksen uhka tietojen saamiseksi konkurssimenettelyssä ole sallittua. Konkurssilaisissa määritetty velallisen itsekriminointisuoja on kuitenkin puutteellinen, koska suojan saaminen edellyttää vireillä oleva rikosprosessia. Konkurssilaisissa ei ole erillistä hyödyntämiskielto säännöstä. Tilanteissa, joissa velallisen antamien tietojen hyödyntäminen on ristiriidassa itsekriminointisuojaan kanssa, suoja toteutetaan jälkikäteisellä OK 17 luvun 25 §:n hyödyntämiskielolla.²¹⁴ Tuula Linnan mietintöön antaman lausunnon mukaan OK 17:25.3:n mukainen hyödyntämiskielto ei suojaa riittävästi konkurssivelallista, joka on pakotettu antamaan tietoja konkurssimenettelyssä silloin, kun rikosprosessia ei ole vireillä.²¹⁵ Koska hyödyntämiskielto säännös on rajoitettu tilanteisiin, joissa henkilö on epäiltynä tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti on vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään, vain vireillä oleva rikosprosessi suojaa konkurssivelallista.²¹⁶

Pölösen ja Tapanilan mukaan OK 17:25.2 rajaa itsekriminointisuoja loukatun hankitut todisteet rikosprosessin ulkopuolelle, mutta mahdollistaa niiden käytön tarkoitukseensa, esimerkiksi velallisen varallisuusarvon selvittämisen konkurssimenettelyssä. He ovatkin ehdottaneet, että konkurssilain 4 luvun 5a §:n itsekriminointisäännöksen voisi kumota tarpeettomana. Heidän mukaansa säännös rajoittaa tarpeettomasti velkojien oikeuksia.²¹⁷

Sekä palomuurisäännös että hyödyntämiskielto turvaavat viranomaismenettelyn tarkoituksen toteutumisen ja viranomaisen tiedonsaannin. Rikoksesta epäillyllä henkilöllä ei ole aihetta kummassakaan tapauksessa olla antamatta vaadittuja tietoja totuudenmukaisesti, vaikka samat tiedot olisivat vireillä olevassa esitutkinnassa syylisyyttä tukevaa näyttöä. Hyödyntämiskielto on kuitenkin menetelmistä epävarmempi, koska tietojen antamisvelvollinen ei voi tietää tietoja antaessaan, miten hyödyntämiskielto tullaan arvioimaan tuomioistuimessa.²¹⁸

²¹³ OMML 30/2013, s. 199.

²¹⁴ HE 86/2012 vp, s. 13.

²¹⁵ OMML 30/2013, s. 199.

²¹⁶ Könkkölä-Linna 2020, s. 588.

²¹⁷ Pölönen-Tapanila 2015, s. 77.

²¹⁸ OMML 30/2013, s. 200.

5.5. Hyödyntämiskielto Yhdysvalloissa

Todisteiden hyödyntämiskiellon voidaan katsoa kuuluvan ennen kaikkea common law - oikeusjärjestelmään. Common law -oikeudessa maallikoista koostuva jury arvioi näyttökysymykset, tämän takia todistelun käyttökelpoisuudelle tulee asettaa tiukat säännöt.

Yhdysvalloissa oikeuskäytäntö tuntee lukuisia todisteiden hyödyntämiskieltoja. Laittomasti hankittujen todisteiden hyödyntämiskielto perustuu perustuslain neljänteen lisäykseen. Kyseinen määräys kieltää laittomat ja kohtuuttomat etsinnät ja takavarikot. Kiellon sisältö on määräytynyt Yhdysvaltojen korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä. Hyödyntämiskiellot ovat voimassa liittovaltion korkeimman oikeuden oikeuskäytännön mukaisesti myös osavaltioiden tuomioistuimissa.²¹⁹

Hyödyntämiskielto on rikosasioissa pääsääntö, kun todiste on hankittu lainvastaisesti. Kielto ei ole voimassa riita-asioissa. Hyödyntämiskielto ei ole voimassa rikosasiassakaan, jos todisteen on hankkinut laittomasti yksityinen henkilö itsenäisesti ilman viranomaisten osuutta asiaan.²²⁰

Hyödyntämiskielto kattaa myös etäishyödyntämistapaukset, eli sellaiset todisteet, joiden jäljille on päästy laittomasti hankitulla todisteella. Kun harkitaan, onko etäistodiste niin sanottu myrkytetyn puun hedelmä, otetaan huomioon lainvastaisen menettelyn ja todisteen hankkimisen välillä kulunut aika, näiden kahden ajankohdan väliset tapahtumat sekä viranomaismenettelyn laittomuuden laatu. Käytännössä etäishyödyntämiskielto asetetaan harvoin, koska oikeudenloukkauksen ja todisteen löytymisen välinen yhteys muodostuu liian heikoksi. Hyväksyttävänä on pidetty esimerkiksi sitä, että laittomassa koti-etsinnässä saatuja tietoja on käytetty tutkinnan suuntaamiseen koskemaan kolmatta henkilöä.²²¹

Nykyisin hyödyntämiskieltoa pidetään oikeusturvakeinona poliisin väärinkäyttöksiä vastaan. Tämän myötä hyödyntämiskieltoon on oikeuskäytännössä tullut joitakin poikkeuksia. Hyödyntämiskieltoa ei ole asetettu, jos tuomioistuin on vakuuttunut, että laittomasti saatu

²¹⁹ Pölönen-Tapanila 2015, s. 239.

²²⁰ OMSO 65/2012, s. 67.

²²¹ Pölönen-Tapanila 2015, s. 239–240.

todiste olisi saatu laillisestikin. Myös hyvässä uskossa toimiminen on hyväksytty poikkeukseksi hyödyntämiskiellostä. Hyvässä uskossa toimimisessa on kyse siitä, että poliisi on toiminut asianmukaisesti, mutta virheen on tehnyt jokin muu taho, esimerkiksi syyttäjä tai tuomioistuimien. Lisäksi on hyväksytty todisteet, joiden osalta syyttäjä on pystynyt osoittamaan, että todisteen hankkimisella ja poliisin väärinkäytöksellä on vain vähäinen yhteys. Kotietsinnän toimittamistavassa ollut virhe ei myöskään ole muodostanut hyödyntämiskieltoa.²²²

Vain oikeudenloukkauksen kohteeksi joutunut voi vedota omassa asiassaan hyödyntämiskieltoon, joten se, joka ei ole kärsinyt laittomasta todisteen hankintatavasta, ei voi vedota hyödyntämiskieltoon. Esimerkiksi useasta samaan rikokseen osallisesta vain se syytetty, jonka luona laitton kotietsintä on toimitettu.²²³

6. Lopuksi

Hyödyntämiskieltoa pidetään viimekätisenä itsekriminointisuojaan turvaajana. Hyödyntämiskielloilla rajoitettava todisteiden hyödynnettävyys on seurausta menettelyllisten oikeuksien loukkaamisesta tai kompensatiota tapahtuneista virheistä. Rikosprosessin funktio on jakautunut kahtia rikosvastuun toteuttamiseen ja menettelylliseen oikeusturvaan. Hyödyntämiskieltoja asetettaessa joudutaan harkitsemaan, kumpaa rikosprosessin funktioita painotetaan.²²⁴

Suomessa on suhtauduttu varsin pidättyväisesti todisteiden hyödyntämiskieltoon Oikeuskäytäntö viittaa siihen, että tuomioistuimet soveltavat hyödyntämiskielto säännöksiä harkiten. Vapaa todistelu on ollut perinteisesti ja edelleen pääsääntö. Ensijaisesti todisteiden puutteisiin puututaan tuomioistuimen vapaassa todistusharkinnassa. Oikeuskäytännöstä hyödyntämiskieltoratkaisuja on vain harvoja, eikä niissä näy tapahtuneen merkittävää kasvua oikeudenkäymiskaaren hyödyntämiskielto sääntöjen säätämisen jälkeen. Useimmin itsekriminointisuojaan loukkauksia on todettu tilanteissa, joissa esitutkimamenettelyssä tapahtuneiden virheiden takia esitutkimuskertomus on asetettu hyödyntämiskieltoon.

²²² OMSO 65/2012, s. 68.

²²³ OMSO 65/2012, s. 68.

²²⁴ Pölönen-Tapanila 2015, s. 235.

Rikosprosessin ulkopuolisissa muissa menettelyissä tiedonantovelvollisuudella turvataan muun menettelyn tarkoituksen toteutuminen. Jos muussa menettelyssä annettuja tietoja siirtyy rikosprosessiin, aiheutuu ristiriitatilanne itsekriminointisuojaan kanssa. Muun menettelyn tarkoituksen turvaava tietojensaanti ja rikosprosessin itsekriminointisuojaan periaate on pyritty turvaamaan erilaisilla lainsäädännön keinoilla.

OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin muussa menettelyssä hankitun todisteen hyödyntämiskiellon tarkoituksena on estää muussa menettelyssä hankitun itsekriminoinvan todisteen jääminen oikeudenkäyntiaineiston ulkopuolelle ja sen huomioon ottamatta jättäminen rikosasiaa ratkaistaessa. Hyödyntämiskielto edellyttää, että lausuman antaja on saman aikaan rikoksesta epäillyn asemassa. Hyödyntämiskielto säännöksen ulkopuolelle jää tilanne, jossa henkilö ei tietoja antaessaan voi poissulkea mahdollisuutta, että tietoja käytettäisiin myöhemmin rikosoikeudenkäynnissä häntä vastaan. Se, että hyödyntämiskielto ei ulotu niin sanottuun etukäteiseen myötävaikuttamiseen, on ehkä säännöksen pahin ongelma. Se ei myöskään noudata EIT:n ratkaisukäytäntöä. Tämän vuoksi tuomioistuimet joutuvat etukäteisen myötävaikuttamisen tilanteissa OK 17:25.2:n lisäksi tulkitsemaan tilannetta yhdenmukaisella tavalla EIT:n ratkaisukäytännön kanssa.

Ulosottokaaren palomuurisäännöksiä, UK 3 luvun 73 ja 91 § on pidetty riittävinä estämään velallisen itsekriminointien lausumien kulkeutuminen rikosprosessiin. Ulosottomenettelyssä velallisella ei ole vaikenemisoikeutta, koska ulosottomenettelyä varten annettuja tietoja ei saa luovuttaa rikosprosessiin, eikä niitä saa ottaa todisteluna huomioon. Kun velallisella ei ole vaikenemisoikeutta, voidaan turvata tietojen saanti ulosottomenettelyä varten. Vaikka ulosottokaaren palomuurisäännöksiä pidetään ehkä onnistuneimpana keinona turvata sekä ulosottovelkojien oikeudet että ulosottovelallisen itsekriminointisuoja, ei palomuurisäännöskään ole aivan ongelmaton. Koska velallisella ei ole vaitiolo-oikeutta, on mahdollista, että rikosprosessiin kulkeutuu velalliselle haitallisia tietoja tietojen luovuttamis- ja hyödyntämiskiellosta huolimatta. Lisäksi peräkkäiset ulosottoselvitykset voivat aiheuttaa ongelmia itsekriminointisuojaan.

Konkurssimenettelyssä konkurssivelallisella on konkurssilain 4 luvun 5a §:n mukainen vaitiolo-oikeus, jos häntä vastaan on samaan aikaan vireillä rikosasia. Säännös suojaaa konkurssivelallista tietojenantovelvollisuudelta rikosprosessin ollessa vireillä. Vaitiolo-oikeuden takia konkurssimenettelystä ei pitäisi siirtyä rikosprosessiin tietoja, jotka joudutaisiin asettamaan hyödyntämiskieltoon. Suurin ongelma konkurssilain itsekriminointisuoja-säännöksessä on, ettei se suojaa konkurssivelallista tilanteessa, jossa häntä vastaan ei ole

rikosprosessia vireillä. Koska OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin hyödyntämiskieltosäännöskin on rajattu samalla tavalla koskemaan tilanteita, jossa rikosasia on vireillä, velallinen saa itsekriminointisuojaan vain vireillä olevan rikosasian aikana.

Ulosottoaaren ja konkurssilain itsekriminointisuojaan turvaavien säännösten takia tilanteet, joissa rikosprosessiin kulkeutuisi velallisen sanktion uhalla annettuja tietoja, jotka täytyisi asettaa hyödyntämiskieltoon, tulevat olemaan harvinaisia. Verotusmenettely ei sisällä vastaavia itsekriminointisuojaan turvaavia säännöksiä kuin ulosottomenettely tai konkurssimenettely. Tämän takia hyödyntämiskielto voi tulla verotusmenettelyssä useammin sovellettavaksi.